

BIBLIOTHECA
UNIV. JAGELL.
CRACOVIENSIS
51801
Mag. St. Dr.
P

1882. X. 15.

bawa, zi.

6406

Granat
1389

C

Regiam

Secu

Anno

in

A

Et Li

Q

~~Quartin~~

~~D~~

C

8
—
4

~~ter Regenwälge~~

...weskirch.

Augusta
...mia
Ongirach

JOANNIS AMOS COMENII

JANUA AUREA *RESERATA* DUARUM LINGVARUM

SIVE COMPENDIOSA

METHODUS

LATINAM ET POLONICAM LINGUAM PERDISCENDI.
SUB TITULIS CENTUM COMPREHENSA
AD USUM
JUVENTUTIS SCHOLARUM PIAR.
EDITIO NOVA AUCTIOR ET EMENDATIOR
CURA
P. ADAMI TOŁOCZKO
E SCHOLIS PIIS.

Cum Permissu Superiorum.

VILNÆ

Typis S. R. Majeſtatis & Reipublicæ PP.
Scholarum Piarum. 1768.

51801
I

D O
SZKOLNEY MŁODZI.

MASZ tu Szkolna Młodzi zwięzły y bardżo łatwy ſpoſob nauczenia ſię języka Łacińſkiego. Nie zdaiemi ſię zarzecz wyciągać, abym tey Kſiążki zacność y pożytek z niey wynikaiący obſzernemi ci przed oczy wyſtawiał ſłowy, y abym cię do jey pilnego zachęcał y zagrzewał czytania. Samą bowiem prawdą przekonany, każdy uzna, że praca w tym jego nie tylko nie będzie prożna, y nie pożyteczna, ale owſzem rozliczney y potrzebney wiadomości pełna. Znaydzie tu czytaiąc niemało ſłow, zwłaſzcza do rożnych Kunſztow należących, ktore

chociaż w łacińſkich mownikach ſą zawarte, jednak że ſię kładą ſame przez ſię, ani ſię z drugiemi tak nie łączą, aby ſens jaki czynić mogły, nie miłe ſą, y do czytania niepowabne. Tu zaś ſłowa z rzeczą nierozdzielnie ſpoione ſą. Dwojaki więc ztąd urośnie pożytek: ſłow, y razem rzeczy, wiadomość

PRZE-

PRZESTROGA.

TO maſz wiedzieć, że ſłowa między takiemi ( ) znaczkami położone w Łacinſkim y Polſkim języku znaczą toż ſamo, albo prawie toż ſamo. Naprzykład w Rozdziale VII. maſz ſłowa: odnogi *(zatoki) te znaczą toż ſamo. W Rozdziale zaś XXVI maſz ſłowa: Pieprz oſtry (ſzczypiący) te znaczą prawie toż ſamo, bo pieprz ſwoią oſtrością ſzczypie język.*

ZYCIE JANA AMOSA KOMENIUSZA.

JAN AMOS KOMENIUSZ Gramatyk ſiedmnaſtego wieku urodził ſię w Morawii 28. Marca Roku Pańſkiego 1592. Wziął przed ſię naprawę wſzytkich ſzkoł, y podał nowy ſpoſob uczenia młodzi. Kſiążka, ktorą wydał w Leśnie R. 1631. pod tytułem: *Brama językow otwarta* tak ſławne mu imie zjednała, że go wezwano do Anglii dla poprawienia wſzytkich Akademii; lecz ponieważ pod ow czas Parlament był roztargniony innemi

zaba-

zabawami, Komeniuſz udał ſię do Szwecyi, gdzie Ludwik de Geer y Kanclerz Okſenſtiern nie mało nań dobrodzieyſtw wyleli. Puścił ſię potym do Siedmigrodu, y zwiedził wiele innych kraiow, podaiąc wſzędzie nowe ſpoſoby uczenia. Nakoniec oſiadł w Amſzterdamie, gdzie koſztem Wawrzyńca de Geer ſyna rzeczonego Ludwika, wydrukował kſięgę: *Nowy Spoſob* dzieło oſobliwe, ktorego jednak myśli nie podobne ſą do wykonania. Naoſtatek Komeniuſz jął ſię fałſzywych natchnienia y objawienia, y twierdził, że znalazł klucz do proroctw zawartych w objawieniu S. Jana. Zebrał pilnie y wydał fałſzywe widzenia Kottera y Drabicyuſza, ktorego chimeryczne objawienia poſłał Ludwikowi XIV. Krolowi Francuzkiemu wmawiaiąc weń, że go Bog wybrał, aby panował nie tylko we Francyi, lecz nawet aby był powſzechnym Monarchą całey ziemi. Komeniuſz podług ſwoiego widzenia obiecy-

wał

wał uczniom ſwoim Kroleſtwo tyſiąca lat na ziemi, utrzymuiąc, że ſię te miało zacząć R. 1672. lub 1673. ale jako ſamże był świadkiem tylu fałſzywych ſwoich przepowiedzieniow, tak jasno byłby poznał, że y te oſtatnie było nieprawdziwe, gdyby nie był umarł w Amſzterdamie R. 1671. maiąc lat 80.

SUM-

SUMMARIUSZ

Materyi w tey Xiążce zawieraiących się.

JA-

JANUÆ
Linguarum Reseratæ
CAPUT I.
seu
Introitus.

1. Salve LECTOR amice:

2. Si rogas, quid ſit eruditum eſſe? reſponſum habe: Noſſe rerum differentias, & poſſe unumquodque ſuo deſignare vel inſignire nomine.

3. Nihilne præterea?

4. Nihil certe quidquam. Totius enim eruditionis ac literaturæ fundamenta poſuit, qui nomenclaturam rerum naturæ & artis perdidicit.

5. Sed (atqui) id difficile forſan?

6. Eſt: ſi invitus feceris, aut præveniente ac præconcepta imaginatione te ipſum terrueris.

7. Tandem ſi quid aſperitatis erit, initio erit duntaxat.

DRZWI
do Językow otworzonych
ROZDZIAŁ I.
czyli
Weyście.

Witay CZYTELNIKU łaſkawy:

Jeśli pytaſz, co jeſt uczonym być? odpowiedź miey: znać rzeczy rożnice y mogę każdą ſwoim wyrazić albo naznaczyć nazwiſkiem:

Nicże oprocz tego?

Nic a nic zaiſte. Cały bowiem umiejętności y nauk wyzwolonych założył grunt, kto ſię właſciwego mianowania rzeczy przyrodzenia y kunſztu wyuczył.

Ale (lecz) to trudna podobno?

Tak jeſt: jeśli niechętnie będzieſz czynił, albo uprzedzającym y wprzod ułożonym mniemaniem ſiebie ſamego zaſtraſzyſz.

Na oſtatek jeśli co przykrości będzie, w początku będzie tylko.

8. An non & literarum charaſteres ac duſtus pueris primo intuitu mira monſtra & ſpeſtra videntur?

Czyliżby liter kſztałty y kreślenia dzieciom na pierwſze weyrzenie dziwnemi ſtraſzydłami y potworami ſię być nie zdaią?

9. Aſt ubi paululum impenderint operæ, ludum & jocum eſſe animadvertunt.

Lecz gdy nieco dołożą pracy, że igraſzka y rozrywka jeſt, uznawają.

10. Idem in omni re evenit, ut aſpeſtu exteriore ardua ac operoſa appareat.

Toż ſamo w każdey ſię rzeczy zdarza, że z pozoru powierzchnego trudna y pracy pełna widzi ſię.

11. At ſi adgredi pergas, nihil eſt, quod non cedat, ſeque ingenio ſubdat.

Ale jeśli ſię daley brać nie zaniechaſz, nic nie maſz, coby nie uſtąpiło y dowcipowi ſię nie poddało.

12. Qui cupit, capit omnia.

Kto chęć ma, poymuie wſzyſtko.

13. Agedum itaque, quiſquis es, ſperare te jubeo, deſperare veto.

Nuże więc, ktożkolwiek jeſteś, nadzieję ci mieć każę, roſpaczać zabraniam.

14. En, vide exiguum hoc opuſculum.

Na, oglądaj maluczkie te dzieło.

15. Hic tamen (quod ſine jaſtantia dico) univerſum tibi mundum exhibebo, totamque Latinam & Polonicam linguam velut in compendio ſeu enchiridio ,oſtendam.

Tu przecie (co bez chluby mowię) wſzytek ci świat wyſławię, y cały Łacińſki y Polſki język niby w ſkroceniu czyli krotkim zebraniu pokażę.

16. Tenta quæſo; evolve & ediſce aliquot has pagellas.

Doświadcz proſzę; przeczytay y naucz ſię kilka tych kartek.

17. Faſto hoc, oculatum te & perſpicacem ad omnia humanitatis ſtudia re ipſa comperies.

Gdy to uczyniſz, objaśnionym ſię y dozornym być do wſzytkich wyzwolonych nauk rzeczą ſamą uznaſz.

II. De ortu & creatione Mundi.

II. O początku y ſtworzeniu świata.

18. Deus ineffabili ſua omnipotentia creavit omnia ex nihilo.

BOG niewymowną ſwoją wſzechmocnością ſtworzył wſzytko z niczego.

19. Principio enim expandit extenditque vastissimam abyssum & spatium, ubi coelum & terra existunt.

20. Ac complevit seu replevit eam tenebricosa quadam & informi caligine.

21. Ex qua tanquam materia figuravit formavitque creaturas corporeas, distinctas formis & vestitas accidentibus variis, prout cujusque ideam intra se conceperat.

22. Implantavitque cuique naturam suam, id est, vim observandi assignatum locum; modum & genus suum.

Naprzod bowiem rozciągnął y rozwiodł bardzo obszerną przepaść y rozległość, gdzie niebo y ziemia leżą.

Y napełnił czyli wypełnił ją ciemną jakąś y bezkształtną pochmurnością.

Z ktorey jako z materyi ukształtował czyli utworzył stworzenia mające ciała, rożniące się kształtami y przyodziane przypadłościami rozlicznemi; jako każdego wizerunek sam w sobie był pojął.

Y wrażił każdemu przyrodzenie jego; to jest; moc pilnowania naznaczonego mieysca; miary; y rodzaju swego.

III. De Elementis.

23. Ante omnia vero confusum istud chaos (a) juxta densitatis & raritatis gradus in quatuor species separavit ac segregavit.

24. Tenuissimam ac subtilissimam partem fecit lucidam & calidam, appellavitque ignem seu lucem.

25. Aliam iterum tenuem, pellucidam & tepidam dixit àërem.

26. Tertia portio fluida & frigida fuit aqua.

27. Sub qua mansit sedimentum crassum, limus seu terra.

III. O Żywiołach.

Naypierwiey zaś bezporządne te zamieszanie (1) według gęstości y rzadkości stopniow na cztery części rozdzielił y rozłączył.

Nayrzadszą y naysubtelnieyszą część uczynił jasną y ciepłą, y nazwał ogniem czyli światłem.

Inną także rzadką, przezroczystą y letnią nazwał powietrzem.

Trzecia cząstka ciekąca y zimna była woda.

Pod ktorą została zsiadłość gęsta, muł albo ziemia.

 28. At-

(a) *Chaos* hic significat informem massam omnium elementorum, seu primam materiam, e qua omnia sunt educta.

(1) *Zamieszanie* tu znaczy bezkształtną bryłę wszytkich elementow, czyli pierwszą materyą, z ktorey wszytkie rzeczy są wyprowadzone.

28. Atque hæc ſunt ſimplicia corpora, ex quibus compoſita vel mixta exſurgunt.

29. Omnia enim reliqua ex his conſtant.

30. Quippe ex iis generantur, iis nutriuntur, in eadem, dum corrumpuntur, reſolvuntur.

Y też ſą ſame przez ſię ciała (żywioły) z których złożone lub mieſzane pochodzą.

Wſzytkie bowiem inne z tych ſię ſkładają.

Ponieważ z nich ſię rodzą, niemi ſię utrzymuią, w nie, gdy ſię pſuią, obracają ſię.

IV. De Firmamento.

IV. O Rozpoſtrzeniu Nieba.

31. Aſtra ſunt ceu lampades in æthere ſuſpenſæ, ut indeſinenter circumcirca rotatæ lumine ſuo tenebras illuminent, curſu autem temporum vices dimetiantur.

32. Planetæ ſunt ſeptem, quiſque in peculiari ſuo orbe.

33. Inter hos infima eſt Luna, quæ prout illuſtrem ſui medietatem exhibet, incrementa & decrementa pati videtur, ac retardatione ſua menſes producit efficitque.

34. Sol radians ab oriente per meridiem in occidentem revolutus, revolutione ſua dies & annos definit.

35. Ortum ejus præcedit Aurora & diluculum, quum luceſcit & dieſcit.

36. Occaſum ſequitur crepuſculum, cum veſperaſcit & nocteſcit.

37. Aſcendens ad noſtrum Zenith (a) facit ver, rurſum-

Gwiazdy ſą niby lampy na powietrzu zawieſzone, aby nieprzeſtannie w koło ſię tocząc światłem ſwoim ciemności oświecały, biegiem zaś czaſow odmiany wymierzały.

Planet jeſt ſiedm, każda w oſobnym ſwoim okręgu.

Między temi naynizſzy jeſt Kſiężyc, ktory ile jasną połowicę ſwoią pokazuie, przybywania y ubywania cierpieć zdaje ſię, a opoźnieniem ſwoim mieſiące ſprawuie y czyni.

Słońce promenie rzucające od wſchodu przez południe do zachodu ſię tocząc, obrotem ſwoim dni y roki określa.

Wſchod jego poprzedza Jutrzenka y świt, kiedy świta y dnieje.

Po zachodzie naſtępuje mrok (mierzch) kiedy mierzchnie y ciemnieje.

Idące ku naſzemu naywyzſzemu punktowi czyni wiosnę, que

(a) *Zenith* znaczy punkt nieba nad głowami naſzemi, ktoremu przeciwny punkt zowie ſię *Nadir*.

que descendens autumnum, & utrobique æquinoctium.

38. Imus dat brumam, orditurque hyemem, summus solstitium, inchoatque æstatem, ubi Sirius caniculæ stella excitat æstum.

39. Mercurius eum in eccentrico suo epicyclum vectante circuit citius quam semi-anno: sic quoque venusta Venus, sed sesqui-anno.

40. Hanc mane Luciferum seu Phosphorum, vesperi Hesperum seu Vesperuginem vocant.

41. Mars ignito jubare periodum suam biennio ferme percurrit & pervagatur: splendidus Jupiter pene annis duodecim: gelidus Saturnus tantum non triginta. Et ab his erronibus dies hebdomadis nomenclationes sunt sortiti: Dies Solis (Dominicus vel Dominica,) Dies Lunæ, Dies Martis, Dies Mercurii, Dies Jovis, Dies Veneris, & Dies Saturni seu Sabbathi.

42. Ecclipses seu obscurationes luminarium fiunt propter interpositionem tertii non tralucentis, indeque orta obumbratione.

43. Stellæ fixæ cum octava sphæra æqualiter progrediuntur, sed inæqualiter coruscant.

y znowu odchodzące jesień, a tam y tu porownanie dnia z nocą.

Nayniższe czyni dzień naykrotszy, y zaczyna zimę, naywyższe, przesilenie dnia, y zaczyna lato, gdzie większa psia Gwiazda wznieca upał.

Mercuryusz jew okręgu swoim, ktory punkt rożny ma od ziemi, y z sobą wiedzie, obchodzi prędzey niż w poł roka: tak też ozdobna Wenus, ale w połtora roka.

Tę rano zaranną gwiazdą czyli Jutrzenką, w wieczor wieczorną czyli zwierzęcą gwiazdą nazywają.

Mars ognistego blasku okrąg swoy we dwu leciech prawie obiega y obchodzi: jasny Jowisz mało nie we dwunastu leciech: mroźny Saturnus mało nie w trzydziestu. Y od tychto błąkających się gwiazd dni tygodnia nazwiska wzięły: Dzień Słońca (Pański albo Niedziela,) Dzień Księżyca czyli Poniedziałek, Dzień Marsa czyli Wtorek, Dzień Merkuryusza, Dzień Jowisza, Dzień Wenery, y Dzień Saturnusa czyli Sobota.

Zaćmienia czyli ujęcia świateł dzieją się dla wstąpienia między nie trzeciey nieprzezroczystey rzeczy, gdyż ztąd pochodzi zasłonienie.

Gwiazdy utwierdzone z osmym okręgiem rowno się posmykają, ale się nie rowno błyszczą.

Harum in Firmamento circumſecus numerantur 1022. præter tres in Cincinno Berenices. Primæ magnitudinis ſunt 15; ſecundæ 45; tertiæ 208; quartæ 474; quintæ 217; ſextæ 49; nebuloſæ 5; obſcuriores 9.

Sitæ ſunt vel in Zodiaci Signis XII.

1. In Ariete 13. & 5. informes.

2. In Tauro 32. & 11. informes, inter quas eſt primœ magnitudinis oculus tauri. Ubi nota Pleiadas ſeu Vergilias, quæ ſeptem dici, ſex tamen conſpici ſolent, & Hyadas ſeu ſuculas pluvium ſydus aliter palilitium.

3. In Geminis 18. & 7. informes.

4. In Cancro 9. & 4. informes.

5. In Leone 27. & 8. informes, ubi primæ magnitudinis ſunt cor & cauda Leonis.

6. In Virgine 26. & 6. informes; ubi primæ magnitudinis eſt ſpica virginis.

7. In Libra 8. & 9. informes.

8. In Scorpio 21. & 3. informes.

9. In Sagittario 31.

10. In Capricorno 28.

11. In Aquario 42. & 3. informes; ubi una primæ magnitudinis

Tych na Firmamencie w kole liczą 1022. oprocz trzech w kędziorkach Bereniki. Pierwſzey wſpaniałości jeſt 15; wtórey 45; trzeciey 208; czwartey 474; piątey 217; ſzoſtey 49; mgliſtych 5; pochmurnych 9.

Leżą albo we XII. znakach niebieſkich.

1. W Skopie 13. y 5. niekſztaltownych. (1)

2. W Byku 32. y 11. niekſzaltownych, z których pierwſzey wſpaniałości jeſt oko bykowe. Gdzie uważay Baby gwiazdy, o których mowią, że ich jeſt ſiedm, ale ſześć tylko widzieć ſię dają, y Dżdżownice.

3. W Bliźniętach 18. y 7. niekſztaltownych.

4. W Raku 9. y 4. niekſztaltownych.

5. We Lwie 27. y 8. niekſztaltownych, gdzie pierwſzey wſpaniałości ſerce y ogon lwi.

6. W Pannie 26. y 6. niekſztaltownych, gdzie pierwſzey wſpaniałości jeſt kłos Panny.

7. W Wadze 8. y 9. niekſztaltownych.

8. W Niedźwiadku 21. y 3. niekſztaltownych.

9. W Strzelcu 31.

10. W Koziorożcu 28.

11. W Wodniku 42. y 3. niekſztaltownych, gdzie jedna pierwſzey

(1) Niekſztaltowne gwiazdy ſą, które w jaką figurę ułożone być nie mogą.

dinis in ore piſcis auſtrini.

12. In Piſcibus 34. & 4. informes.

Vel extra Zodiacum Boreales.

1. In Urſa minore ſeu cynoſura 7.
2. In Urſa majore ſeu Helice 27. & 8. informes.
3. In Dracone 31.
4. In Cepheo 11. & 42. informes.
5. In Boote ſeu Arctophylace 22. & 1. inform. ubi primæ magnitudinis eſt Arcturus.
6. In Corona Borea 8.
7. In Engonaſi ſeu Hercule 28. & 1. informis.
8. In Lyra ſeu Vulture cadente 10. ubi primæ magnitudinis eſt Lyræ fidicula.
9. In Olore (cygno) ſeu gallina 17. & 2. informes.
10. In Caſſiopea 13.
11. In Perſeo 26. & 3. informes.
12. In Auriga (Heniotho, Erychthonio) 14. ubi primæ magnitudinis Capella.
13. In Ophiucho ſeu Serpentario 24. & 5. informes.
14. In Serpente Ophiuchi 18.
15. In Sagitta ſeu telo 5.
16. In Aquila (Vulture volante) 9. & 6. quæ conſtituunt Antinoum.
17. In Delphino 10.

wßey wſpaniałości w pyſku ryby południowey.

12. W Rybach 34. y 4. niekßtałtowne.

Albo oprocz tych znakow Pôłnocne.

1. W Wozie mnieyßym niebieſkim 7.
2. W Wozie więkßym 27. y 8. niekßtałtownych.
3. W Smoku 31.
4. W Cefeußu 11. y 42. niekßtałtownych.
5. W Poganiaczu 22. y 1. niekßta. gdzie pierwßey wſpaniałości jeſt Opian.
6. W Wieńcu połnocnym 8.
7. W klęczącym Herkuleſie 28. y 1. niekßtałt.
8. W Lutni albo ſpadającym ſępie 10. gdzie pierwßey wſpaniałości jeſt Lutnia grająca.
9. W Łabędziu czyli Kokoßy 17. y 2. niekßt.
10. W Kaſſiopei 13.
11. W Perſeußu 26. y 3. niekßtalt.
12. W Woźnicy 14. gdzie pierwßey wſpaniałości jeſt Koza.
13. W Wężowniku 24. y 5. niekßalt.
14. W Wężu Wężownika 18.
15. W Strzale 5.
16. W Orle (Sępie lecącym) 9. y 6. z ktòrych ſię składa Antynous.
17. W Delfinie 10.

18. In Equuleo (equi sectione) 4.

19. In Pegaso (equo alato) 20.

20. In Andromeda 23.

21. In Triangulo seu deltoto 4.

Australes.

1. In Ceto 22.

2. In Orione 38. ubi sunt primæ magnitudinis humerus dexter & pes sinister Orionis.

3. In Eridano (fluvio Nilo) 34. ubi est primæ magnitudinis Eridanus.

4. In Lepore 12.

5. In Cane majore 18. & 11. informes, ubi primæ magnitudinis in ore.

6. In Procyone (antecane, cane minore) 2. ubi est primæ magnitudinis Sirius.

7. In Argo (nave) 45. ubi est primæ magnitudinis Canopus.

8. In Hydra 25. & 2. informes.

9. In Cratere, patera seu urna 7.

10. In Corvo 7.

11. In Centauro Chirone 37. ubi primæ magnitudinis pes Centauri.

12. In Bestia Centauri seu Lupo 19.

13. In Ara, Thuribulo seu Lare. 14. & 7. informes.

14. In Corona Austrina seu Rota Ixionis 13.

15. In Pisce Austrino seu Notio 11. & 6. informes.

18. W Koniku (głowie końskiey) 4.

19. W Pegazie (koniu skrzydlastym) 20.

20. W Andromedzie 23.

21. W Troywęgle 4.

Południowe.

1. W Wielorybie 22.

2. W Kosach 38. gdzie są pierwszey wspaniałości ramie prawe, y noga lewa Oryona.

3. W Erydanie (rzece Nilu) 34. gdzie jest pierwszey wspaniałości Erydan.

4. W Zającu 12.

5. W większym Psie 18. y 11. niekształtownych, kędy pierwszey wspaniałości w trąbie.

6. W mnieyszym Psie 2. gdzie jest pierwszey wspaniałości Kanikuła.

7. W Okręcie (nawie) 45. kędy jest pierwszey wspaniałości Kanop.

8. W Wężu wodnym 25. y 2 niekształt.

9. W Czaszy, czarze, czyli wiadrze 7.

10. W Kruku 7.

11. W Mieszańcu Chironie 37. gdzie pierwszey wspaniałości Noga przednia.

12. W Wilku 19.

13. W Ołtarzu, Kadzielnicy czyli Bożku 14. y 7. niekształtownych.

14. W Koronie Południowey czyli w Kole Ixyona 13.

15. W Rybie południowey 11. y 6. niekształt.

Poli

Poli axis sunt duo: Arcticus seu Boreus, & Antarcticus. Horizon seu finitor dividit hemisphærium inferius a superiori.

Obroty osi niebieskiey są dwa: Połnocny nad ziemią, y Południowy pod ziemią. Horyzont dzieli połowicę okręgu odspodnią od zwierzchney.

V. De Igne

V. O Ogniu.

44. Incendium ex quavis scintilla, si permittis, nisi prohibes, oritur.

Pożar z każdey iskry, jeśli dopuściß, a nie zabieżyß, wßczyna się.

45. Nam quidquid ignem concipit, id primum gliscit, dein ardet, tum flagrat, & flammat, tandem (postremo) crematum redigitur in cineres seu licem & favillas.

Albowiem cokolwiek ogień zaymuje, to się wprzod tli, potym gore, toż pała y płomień wydaje, na ostatek (na koniec) spalone obraca się w popioł y perzynę.

46. Lignum ardens torris appellatur, extinctum titio, particula ejus carbo, & quamdiu candet, pruna.

Drewno gorejące głownią się żywą nazywa, zgaszone głownią martwą, cząstka jego węglem, a poki się żarzy, żarzewiem.

47. Fumus ardens, flamma est; camino insidens vel adhærens, fuligo, sæpissime abradenda, ne ignescat.

Dym pałający, płomieniem jest; w kominie osiadający lub przylgający, kopciem (sadzą) ktorą często trzeba wycieruć, aby się ogniem nie zajęła.

VI. De Meteoris.

VI. O Rzeczach napowietrznych.

48. Vapores aquosi perpetuo sursum feruntur.

Pary (kurzawy) wodne ustawicznie w gorę się podnoßą.

49. Ex his densatis fit nubes: aut si hæc deorsum labitur, nebula.

Z tych zgęsłych staje się obłok: albo jeśli ten nadoł spada, mgła.

50. Inde pluit, ningit, grandinat.

Zkąd deßcz, śnieg, y grad pada.

51. Pluvia destillat lente, imber dense, nimbus impetuose.

Deßcz drobny sączy się z wolna, wielki gęsto leje, nawalny gwałtownie.

52. Hic si inter decidendum seu delabendum gelascit, fit grando: si incalescit nimium, uredo (*a*) seu robigo.

Ten jeśli na doł padając albo kroplami lecąc zmarza, staje się gradem: jeśli się zagrzewa zbytecznie, śrzeżogą (1) czyli rdzą.

53. Pruina est congelatus ros: Stiria stilla rigens.

Srzon (szadź) jest zmarzła rosa: sopel kapka zmrożona.

54. Nives e spumescentibus guttulis concretæ segetem operiunt, ne gelu vel glacie algeat.

Sniegi, ktòre się z pieniących kropel zrastają, zboże przykrywają, aby od mrozu lub lodu nie wymarzło.

55. Aura lenis cum spirat, focillat nos, & gelata degelat: ventus vehemens & impetuosus cum flat, quatit, prosternit & proterit, quoquo se vertit.

Wiatrek wolny gdy powiewa, oczerstwia (orzeźwia) nas, y zmrożone rzeczy rozpuszcza: wiatr gwałtowny y burzliwy gdy dmie, wzrusza, obala, y poraża, dokądkolwiek się obroci.

56. Cardinales venti sunt: Subsolanus orientalis, Auster seu Notus meridionalis, Favonius seu Zephyrus occidentalis, Aquilo, Aparctias, seu Boreas septemtrionalis. Collaterales sunt: Eurus seu Vulturnus, Africus Libonotus seu Libs ab occasu brumali, Corus, Cæcias & cæteri.

Głowne wiatry są: Wschodni, Południowy, Zachodni y Połnocny. Poboczne są: Eurus między wschodem y południem: Afrykus między zachodem y południem: Korus między wschodem y połnocą: Cecyas między zachodem y połnocą.

57. Circius & turbo in gyrum se mirifice circumagunt.

Zawierucha y wicher w kołko dziwnie się kręcą.

58. Exhalationes sulphureæ incensæ edunt fulgura (fulgetra) & chasmata.

Kurzawy (pary) siarczyste zapalone wydaią błyskawice (błyskania) y rozstąpienia nieba.

59. Et tum caloris cum frigore pugna tonitrua ciet cum fragore horribili.

A w ten czas ciepła z zimnem walka grzmoty wzrusza z hukiem (łoskotem) strasliwym.

60. Emicans inde flamma fulmen nuncupatur.

Wynikający ztąd ogień piorunem się nazywa.

61. Quod

(*a*) *Uredo* dicta, quod segetes & folia urat.

(*1*) *Srzeżoga* zboża y liście warzy y suszy.

61. Quod five fit urens, five difcutiens, momento fe diffipat, & quidquid eo icitur, corruit.

Ktòry czyli jeft palący, czyli burzący, w oka mgnieniu fię rozfierza, a cokolwiek nim bywa porażono, na ftuki fię rozpada (rozlata).

62. Cum fulgurat, tonat, fulminat, quis non attonitus pavefcat?

Gdy fię błyfka, grzmi, y pioruny biją, ktoż by fię drętwiejąc nie trwożył?

63. Cometa nullus unquam fulfit, quin fterilitatem inureret terris aut infectionem.

Kometa (gwiazda z ogoniem) żadna nie świeciła, ktòraby nieurodzaju nie przyniosła ziemi, albo zarazy.

64. Iris vefpertina, ut & halo nubilofam, matutina ferenam tempeftatem (fudum) nuntiat.

Tęcza wieczorna, jako y koło wkoło księżyca pochmurny czas, poranna jasną pogodę (wypogodzone niebo) znamionuje.

VII. De Aquis.

VII. O Wodach.

65. E laticibus fcatentes feu fcaturientes faliunt fontes; unde rivi & rivuli manant.

Z ponikow wybijające fię lub wytryfkujące wyfkakuią zrzodła: zkąd ftrumienie y ftrumyki cieką.

66. Ex his colliguntur fluvii, præcipue ubi plures concurrunt, & denique flumina jugiter intra fuas ripas decurrentia.

Z tych fię zbierają rzeki małe, zwłafzcza kędy fię ich wiele zbiega, a na koniec wielkie rzeki uftawicznie między fwemi brzegami płynące.

67. At ficubi profluvio & decurfu carent, tument, & in ftagna atque aquam refidem fefe diffundunt.

Ale jeśli gdzie fpławu y zbiegu (zchodu, fpuftu) nie mają, w jeziora fię y w wodę ftojącą rozlewają.

68. Paludes funt fcaturigines fine fluxu.

Bagna fą zdrojewifka (zbiory wod) bez cieczenia.

69. Torrentes funt aquæ pluviales rapide defluentes, a quibus inundationes feu exundationes & diluvia fiunt.

Potoki (ftrugi) fą wody defzczowe byftro zciekające, z ktòrych powodzi czyli wylewy y potopy bywaią.

70. Aquam, ubi fluit, fluentum; ubi gyratur, gurgitem & vorti-

Wodę, gdzie płynie, ciekącą wodą; gdzie fię kręci, wirem y za-

vorticem; ubi ſe ipſam abſorbet, voraginem ſeu baratrum; ubi fundi expers eſt, abyſſum dicito.

y zakrętem; gdzie ſama ſiebie pochłonia, topielą cyli otchłanią; gdzie dna nie ma, nie zgruntowaną przepaścią nazywaj.

71. Si illam natatu plaudis, infuſcas: ſi quid ei mergis, emerget: ſed claram & quietam turbari quid refert?

Jeśli płynąc będzieß po niey trzepiotał, pomąciß ją: jeśli co w niey pogrążyß (zanurzyß) wynurzy ſię: ale jasną y ſpokoyną mącić na co ſię przyda?

72. Bulla fit a ſtillante gutta.

Bąbel ſię robi od kapiącey kropli.

73. Mare fluctuans ſalſum eſt ut muria ſatura (inſtar muriæ.)

Morze chełbające ſię ſłone jeſt jak roſoł (na kßtałt roſołu.)

74. Ubi tellurem terminat, ſinus, promontoria & iſthmi ſunt.

Gdzie ſię przy lądzie kończy, odnogi (zatoki) gòry nadmorſkie, y międzymorza (prześmyki morſkie) ſą.

75. Undæ ejus ab intraneo æſtu ſex horis fluunt ad littora, refluuntque reciproce cum ſonitu horribili, maxime intra freta ac ad charybdes.

Wody jego od wnętrżnego burżenia ſię przez ßeść godzin płyną ku brzegom, y odchodzą nazad z ßumem ſtraßliwym, mianowicie w cieśninach morſkich y topielach.

76. In boreali plaga Oceanus eſt borealis ſeu hyperboreus.

W połnocney krainie jeſt wielkie morze lodowate czyli mroźne.

VIII. De Terra.

VIII. O Ziemi.

77. Terræ ſuperficies alicubi uda ſeu uvida eſt & uliginoſa, alicubi arida & petroſa.

Ziemi płaßczyzna mieyscami wilgotna czyli wilgna jeſt y iłowata (gleiſta) niegdzie ſucha y kamieniſta (opoczyſta.)

78. Nonnullibi plana ut æquor & planities; alibi montes, valles, convalles, petræ, tumuli, depreſſa loca, hiatus, antra, cavernæ & ſpeluncæ conſpiciuntur.

Na niektòrych mieyscach rowna jaka rownia morſka y rownina; gdzieindziey gòry, padoły, doliny (niżiny,) opoki, wzgorki, ſpadziſte mieyſca, przerwy, jaſkinie, lòchy y jamy widać.

79. Colles & clivi, cacumen verſus euntibus acclives ſunt, retro declives.

Pagòrki y ſtrony gòr (podgòrza) ku wierzcholkowi idącym przykre ſą, zchodzącym ſtoczyſte (pochodziſte.)

80. Terræ motus fit a ſubterraneis flatibus, qui ſi foras prorumpant, labes fiunt.

Ziemi trzęſienie bywa od podziemnych wiatrow, ktòre jeśli wybuchną, rozwaliny ſię ſtają.

81. Glebam ſi teris & frias, pulvis erit: ſi diluis & maceras, lubricum lutum.

Bryłę ziemi jeśli rozcieraſz y kruſzyſz, proch (kurz) będzie: jeśli rozmaczaſz, y roztwarzaſz, śliſkie błoto.

IX. De Lapidibus.

IX. O Kamieniach.

82. Lapis comminutus arena eſt, quæ ſi craſſior ſit, ſabulum & glarea vocatur: rudus ſunt aſſulæ (fragmina) petrarum.

Kamień rozkruſzony piaſkiem jeſt, ktòry jeśliby był przygrubſzy, grubym piaſkiem (1) y dziarſtwem ſię zowie: gruz ſą to ułomki ſkał.

83. Saxa humi jacent, ſive extent, ſive lateant (deliteſcant,) ſcopuli & fragoſæ ac inacceſſæ cautes eminent: crepido prominet.

Opoki na ziemi leżą, bądź na widoku, bądź ukryte (utajone,) ſkały, y chropawe a niedoſtępne progi z daleka widać: kraniec wychyla ſię.

84. Scrupulus calceo illapſus, ni eximatur, urget moleſte.

Kamyczek gdy do obuwia wpadnie, jeśli go nie wyjmieſz, dokucza (uciſka) nieznośnie.

85. Cote acuimus obtuſa; ſilice elicimus elidimuſque ignem: lydio lapide metalla probamus.

Oſtą zaoſtrzamy co ſię przytępiło: krzemieniem (2) krzeſzemy y wykrzesuiemy ogień: lampartem (probnym kamieniem) kruſzcow doświadczamy.

86. Tophus arenoſus, ſcaber & friabilis pedibus mundandis ſubſervit.

Kamień dziarſtwiſty, chropowaty y kruchy do nog czyſzczenia ſłuży.

87. Amo-

(1) *Zwirem* go zowią mularze, ale te ſłowo proſte jeſt.
(2) Na Wyſpach Maldywſkich jeſt drzewo *Kandu* nazwane, tak twarde, że ze dwòch jego ſztuk, jak ze ſtali y krzemienia ogień ſię krzeſze.

87. Ammochryſus venulis cujusdam auri permixtus pyxidibus pulvereis inditur, eoque ſparguntur recenter ſcripta.

Złotopiaſek z żyłkami niejakiegoś złota zmieſzany do piasecznikow ſypią, y nim poſypują świeże pisma.

88. Alabaſtrites candidiſſimum, & porphyrites rutilum marmor eſt.

Alabaſtr jasnobiały, a porfir jasnoczerwony marmur jeſt.

89. Magnes, eique affricta lingula pyxidis nauticæ, ſeptemtrioni directe ſe obvertit: alicubi tamen a meridiano deviat, ad cardinem occiduum vel ortivum deflectens.

Magneś, y nim natarty języczek w kompaſie ku połnocy proſto ſię obraca: na niektorych jednak mieyſcach od południowey linii naklania ſię do punktu zachodniego lub wſchodniego nawracając ſię.

90. Gemmarum pretioſiſſima eſt carbunculus, ſecundus ab illo adamas, tum eranus, rubinus, ſapphirus, ſmaragdus, topaſius, jaſpis, hyacinthus, onyx, ſardonyx, & cæteri, quorum pleriq; angulati micant, & ſcintillant. Bezoar & lacryma cervina peſtiferum virus ac venenoſa diſpellunt.

Między drogiemi kamieńmi naydroższy jeſt karbunkul, drugi po nim dyament, toż . urkus, rubin, ſzafir, ſzmaragd, topaz, jaſpis, jacint, oniks, ſardonyk, y inne, z tych niektore ſzlufowane lſknią ſię y błyſzczą. Bezoar y kamień jeleni zaraźliwy morowy jad y zarazy odpędzają.

91. Hæmatites, alectoria, àëtites, buſonius, ſarda (carniola) lazulus, achates (a) granatus & pyrites, ſequiores ſunt.

Krwawnik, kapłuni kamień, orli kamień, żąbiniec, ſardyk, lazur, agat, granat y iſkrzyk podleyſze ſą.

92. Dionyſias niger rubris maculis in pulverem redactus & epotus ebrietatem arcet, ac aquæ dat vini ſaporem.

Dyonizyaſz czarny z czerwonemi plamami w proch ſtarty y wypity od upicia ſię broni, y wodzie daie winny ſmak.

93. Ex Asbeſto & amiantho conſit tela incombuſtibilis.

Z asbeſtu y amiantu robią płotno niezgorzyſte.

94. Spongioſus, exeſus bibulusque pumex lotioni ſive frictioni ac politur æ ſubſervit.

Dziurkowaty, lochowaty y biorący w ſię kamień z piany morſkiey do zmywania albo ścierania y polerowania ſpoſobny jeſt.

95. Mar-

(a) *Achates* ſic dicitur a colore ſuo puniceo.

humorem imbibens alescit, viget, frondescit, & florescit.

żyłki (włochaciny) korzonkow wilgoć w się ciągnąc ożywia się, mocnieje, gałęzie wypuszcza y kwitnie.

110. Eo destituta languet, flaccescit, marcescit, arescitque illico.

Tey pozbawiona miękczeie, słabieje, więdnie, y usycha nieodwłocznie.

111. Vertex seu cacumen est fastigium: stirps dicitur, quatenus se in ramos, ramusculos, & frondes pandit.

Wierzch czyli wierzchołek jest naywyższa szpica: drzewem się zowie, poki się na gałęzie, gałązki, y rozgi z liściem rozpuszcza.

112. His defectis, trunci, caudicis & stipitis nomen habet. Ramusculus decerptus, seu revulsus, *termes* dicitur: sed ramos ab arbore amputatos rejectosque, *ramale* dices.

Te gdy odetną, pniem, kłodziną y karczą się nazywa. Gałązka z owocami urwana lub ułamana gałązką z owocem zowie się: lecz gałęzie od drzewa odcięte y odrzucone, łomem nazwiesz.

113. Extrinsecus cortex est: intus seu intrinsecus libri, qui dum virent, glubi possunt: medulla est intima.

Zewnątrz kora jest: pod spodem czyli wewnątrz łyka, ktore poki się zielenią, drzeć można: drzeń jest wśrzedni.

114. Arboribus folia delabuntur & recrescunt, præterquam gummosis, quæ continue usque & usque vernant; ut: buxus, agrifolia, taxus seu smilax, alaternus, & cæteræ.

Z drzew liście opadą y odrastą, oprocz smolnych, ktore ustawicznie y raz wraz zielenieją, jako bukszpan ostrokrzew; cis, alatern, y inne.

115. Pomus seu malus, pyrus, cerasus, prunus, ficus, olea, arbores sunt sativæ: fraxinus, fagus, alnus, ornus, santalum, sylvestres.

Jabłoń, gruszka, wiśnia, śliwa, figa, oliwa drzewa są ogrodne: jesion mały, buk, olcha, jesion wielki, cyndał, leśne.

116. Illæ omnes fructiferæ: harum pleræque sterilee sunt, ut: betula, carpinus, populus alba, populus nigra, & salix, quæ dat vimina, sicut & agnus castus & siler, quorum contextu corbes & rates fiunt,

Tamte wszystkie owocorodne: z tych niektore jałowe są, jako: brzoza, grab, topola, osina, y wierzba, ktora daie witki (prącie rokiciny,) jako y Włoska wierzba y wi-

& tricantur. Habet quoque salix paniculas, ut corylus, & nonnullæ aliæ.

twina (1) z ktorych pleci kosze y kraty robiąy plotą. Ma też wierzba rzęsę (owieczki kotki bagniątka) jako leszczyna, y niektore inne

117. Abies procera est, ut & picea, pinus nigra, cedrus, cupressus, & larix, cui adcrescit agaricum: palma dactylos ferens si curvatur, eo validius in sublime enititur: loti fructus dulcis quidem est, & stomacho conducens, sed comedentem obliviosum reddit. Acacia e floribus suis mali citrini odorem spirat. Laburnum est durissimum & fætidum.

Jodła wysoka jest, jako y świerk, smrok, cedr, cyprys y modrzew, do ktorego przyrasta gębka: palma daktyły rodząca, kiedy ją nachylają, tym się silniey w gorę pnie: obrostnicy (2) owoc przyjemny wprawdzie jest, y żołądkowi pomocny, ale jedzącego zapamiętliwym czyni. Akacya z kwiecia swego cytrynowy zapach wydaje. Wielkokwiat jest naytwardszy y śmierdzący.

118. Quædam umbriferæ sunt & umbracula seu vireta præstant (opacant) nominatim tilia, platanus, ulmus, & cæteræ latifoliæ, foliosæ & frondosœ.

Niektore cieniste są, y chłodniki czyli ciennikiczynią, mianowicie lipa, jawor, wiąz (brzost, ilm) y inne liściaste, szerokiego liścia y gałęziste.

119. Gemma hians seu dehiscens protrudit florem, flos fructum immaturum: cujus loco in ficu grossulus prodit.

Pąkowie pukające czyli się rozwijające wydaie kwiat, kwiat owoc niedoźrzały: miasto ktorego w fidze gałuszka (gogołka) wychodzi.

120. Fructus postea maturescit, & carpitur, aut per se decidit, aut decutitur.

Owoc potym dożrzewa, y bywa obrywany, albo sam opada, albo go obijają.

121. Quidam sunt præcoces, alii serotini sive cordi, quidam perennes, ut baccæ juniperi.

Niektore są skororzliwe; inne pożne czyli zimoźrzałe, niektore nieustanne, jako jagody jałowcowe.

122. E-

(1) *Witwina* roście na piaszczystych wylewkach.
(2) Owoc *obrostnicy* jest podobny do małych wisienek.

122. Eduntur autem vel recentes, vel vieti, vel fracidi, aliquando cum termite devulfi. Affervantur in oporotheca & oporophylacio.

Jedzą zaś je, albo świeże, albo nadwiędłe (namiękłe) albo nagniłe, czasem z gałązką urwane. Schowane bywają do składu y owocnicy.

123. Cerafa oblongis petiolis feu pediolis pendent: amarylla breviufculis.

Wiśnie na długich szypułkach czyli ogonkach wiszą: morele na krociuchnych.

124. Mefpila funt lanuginofa & calculofa feu lapidofa: pyra fucculenta: pruna vero damafcena, armeniaca, perfica, cerina, nana, & fylveftria funt officulata.

Niespliki są kosmate (omszałe) y pełne kamykow czyli kamieniste: gruszki soczyste: śliwy zaś damasceny, ormianki, brzoskwinie, śliwki żołte, łubaski, y tarnki są pestkowate.

125. Putamen amoveat, & nucem, fi caffa non eft, dentibus, aut nucifrangibulo (nucifraga) frangat oportet, qui nucleum edere (effe) vult, five fit juglans, five avellana, five amygdalum, five caftanea, quas fert nux, corylus, amygdala, & caftanea. Item tribulus.

Szupinę zdiąc, a orzech jeśli nie jest czczy, zębami, lub orzechołomem (stryszkiem kleszczykami) rozłupać ma, kto jądro chce jeść: bądź włoski orzech, bądź laskowy, bądź migdał, bądź kasztan, ktore rodzi włoski orzech, leszczyna, migdałowe drzewo; y kasztan. Także kotewki (orzechy wodne.)

126. Suber & ilex fæmina feu cerrifuber funt craffo cortice, e quo obturamenta conficiunt, feruntque gallas & glandes, ut etiam ilex & quercus feu robur. Pinus nuces pineas feu ftrobilos continentes nucleos, qui facchraro condiuntur, cornus corna, laurus, acer, forbus feu alifaria, & forbus

Korek y więzożołd samica czyli korkodąb są grubey kory, z ktorey zatyczki robią, y rodzą galas (dębianki) y żołędzie, jako też więzożołd (1) y dąb. Sosna włoska szyszki zawierające w sobie pinele (łubowe orzeszki) ktore cukrem przyprawuią, dereń dereniowe jagody, bobek drzewo, klon

(1) *Więzożołd* drzewo do więzu y dębu po dobne, rodzi żołądź zgodną do jedzenia

ſylveſtris ſeu torminalis baccas ferunt.

127. Pyra tam hordearia quam cætera, piſtachia, ſorba, ſiliquæ, cydonia ſeu cotonea, aurantia, citrea, limonia, & punica ſeu mala granata ſtipant, adſtringunt & oppilant: ficus, fraga, mora ſeu mora mori, mora rubi idæi, mora myrti mirtilli ſeu vaccinia, & & uvæ paſſæ laxant, lubricantque.

128. Amoniacum, thus, myrrha, maſtiche, bdellium, benzuinum, camphora, ſarcocolla, terebinthina, ſandaracha, reſina & pix, ſucci & gummi ſunt certarum arborum: quin & ſuccinum (lyncurium ſeu gleſſum) & ambarum gummi quoddam eſt, ut ferunt.

[4] jarzębina, y jarzębina leśna czyli Judaſzowe drzewo jagodki rodzą.

Gruſzki tak muſzkatelki jako inne, piſtacye [5] jarzębiny, S. Jana chleb (ſłodkie ſtrącze,) pigwy, pomarańcze, cytryny, limonie, y granatowe jabłka zatwardzaią, ściſkaią, y zatykaią: figi, poziemki, morwy, maliny, koſmaiki mirtowe jagodki czyli borowki y rozynki odmiękczaią y żołądek wolny czynią.

Amoniak, (6) kadzidło, mira, maſtyks, bdellium (7) benzoin, kamfora, ſarkokola (8) terpentyna, ſandarak (9) żywica y ſmoła, ſoki y gumy ſą pewnych drzew: owſzem burſztyn y ambra gumą niejakąś jeſt, jako powiadaią.

XII. De Herbis.

129. Herba excreſcens cauli vel ſcapo innititur. Quædam ut melones, pepones, cucurbitæ,

XII. O Ziołach.

Ziele wyraſtające na głębie albo łodydze (kłączu) oſtawa ſię. Niektore jako melony, kawo-

(3) Klon cudzoziemſki kwitnie y owoc wydaie, klon naſz y jawor jałowe ſą.

(5) *Piſtacye* owoc kłokociny Włoſkiey nazwaney *Piſtacya.*

(6) Drzewko z ktorego ſok Amoniakowy ciecze, zowie ſię *Agaſyllis.*

(7) Zywica ſmakiem y kolorem podobna do miry.

(8) Zywica drzewa *Sarkokola* nazwanego w Perſyi rosnącego, ma moc ſpajania ran.

(9) *Sandarak* jeſt guma albo kley jałowcowy z Arabii. Jeśli nią ſkrobaninę na papierze potrzeſz, inkauſt nie zaleje.

bitæ, cucumeres & cætera ocyssime crescunt, ac emoriuntur quotannis, præter sedum seu sempervivum, & vincampervincam, quæ perennant.

130. Ex his rapum, napus, siser seu sisarum, raphanus major, raphanus minor, pastinaca, brassica, crambe, brassica apia, lactuca, asparagus, scolymus (cinara seu carduus altilis,) petroselinum sive apium, nasturcium, intibus sativus, spinachium, bulbus edulis, portulaca, olusatrum, & atriplex olera vocantur.

131. Fruges sunt, quæ in culmum seu calamum surgunt, & spicas vel aristis munitas, vel muticas seu mutilas ferunt: glumis autem granum fovent: ut oryza, zea (ador, far,) milium, panicum, frumentum Saracenicum, & frumentum Indicum.

132. Legumina vero siliquis & valvulis implexa sunt: ut in faba, piso, ervo, cicere, lupinis, vicia, lente, phaseolis, smilacibus, nec non in colocassia videre est.

133. Sed qui fit, ut triticum in siliginem seu secale, & olyram, imo in zizania & lolium seu æram; hordeum in ægylo-

kawony (arbuzy,) dynie, ogorki, y inne bardzo prędko rosną y giną corok, oprócz rozchodniku y barwinku, które cały rok trwają.

Między temi rzepa, brukiew (kolnik) marchew, chrzan, rzodkiew, pasternak, kapusta, kapusta czarna, kapusta kędzierzawa, sałata, szparag (podczos) karciof czyli oset włoski, pietruszka, rzeżucha, endywia, szpinak, śniodek czyli oszłoch, kurza noga, gierszż, y łoboda ogrodnym się warzywem zowią.

Zboża są, które na dzble rostą w gorę, y kłosy bądź ościami obwarowane, bądź gomołe czyli bez ości rodzą: w szupinkach zaś ziarno chowają, jako ryż, orkisz, proso, ber, gryka (tatarka) y pszenica Turecka.

Jarzyny zaś w łupinach y strąkach spojone są: jako w bobie, grochu, gęsiey wyce, ciecierce (grochu włoskim) słoneczniku strączystym, wyce, soczewicy, wielogrochu, Tureckim grochu, y w bobie Egypskim (1) widzieć jest.

Ale czym się dzieje, że pszenica w żyto czyli rżę y samopszę, owsem w kąkol y matonog czyli śnieć; ięczmień pem;

(1) *Bob Egipski* leczy biegunkę żołtą y czerwoną.

pem; & avena in avenam fatuam degeneret? ignotum; quidam tamen ajunt id fieri ob nimiam humiditatem.

wstokłoſę (koſtrzewę;) a owies w owſik ſię wyradza? niewiadomo; niektorzy jednak mowią, że to bywa dla zbytecznych mokradeł (wilgoci.)

134. Farrago & alicaſtrum pecoris cauſa ſeritur.

Mieſzankę y jarkę dla bydła ſieją.

135. Bulboſa ſeu bulbum pro radice habentia ſunt: allium, cepa, porrus vel porrum, colchium, lilium, ornithogalum, anemone, hyacinthus, tulipa; & exotica: aſphodelus, martagum, narciſſus, & ſcilla (ſquilla.)

Cebulkowate (2) albo cebulkę miaſto korzenia mające ſą: czosnek, cebula, łuczek albo pory, rozſiad, lilia, śniodek (3), zawiłek, jacynt, tulipan; y zagraniczne: złotogłow, maśleſka (złote główki,) narcys, y cebula morſka.

136. Aromata quædam extranea & quædam vernacula ſunt; ut piper, zingiber, zedoaria ſeu zadura, cinnamomum ſeu caſſia, nux myriſtica, macer vulgo macis, caryophylla, acorum, coriandrum, anizum, anethum, cuminum, ammioſelinum, ſinapi, crocus vel crocum, galanga, arum, carum ſeu carvum, cnicus ſeu cartamus, fæniculum, cubebæ, thymus.

Korzenie niektore cudzoziemſkie, a niektore naſkie ſą; jako pieprz, imbier, cytwar, cynamon, gałka muſkatowa, kwiat muſkatowy, goździki, korzeń tatarſkiego ziela, kolendra, anyż, kopr, kmin, aminek (kmin biały,) gorczyca, ſzafran, gałgan, obraſki (4) karuy czyli kmin polny, krokos czyli ſzafran polny, kopr włoſki, kubeby, ſmer (cząbr) włoſki.

137. Odoriferæ & coronariæ, e quibus corollas, ſerta ac ſervias vient atque plectunt, ſunt: amaracus (ſampſuchum majorana) amaranthus, bellis, ca-

Wonne y wieńcowe, z ktorych rowniaki (bukiety) wieńce y wonianki wiją y plotą, ſą: majeran, ſzarłat (brunat,) ſtokroć, mieſiączek, goździk, [illegible] palu-

(2) Każde cebulkowate warzywo zowie ſię *oſtłoch* albo *śniodek.*

(3) *Sniodek* właściwy roście w zbożu na kſztałt cebulki.

(4) Inaczey ſię zowią: *Aronowa broda, wężownik biały* czyli *niemiecki imbier.*

calendula, caryophylla, digitalis, lavendula, leucoium luteum, leucoium Italicum album & rubrum, pæonia, rosa, rosmarinus, lilium convallium, viola, serpillum, primula veris, consolida regalis, ptarmica, cyperus, coris, phlox, baccharis, & lychnis.

138. Gramini accensentur; anagallis, alsine, anonis seu ononis, anserina, betonica, bistorta, bursa pastoris, chamædris, carex, consolida seu symphytum, convolvulus seu smilax, cuscuta, cytisus, dictamum, erica, euphragia seu euphrasia, lappa, lagopus, lepidium, malva, millefolium, muscus, pilosella, persicaria, pulicaria seu psyllum, plantago, polygonum, polygonatum, polygala, prunella, ranunculus, senecio, serpentaria seu dracunculus, sonchus, taraxacum seu hieracium minus, trifolium, & urtica urens. Item aquatiles: alga, caltha, ebulus, ac lens palustris.

palusznic zek, lawenda, fiołek żołty, fiołek włoski biały y czerwony, piwonia, roża, rozmaryn, łanka (konwalia,) fiołek, macierzanka, bukwica biała, ostroszka, kichawiec, ostryż, wrzosowiec, płomyk, obłapa, y firletka (rożyczka Panny Maryi.)

Między trawą się rachuią; kurzyślep, mokrzec, lisi ogon czyli kubeczna, srebrnik, bukwica, gaiowa miodunka, tasznik, ożanka, tatarskie ziele, żywokost czyli kostywał, powoy czyli dzwonki, kanina przędza, szczodrzeniec, dyptan, wrzos, świetlik czyli świeczki, łopian, zaięcza noga (koteczki) pieprzyca, ślaz, krwawnik, meck, kosmaczek (niedośpiałek) rdest, pleśnik czyli pleśne ziele, babka, sporyß, kokoryczka, koniczyna, głowienki modre, żabinek (jaskier,) przymiot, wężownik, mlecz, gołębi groch czyli jastrzębiec, konicz y pokrzywa użegaiąca. Także wodne: porost (glistnik,) nogietek (5) łączny, chebd, y rzęsa wodna (żabia zob.)

(5) Naypierwszy z wiosny na wilgotnych mieyscach się pokazuie.

139. *MEDICINALES tam hortenſes, quam campeſtres.*	LEKARSKIE tak ogrodne, jako polne.
Cephalicæ.	Głowie ſłużące.
Calidæ & ſiccæ. Betonica, pæonia, amaracus ſeu ſampſuchum, ſalvia, roſmarinus ſeu libanotis coronaria, ſpica, lavendula ſeu ſaliuncula, origanum, herba paralyſis, lilium convallium, ſtæchas arabica, flores tiliæ, viſcus quercinus ſeu quernus, ſerpillum.	Ciepłe y ſuche. *Bukwica, piwonia, majeran, ſzałwija, rozmaryn, ſzpikanarda, lawenda, lebiodka, ziele paraliżowe, konwalia, kocanki, lipowy kwiat, jemioła dębowa, macierzanka.*
Frigidæ & humidæ. Flores nymphææ ſeu clavæ Herculis, ſempervivum, mandragora.	Zimne y wilgotne. *Grzybienie czyli wodna lilia biała, rozchodnik, pokrzyk.*
Ophthalmicæ.	Oczom ſłużące.
Fæniculum, euphraſia, chelidonia ſeu hirundinaria.	*Kopr włoſki, świetlik, jaſkołcze ziele.*
Thoracicæ tam Anacatharticæ quam Bechicæ.	Pierſiom ſłużące tak purgujące jako płucom pomocne.
Calidæ: Scabioſa, pulmonaria, pimpinella, hyſſopus, capillus Veneris, tuſſilago, calamintha, glycirrhiza, helenium (enula,) iris, laſerpitium, petaſites.	Ciepłe: *Dryakiew ziele, płucnik, biedrzeniec (ſowia ſtrzała) izop, włoſki P. Maryi (ruta ſkalna) podbiał (kwiat,) lebiotka, lakrycya, oman, koſaciec, cyrenayſkie ziele, lepieżnik.*
Frigidæ: Malva, papaver album, pſyllium, jujubæ, ſebeſten, hordeum.	Zimne: *Slaz, mak biały, ſzlachtawa, jujuba jagody, śliwki jedwabne, jęczmień.*
Cardiacæ.	Serca ſłużące.
Calidæ: Tres flores cordiales: 1. chamæmeli, 2. meliloti, 3. anethi. Tum ocymum, caryophyllæ hortenſes, flores calendulæ, ſcordium (triſſago,) veronica.	Ciepłe: *Trzy zioła ſerdeczne: 1. rumień, 2. komonica, 3. kopr włoſki. Toż bazyliia, goździki ogrodne, nogietki, ożanka (czesnkowe ziele,) przetarnica.*
Frigidæ: Violæ, roſa, bugloſſa, borrago, plantago.	Zimne: *Fiołki, roża, wołowy język, borak, babka.*

Stomachicæ pepticæ.
Calidæ: Abſinthium, galanga, calamus aromaticus, zinziber, zadura, piperitis, acorum ſeu lepidium, arum, nardus, benedicta. Item ſemen carvi, aniſi, & cumini.
Frigidæ: Acetoſa ſeu oxalis, acetoſella, fraga, ſonchus.

Zołądkowe do trawienia,
Ciepłe: *Piołun, Gałgan, rayſka trawa, imbier, cytwar, pieprzyk, mięłka Grecka, aron, narda, benedyktowy korzeń. Także naſienie karuju, anyżu, y kminu.*
Zimne: *Szczaw wielki, ſczawik, poziemki, mlecz.*

Hepaticæ.
Calidæ: Apium, agrimonia (eupatorium,) cuſcuta, epatica, ſcænantum, ſpica, ageratum.

Wątrobie ſłużące.
Ciepłe: *Opich, rzepik, kania przędza, wątrobnik, rayſka trawa, narda, zeniſek.*

Spleneticæ.
Calidæ: Ceterach, ſcolopendia, fumaria, centaurium, chamædris, chamæpithys, aſplenum, ariſtolochia, tamariſcus.

Sledzionie ſłużące.
Ciepłe: *Stonogowiec, jeleni język, kokorycz, centuarzya, ożanka, żywiczka, ſtonogowiec, kokornak, tamaryſek.*

Scorbuticæ.
Naſturtium aquaticum, cochlearia, anagallis aquatica.

Szkorbutowe zioła.
Rzeżucha, warzęcha, kurzyślep (potocznik wodny.)

Nephriticæ ſeu Cyſticæ.
Calidæ: Ruta, ononis ſeu reſta bovis, ſaxifraga, liguſticum, (leviſticum hipoſelinum,) fæniculum, eryngium, petroſelinum, urtica, daucus, milium ſolis, eruca, ruſcus, filipendula.

Frigidæ: Parietaria ſeu helxine &c.

Nerkowe zioła.
Ciepłe: *Ruta, liſi ogon czyli łubeczna, rozłup, lubſczyk (łakotne ziele,) kopr włoſki, mikołajek (bożybyt,) piotruſzka, pokrzywa, marchew polna, wroble proſo, gorczyca biała, iglica ziele, kropidło.*
Zimne: *Pomurne ziele, czyli powoy ziemny, y inne.*

Uterinæ ſeu Hyſtericæ.
Calidæ: Artemiſia, pulegium, matricaria, ſatureia, valeriana, imperatoria, angelica, meliſſa.

Zywotowi ſłużące.
Ciepłe: *Bylica, poley, maruha (ſczyr,) cząbr, kozłki, miſtrzownik, dzięgiel, pſczelnik ziele.*

Frigidæ: Scariola. His adde plura ex Botanicis.

Zimne: *Endywia mała. Do tych doday więcey z Zielników.*

Attractivæ.

Ranunculus, anemone ſeu pulſatilla, cyclaminus, dracunculus, narciſſus, naſturtium.

Wyciągające.

Jaſkier, zawilec czyli ſaſanka, gduła ziemna, żmijowiec (wężownik wielki,) narcyſek, rzeżucha.

Repellentes.

Tribulus aquaticus, polygonum, auricula muris, pentaphyllum.

Odpędzające.

Orzech wodny, ſporyſz, myſze uſzka, pięciornik.

Adſtringentes.

Burſa paſtoris, anſerina (agrimonia ſylveſtris,) ſedum majus, ſanguinaria, alchimilla.

Zciągające.

Taſznik, ſrebrnik, rozchodnik więkſzy, krwawnik (płonnik,) przywrot.

Laxantes.

Atriplex, violaria, centaurium minus, frangula.

Uwalniające.

Łoboda, fiołkowy kwiat, centurzya mnieyſza, kruſzyna.

Obſtructionem tollentes.

Tanacetum, aquilegia.

Zatwardzenie uśmierzające.

Wrotycz, orlik ziele.

Dolorem ſedantes.

Verbaſcum, verbaſculum.

Bol ulżywające.

Dziewanna (ſzałba,) knaſiczka.

Somnum conciliantes.

Lactuca, hyoſcyamus, ſemen papaveris.

Sen ſprawujące.

Sałata, bielun, naſienie makowe.

Vulnerariæ.

Piloſella, verbena, herniaria, ſanicula, ſymphitum.

Rany gojące zioła.

Myſze uſzka, koſzyſzczko, rozchodnik, zankiel, żywokoſt.

Corrodentes.

Vermicularis &c.

Wygryzające.

Rozchodnik mały, y inne.

Indurantes.

Lenticula paluſtris, biſtorta (ſerpentina.)

Zatwardzające.

Soczewica błotniſta, wężownik.

Emollientes.

Senecio, anagallis.

Zmiękczające.

Przymiot, kurzyślep.

Rarefacientes.

Fænum græcum (ſilicia, buceras,) mercurialis.

Rozrzedzające.

Boża trawka, ſczyr.

Incraſſantes.

Amaranthus, lagopus, lapathum,

Zgęſzczające.

Szarłat (krwawnik wodny,) zaję-

pathum, cynogloſſum, dypſacus, lunaria,

Veſicantes ſeu Veſicatoriæ.

Hydro-piper, flammula Jovis, aizoum urens,

Secundinas & fœtum mortuum pellentes.

Thlaſpi, ſabina,

Calculum frangentes.

Lappa, ononis ſeu remora aratri.

Sternutatoriæ ſeu errhinæ.

Helleborus, nigella, ptarmica, ſuccus betæ, pulvis tabaci, lilium convallium.

Rheumatagogæ maſticatoriæ.

Staphyſagria, pyrethrum, maſtyx.

Vermes necantes & depellentes.

Corallina, menthaſtrum, filix ſaxatilis, filix arborea, chamæleon, perſicaria, taliſtrum.

Alexipharmacæ.

Coronopus, anagallis mas, nerion, vincetoxicum (hirundinaria,) eupatorium,

Anodinæ.

Solanum, opium ſeu opiata &c.

Magneticæ

Perforata ſive hypericum, filix ſylveſtris, perſicaria, perſonata, verbena ſucciſa (morſus diaboli.)

Emeticæ ſeu vomitoriæ.

Aſarum, ſemen raphani & geniſtæ, vitriolum album in aqua communi ſolutum, percolatum, & beneficio evaporationis

zajęcza ſtopka (owieczki,) kobyli ſzczaw, pſi język, ſzczeć, pieniężnik (podeyrzon.)

Pęcherze czyniące.

Rdeſt biały, pryſzczeniec, pryſzczenica.

Łożyſka y płod martwy odpędzające.

Tobołki, ſawina.

Kamień kruſzące.

Łopian, liſi ogon czyli lubeczna.

Kichanie pobudzające.

Ciemierzyca, czarnuſzka, kichawiec, ſok ćwiklany, tabaka tarta, konwalia.

Rymę żwaniem zciągające.

Gnidoſz, zębne ziele, maſtykowa żywica.

Robaki tracące y odpędzające

Gliſtnik morſki, miętka polna, paproć ſkalna, paproć leśna, lepczyca (dziewięć ſił,) rdeſt, wrzodowiec.

Truciznę tłumiące.

Wronia noga (kłoſienniczka,) kurzyślep ſamiec, płochowiec, tojeść (jaſkołcze ziele,) ſądziec (rzepik.)

Ulgę czyniące w bolu.

Pſinki, makowy ſok, y inne.

Skrytą moc w ſobie mające.

Panny Maryi dzwonki, paproć leśna, rdeſt, łopian, koſzyſzczko, (komonica, czartowe żebro.)

Womity ſprawujące zioła.

Kopytnik, naſienie rzodkwiane y janowcowe, koperwas biały w wodzie poſpolitey rozpuſzczony, przecadzony, y

nis in cella ad tertias in cryftallon redactum.

za odeyściem pary w chłodniku aż do trzeciey części w kryßał obrocony.

Cholægogæ ſeu bilem purgantes.

Zołć czyſzczące zioła.

Mitiores: Caſſia, tamarindi, manna, myrobalani, aloe, pſyllium, rhabarbarum, therebintina, androſæmum.

Łagodnieyſze: *Wilczy pieprz większy, tamaryndy, manna, bukiew turecka, aloes, pſi len, rabarbarum, terpentyna, dzwonki.*

Fortiores: Scammonium, aſarum, peplium.

Mocnieyſze: *Socznica, kopytnik, kurza noga.*

Phlegmagogæ ſeu pituitam purgantes.

Zioła flegmę czyſzczące.

Mitiores: Agaricus, mechaocanna, jalappa.

Łgodnieyſze: *Modrzewowa gębka, mechaokanna, jalapa.*

Fortiores: Turbethum, carthamus, colocyntis, hermodactylus, euphorbium, opopanax, ſagapenum, ſarcocolla.

Mocnieyſze: *Turbit, krokos, kolokwintida, (ośli ogorek,) ßafran dziki, mlecznik, panakowy ſok, ſagapeńſki ſok, ſarkokola (bielmok.)*

Melanagogæ ſeu Melancholiam purgantes.

Melankolią czyli krew czarną czyſzczące.

Mitiores: Polypodium, epithymum, ſena.

Łagodnieyſze: *Paprotka, kania przędza, ſenes:*

Fortiores: Lapis Armenius, lazuli, helleborus niger.

Mocnieyſze: *Kamień ciemnozielony, lazurowy albo modrakowy, ciemierzyca czarna.*

Hydragogæ ſeu ſerum purgantes.

Wodę czyſzcące zioła.

Mitiores: Ebulus, ſambucus.

Łagodnieyſze: *Chebd, bez.*

Fortiores: Saldonella, eſula minor, tithymallus, elaterium, mezereum, gratiola, thymelæa.

Mocnieyſze: *Kapuſta czarna morſka, ſosnka, wilczy młecz (czartowe mleko, kołowrot,) ogorek leśny, wilcze łyko, centurzya, wilczy pieprz.*

Diaphoretica.

Poty ſprawujące.

Carduus benedictus, cornu cervi, terra ſigillata, bolus Armenius, & quatuor exotica: china,

Oſet Włoſki, jeleni rożek, glinka Turecka, glinka Ormiańſka, y cztery drzewa cudzo-

china, sassaparilla, sassafras, guajacum.

140. *Sequentes chirurgicæ sunt:* Aristolochia, cynoglossum, eringium, filipendula, genista, herniaria, hypericum, panaces, tanacetum, tormentilla, veronica, vincetoxicum.

141. Aconitum seu lycoctonon, cicuta, napellus, & dorycnion venenatæ sunt: sed papaveris capitulum vulneratum destillat opium, quod vim soporandi & stupefaciendi habet, ideoque anodinum est. Ex eodem faciunt remedium dictum *nepentes* leniendo omni dolori ac tristitiæ depellendæ.

142. Achillea sanguinem sistit. Ananis accendit lignum oleo olivarum tinctum. Hippomanes equos in furorem agit. Nyctigretum per noctem lucet.

XIII. De Fruticibus.

143. Acacia, agrifolium, balsamum,

dzoziemskie: chyna, sasaparylla, sasafras, gwajak.

Następujące cerulickie są: *Kokornak, psieięzyczki, mikołajek (bławatek,) przełomikamień, lubeznka Włoska (janowiec, krzecinka) żabie gronka, P. Maryi dzwonki, złotmignat, wrotycz, kurze ziele, przetarnica, troieść (zwycię-żyiad.)*

Tojad czyli wilczy jad (omieg,) świnia wesz, mordownik (6) *czyli sałnonek, y nocny cień jadowite są: ale mamakowa głowka* (7) *narznięta kroplami wypuszcza sok (opium,) ktory usypiania y nieczułość sprawowania moc ma, przetoż ulgę w bolu czyniący jest. Z tegoż robią lekarstwo nazwane* nepentes *na uśmierzenie wszelkiey boleści y smutku rozpędzenie.*

Złocień krew zastanawia. Ognisse ziele zapala drewno oliwą napuszczone. Szaley końskí konie w szaleństwo wprawuje. Swietliczka (jasnotka ognik) w nocy się świeci.

XIII. O Krzewach.

Ostrotręczyna (1) *ostrokrzew*

(6) Tak srogim est jadem, że mu nayprzednieyszy nie zabieży dryakiew.

(7) Z głowek makowych robią także Turcy sok nazwany *Mastok*, ktory kto pije, w manią wpada.

(1) Ciernie Egipskie strąkorodne.

ſamum, berberis, cynosbatos, fuſaria ſeu evomynus, glycirrhiza, hedera, lentiſcus, liguſtrum, oxyacantha, phillerea, ribes, rubus ſeu runcina, rubus idæus, roſanum, ruſcus ſeu bruſcus, ſabina, ſambucus, ſambucus montana, ſiliqua ſeu ceratium, ſolanum, ſpinoſus paliurus, ſpina, ſentis, tamarix, ulex, viburnum; item rhamnus ſeu neprum, vepres & dumi, frutices ac virgulta cluent, & ubi ubertim progerminant, fruticeta, dumeta, ac vepreta fiunt.

krzew, balſamowe drzewko, piwnik (Włoſka kalina,) roża polna, trzmiel czyli trzmielina, lakrycya; bluſcz, lentyſek (maſtykowe drzewko,) ptaſza zob (2) głog, trzemcha, porzeczki; jeżyna (oſtręzyna,) maliny, rożowy krzak, myſza (3) wiecha (ruſzczek,) ſawina, bez; kalina, ſłodkie ſtrącze, pſinki; iglaſty paliur, tarn, ciernie, tamaryſzek, złotochroſt, hordowid; także bodłak, ciernie y gęſtwiny, krzewami y chróścinami ſię zowią, a gdzie buyno rosną, chroſtami, krzewinami y ciernіſkami ſię ſtają.

144. Cannæ (calami arundines) nodos & internodia habentes, ac juncus paluſtria amant. Hæc ſicubi ubertim proveniunt, arundinetum & juncetum dicitur.

Trciny kolanka (knody) y rurki między knodami mające y rogoż błotne mieyſca lubią. Te jeśli gdzie obficie ſię rodzą, trcia y ſitowiſko ſię nazywa.

145. Ex ſcirpo enodi, cui typhæ innaſcuntur, tegetes conficiunt.

Z ſitu gładzkiego czyli niekolankowatego, na ktorym kiczki (głowki) wyraſtaią, rogoże (maty) robią.

146. Boleti, tubera, capreolini & ruffuli inter fungos præſtantiſſimi, & quorumdam lautitiæ ſunt.

Rydze, Bedłki, pieczarki białe (4); pieczarki żołte między grzybami nayprzednieyſze, y dla niektorych łakoci ſą.

XIV.

(2) Drzewko do oliwnego y bzowego podobne.
(3) *Ruſzczek* zowie ſię *myſzą wiechą*, że obwiązany koło mięſa, broni go od myſzy.
(4) W Maju między mchem rosną.

XIV. De Animalibus, ac primo de Avibus.

147. Quidquid vita, ſenſu, & motu p[illegible]um eſt, animal eſt.

148. A[illegible]enim volant; quædam præpete ac concitato, quædam languidiori volatu âérem quaſi ſulcantes. Aquatilia natant ſeu nant: illæ pennis, hæc pinnis. Quadrupedia currunt. Reptilia repunt.

149. Volucres ſunt bipedes; manucodiatam eſſe apodem falſo proditum eſt; plumatæ & roſtratæ; excepto veſpertilione, qui piloſus & dentatus eſt.

150. Roſtro legentes grana ingluviem referciunt: nulla mingit.

151. Procreationis cauſa copulantur, nidos ſtruunt ſeu nidificant: halcyon vel halcedo in ipſo pelago, inuſitata ejus traquillitate nidulatur: inde halcyconia ſunt dicta.

152. Tum pariunt ova, quæ ſub teſta albumen & vitellum ſeu luteum occulunt ſive occultant, iiſque, donec animentur, incubantes, niſi ſubventanea, zephyria aut urina ſint, pullos, eoſ-

XIV. O Zwierzętach, a naprzod o Ptakach.

Cokolwiek życiem, zmyſłem, y ruſzaniem ſię obdarżone jeſt, żywociną jeſt.

Skrzydlaſte bowiem latają; niektore ſzybkim y porywczym, inne zaś powolnym lotem powietrze jakoby dzieląc. Wodne pływaią: tamte ſkrzydłami, te ſkrzelami. Czworonogie biegaią. Czołgaiące ſię łażą.

Lotne ſą dwunogie; rayſki ptak że jeſt bez nog, fałſzywie powiadano; pierzyſte y dziobate (noſate;) wyjąwſzy nietoperza, ktory włoſiaſty y zębaty jeſt.

Dziobem zobiąc ziarna wole nadziewaią: żaden nie moczy.

Dla płodu parzą ſię, gniazda wiją czyli gnieżdżą ſię: zimorodek na ſamym morzu pod czas niezwyczayney jego ciſzy gnieździ ſię: zkąd ſpokoyne dni ſą nazwane.

Toż nioſą jayka, ktore pod ſkorupą białek y żołtek kryą czyli ukrywają, y na nich, poki ſię nie zalegą, (1) ſiedząc, jeśli nie ſą czcze, ladaco albo niepłodne, młode ptaſzęta, a te cze-

(1) Zalagłe jayko zowie ſię *zaparſtek.*

eosque interdum implumes excludunt, qui dum pipiunt, & involucres sunt, pipiones vocantur.

częstokroć bez pierza wylęgają, ktore poki piszczą y latać nie mogą, pisklętami się nazywają. (2)

153. Rapaces sunt: Accipiter, vultur, milvius, bueto vel buteo, falco, nisus, æsalo, cyanopus, lanius, busio, & cenchrys, quæ uncis unguibus in turtures, aliasque innocuas aviculas sæviunt, captasque incunctanter & crudeliter dilaniant.

Drapieżne są; Jastrząb, sęp, kania, kobuz, sokoł, krogulec, drzemlik, rarog, srokos, orzeł morski, y pustułka (3) *ktore haczy*[illegible]*onami na sinogarlice y* [illegible]*eszkodliwe ptaszęta sroż*[illegible] *się, a dostawszy ich nieodwłocznie y okrutnie rozszarpywają.*

154. Noctua nocte non sublustri solum, sed & illuni cernit ac tuetur, interdiu cæcutit, ut & aliæ nocturnæ: bubo, asio, scops, aluca, ulula, nycticorax, strix, & caprimulgus.

Sowa w nocy nie tylko jasney, ale y bezksiężyczney widzi y doyrzy, w dzień ślepa jest, jako y inne nocne: puhacz, sowa łężna, puszczyk, lelek, sowka (4) *kruk nocny, sowa uszata, y kozodoy.*

155. Phasiani; otides seu tardæ, tetraces, tetraones seu urogalli, meleagrides sive gallopavones, capones, atagenes, perdices, lagopodes, emberizæ, gallinagines seu rusticolæ, turdi, & coturnices curta cum cauda in deliciis habentur, & in ornithotrophiis seu ornithobasciis inclusæ opipare opimantur.

Bażanty, dropie, cietrzewie, głuszce, jendyki, kapłuny, jarząbki, kuropatwy, śnieguły (5) *śnieżniczki* (6) *bekasy, kwiczoły, y przepiorki z krotkim ogonem za roskoszne potrawy mają; a w ptaszyńcach czyli koycach zawarte dostatkiem karmią (tuczą.)*

(2) Kiedy zaś latać już mogą, zowią się *wypiorami.*
(3) jest to rodzay jastrzębiow pierza szarawego.
(4) Ptak ten według pospolitego mniemania śmierć ludziom przepowiada; zkąd mowią: *Sowka kwili, umrzeć komuś po chwili.*
(5) Kuropatwy białe włochato nogie.
(6) *Snieżniczki* są tey wielkości co skowronki, przylatują do Polski y Prus z śniegiem.

156. Olor ſeu cygnus, fulica (fulix,) mergus, querquedula, onocrotalus, pelecanus, & aliæ aquaticæ palmipedes ſunt: nulla pennipes.

Łabędź, łyſka, nurek, cyranka, bąk, pelikan, y inne wodne, płaſkonogie (dłonionogie) ſą: żaden pioronogi.

157. Sturni, & numenii ſeu arquatæ gregatim, ſed abſque ordine; grues valde congrue; ardeæ admodum excelſe volitant.

Szpaki, y ſiewki albo ſieyki gromadnie, ale bez porządku; żorawie bardzo porządnie; czaple wcale wyſoko latają.

158. Canoræ ſunt: acanthis, alauda, acredula (luſcinia, philomela,) carduelis, fringilla, galgulus, (galbula, oriolus, chloris,) merula, trogon, linaria, & peregrina luteola.

Spiewające ſą: czyżyk, ſkowronek, ſłowik, ſzczygieł, zięba, wywielga (boguwola,) kos, krzywonos, dzwoniec (konopka czeczotka,) y obcy kanarek.

159. Palumbus ſeu palumbes & livia ſunt columbæ feræ: locus autem in quo columbæ cicures educantur, columbarium ſeu periſtereon vocitatnr.

Grzywacz y trukawka ſą gołębie dzikie: mieyſce zaś gdzie gołębie domowe chowane bywaią, gołębieńcem ſię zowie.

160. Merops, upupa, ficus, ficedula, curruca, rubecula eríthacus, ſeu phænicurus, & aliæ vermibus veſcuntur; ut & gavia fortaſſis, ac parra ſeu vanellus; ſed gavia cinerea piſciculis.

Zołna, dudek, dzięcioł (7), figojadka, piegża, gil, y inne robaczkami ſię karmią; jako y kulik podobno. y czayka; ale rybitw rybami.

161. Trochilus, ſeu regulus, quem aquila timet ac refugit, & parvus parus perridicule ſe ſtruthioni ſeu ſtruthiocamelo compararent.

Strzyżyk czyli krolik, ktorego ſię orzeł boi y ſtroni, y mała ſikorka bardzoby ſię śmieſznie do ſtruſia przyrownały.

162. Turdus major ſibi ipſi exitium cacare dicitur: quia

Jemiołucha że ſobie ſamey zgubę wypuſzcza powiadaią:

C quod

---

(7) Na wyſpie Amerykańſkiey *S. Dominika* zwaney, jeſt dzięcioł tak mocnego dziobu, że daktyolwą peſtkę przekluć może.

quod conſpurcat, ex eo viſcum pullulat: unde viſcus, id eſt aviarium gluten conſit.

163. Motacilla continue ac indefeſſe caudam motat & quatit: pavo ſuam verſicolorem, ocellatam, variegatam ſeu varie pictam diſpandens ſuperbit.

164. Caſſita vel galerita cirrum; gallus cucuriens & ruſpans, in ſuo ſterquilinio criſtam erigit: pardalus roſtro nucleos frangit.

165. Anſer & anſerculus, quos turundis ſaginant, gingrit, ſeu ſtrepit; anas tertrinnit; gallina gracillat, glocitat, & glocit; corvus crocitat; aquila clangit; ciconia crepitat glottoratque; cuculus cuculat; noctua cucubat; pica garrit; monedula ſeu graculus fringultat; cornix cornicatur; hirundo trinſat; paſſer fritiſſnit aut minutit; butio buttit; pullus pipit; alauda tirelire modulatur.

166. Cæterum pſittacus & multæ aliæ articulatas voces formare ſueſcunt; pica glandaria canes, catos, gallinas, aliaſque aves effingit.

bo co poplugawi, z tego jemioła albo jemieł wyraſta: zkąd lep, to jeſt ptaſzy kley robią.

Pliſzka (trzęſiogonek) uſtawicznie y nieſpracowanie ogonkiem ruſza y kiwa: paw (8) ſwoy ogon mieniony, oczkowaty czyli rożnych farb rozpościeraiąc pyſzni ſię.

Dzierlatka czubek; kur czyli kogut pieiący y grzebiący, na ſwoim śmiecíſku grzebień podnoſi: kleſk dziobem peſtki rozłupuie.

Gęſior (gęś) y gąſie, ktore kluſkami karmią (tuczą,) gęga czyli krera; kaczka kwacze; kokoſz krekorze, kwoka y gdacze: kruk kraka; orzeł kwili (ſkrzeczę;) bocian klegoce y gęgota; kukawka kuka; ſowa huczy; ſroka rzegocze (ſzczebiecze;) kawka kwacze; wrona kraka; jaſkołka świergoce; wrobel ćwierka czyli świerkota; bąk bęczy; kurcze piſzczy; ſkowronek terlikaniem wycwerkuie.

Już zaś papuga y wiele innych wyraźnie ſłowa wymawiać nawykaią; ſoyka pſy, koty, kury, y inne ptaki przedrzeźnia.

167.

(8) Paw ma ogon piękny, ale nogi ſzpetne, na ktory gdy ſpoyrzy, niby ſię wſtydząc, wnet ogon ſpuſzcza. Zkąd na chlubiących ſię a przywary w ſobie maiących mowią:

Pawiu ſpoyrzy na ſwe nogi
Gdy roztoczyſz ogon drogi.

167. Haliculam (charadrium) ſæpius ſi inſpicias, ictero liberaberis.

Na żołtaczka jeśli coraz będzieſz patrzał, żołtaczkę pozbędzieſz.

168. Colibri avicula Americana eſt parvula, ſed pulcherrima in toto terrarum orbe.

Kolibry ptaſzek Amerykańſki jeſt malutki, ale naypięknieyſzy w całym ziemi okręgu.

169. Gonambucus in Breſilia veſpa haud major, mirum! acuto ac ſuavi cantu luſciniam ſuperat.

Gonambuk w Brezylii od oſy nie większy, rzecz dziwna! głośnym y wdzięcznym ſpiewaniem ſłowika przechodzi.

170. Pipi avis Abyſſina alaudæ non abſimilis, viſo ſerpente, aut alio venenato reptili, non intermiſſe ſtrepitando, hominem ad locum, ubi illud reptile eſt, ducit.

Pipi ptak Abyſyńſki do ſkowronka podobny, poſtrzegłſzy węża, lub inną jadowitą gadzinę, nieprzeſtannie wrzeſzcząc, człowieka do mieyſca, gdzie ona gadzina jeſt, prowadzi.

171. Aquila Americana dicta *Cuntur*, ea eſt mole ac viribus, ut vaccam vel aliud animal uno roſtri ictu non ſternat modo, ſed & integram voret.

Orzeł Amerykański nazwany Kuntur, *tey jeſt wielkości y ſił, że krowę lub innego zwierza jednym dzioba uderzeniem nie tylko zabija, ale y całą pożera.*

172. Phænix, gryphs, harpiæ figmenta ſunt.

Feniks, gryf, y harpie wymyſłami ſą.

XV. De Aquatilibus.

XV. O Pławach wodnych.

173. Piſces lympham ore immiſſam branchiis emittunt.

Ryby wodę pyſkiem wpuſzczoną oſkrzelami wypuſzczają,

174. Suntque ſquamoſi, vel glabri; & horum alii vivipari, alii ovipari.

Y ſą łuſkowate, albo gładkie; a z tych niektore żyworodne, inne ikrorodne,

175. In illis mares habent lactes: fæminæ ova.

Między niemi ſamcy mają mlecz, ſamice ikrę.

175. Fluviatiles ſunt: Sturio aut acipenſer, huſo (exos, eſox,) ſilurus, anguilla lubrica.

Rzeczne ryby ſą: Jeſiotr czyli czeczuga, wyz, ſum, węgorz śliſki, ktorego jeśli

ca, quam si capessis, elabitur, capito, seu mugil, mullus seu barbus, trutta vel aurata, thymallus, alburnus, gobius sive fundulus, mustela, phoxinus, cobitis barbatula, cobitis aculeata, rutilus, apua seu cottus, & muraenula seu flutta.

schwytasz, wyśliznie się, głowacz czyli dorsz, barwena czyli berzana, pstrąg, lipień, płocica, kiełb, miętuz, węgorzyca, śliż czyli śliżyk brodaty, siek kolczasty, złotobrew, mrzewka czyli owsianka (ukleyka,) y ninog czyli lampreda.

177. Piscinales & lacustres sunt: Lucius sive lupus, carpio vel cyprinus, coracinus, perca, tinca, oculata seu milanurus, brema, & smaris.

Sadzawkowe y jeziorne są: Szczupak czyli szczuka, karp, karaś, okuń, lin, jażdż, leszcz, y sielawa.

178. Marini: Acarne seu atarna, acus, box sive boops, channa, elacate, salmo, muraena seu murenula, polypus sarda (alosa,) dromon, congrus, raja, scombrus, ostrea, salpa, saperda, squilla, pectunculi, corvus marinus, & varia monstra, ut hippopotamus, phoca & caetera.

Morskie: Złotook, iglica, wołok albo wielgok, zieyka, wrzecienica, łosoś, ninog, wielonog, sardela (śłodek,) szyb, węgorz morski, płaszczka, jaszczur, ostryga, złotostrefa, karaś morski, rak morski, pławy morskie, kruk morski, y rożne potwory, jako koń morski, ciele morskie, y inne.

179. Haleces salitas in tinis, quae ex tabulis seu asseribus dolatis fabricantur; passas vero, ut & sole tostos passeres in fasciculis nobis afferunt.

Sledzie solone w śledziowkach, ktore z deszczek heblowanych robią, rozciągłe zaś, jako y na słońcu wędzone flonderki w wiązankach nam przywożą.

180. Asellus arefactus, nisi probe contusus, esui non est.

Stokwisz suszony, jeśli dobrze nie jest wybity, nie zeydzie się do iedzenia.

181. Delphinus pernicitate, balaena seu cetus magnitudine omnibus anteit.

Delfin (świnia morska) szybkością, wieloryb (1) wielkością wszystkie przechodzi.

182.

(1) Jonasz nie był w brzuchu wieloryba, ponieważ w morzu śrzodziemnym, do ktorego był wrzucony, nie masz wieloryby-

182. Cancer & gammarus seu astacus cum suis chelis prorsum & retrorsum reptant.

Rak, y morski rak okrągły swojemi nożycami wprzod y wspak łażą.

183. Nautilus (pompilus) cute instar veli expansa, pedibus remorum loco, caudaque pro gubernaculo utens, ut navis fertur.

Zaglik skorę nakształt żagla rozpiąwszy, nog miasto wiosel, a ogona za ster używając, jak okręt płynie.

184. De muricis seu couchylio ostro purpura conficitur, & encaustum.

Z morskiego żołwia krwi purpurę (szarłat) robią, y smelc (farbę szarłatną.)

XVI. De Jumentis.

XVI. O Bydlętach.

185. Jumenta sunt animalia domestica nos juvantia.

Bydlęta są zwierzęta domowe nam pomagające.

186. Gibbosus enim camelus vehiculi vicem præbet rebus ponderosis alio deportandis.

Garbaty bowiem wielbłąd za woz stoi do rzeczy ciężkich dokąd indziey przewożenia.

187. Dromedarius vel quadraginta milliaria de die conficit.

Drabarz czterdzieści mil na dzień ubieży.

188. Equus juba insignis, indole atque ingenita nobilitate ferox, domatur tamen & frænatur etiam injecto lupato, quamquam interdum popysmis demulceatur, ut sessori obtemperet.

Koń grzywą okazały, z przyrodzenia y wrodzoney zacności zuchwały, bywa jednak ukrocony y hamowany, włożywszy nawet nań krygi, chociaż czasem głaskaniem (ciokaniem) bywa błagany, aby jeźdźcowi był posłuszny.

189. Sed nihilominus quandoque efferatur, præsertim

Ale czasem jednak na kieł bierze, (zbestwia się) zwła-

 effræ-

lorybow; do tego gardło wieloryba jest tak ciasne, że przez nie człowiek nie mogłby się przecisnąć. Uczeni ludzie mniemają, że ten Prorok był połkniony od psa morskiego ryby bardzo wielkiey, połacinie zwaney *Lamia*, lub też od jedney z owych ogromnych ryb, ktore Francuzi nazywają *Requin*.

effrænis, eumque dejicit (peſſumdat,) aut calcitrando ferit.

ſzcza nieouzdany, y onego zrzuca, albo wierzgając kopa (uderza)

190. Cantherius factus, hinnire ac ferocire deſinit.

Uwałaſzony rżać y ſrożyć ſię przeſtaie.

191. Dum pullus eſt, ungulis ejus ſoleæ non applicantur.

Poki zrzebięciem jeſt, do kopyt jego podkow nie przybijaią.

192. Pandus ſeu repandus aſinus & aſellus ab agaſone ob tarditatem fuſte dedolatus rudit.

Pochyły czyli zgarbiony oſieł y oſiełek od oſlarza dla leniwośći kijem ubity ryczy.

193. Taurus cum paleari pendulo boat ſeu mugit: agnus bałat.

Byk z podgardlem wiſzącym ryczy: baranek beczy.

194. Vervex eſt caſtratus aries; vexatus arietat.

Skop jeſt czyſzczony baran, rozdrażniony tryka.

195. Caper eſt caſtratus hircus; hædo quantumvis petulanti & petulco nondum eſt aruncus.

Kozieł jeſt czyſzczony ſtadnik; koźle chociaż ſwawolne y rospuſtne jeſzcze nie ma brodki.

196. Porcus rictu ſuo grunnit, & non ruminat utut biſulcus: lotus ad volutabrum redit: non caſtratus dicitur verres: majalis exſectus ſus.

Wieprz pyſkiem ſwoim krząka, a nie przeżuwa, chociaż kopytka ma rozdwojone: gdy ſię obmyie, do kałuży powraca: nieczyſzczony zowie ſię kiernoz: rzezany czyſzczony wieprz.

197. Porcelli a lacte depulſi, nefrendes dicti, ſumen ſcrofæ: capellæ rumas diſtentas capræ altricis ſugunt.

Proſięta od mleka odſadzone, oſeſkami nazwane, wymie świni: koźlęta cyce pełne kozy maciorki ssą.

198. Canis ſive villaticus, ſive catenarius, ſive pecuarius, ſit, cum catulis adlatrat advenam, eumque ſubinde aperte vel clanculum mordet: ſtrictæ nobilibus fæminis deliciæ ſunt.

Pies bądź folwarkowy, bądź łańcuſzny, bądź od bydła będzie, z ſzczeniętami ſzczeka na przychodnia, y onego czaſem oczewiście albo milczkiem ugryza: małe pieſki wielkie Panie lubią.

199. Si irrites, diducto diſtentoque rictu ringitur, ſi percutias, quiritatur: alioqui bau-

Jeśli go drażniſz, rozdziewiwſzy y roztworzywſzy paſzczękę warczy: jeśli uderzyſz, ſko-

baubatur.

200. Rabidus, rabiosus seu rabie correptus discurrit passim, & in quod irruit, laniat aut mordet, morsuque hydrophobum reddit; huic vero alysson remedium est.

skowycze (skomli:) czasem hapa.

Szalony wściekły albo gdy się wściecze, biega tam y owdzie, a na co napada szarpie lub kąsa; a ukąszeniem czyni człowieka wody się boiącym: na to zaś sadliczka lekarstwem jest. (1)

XVII. De Feris.

XVII. O *Zwierzętach.*

201. In amænis nemoribus, aut floridis sylvarum saltibus, aut frondentibus virgultis pastæ feræ ad sua lustra, spelæa & latebras se recipiunt (sese referunt,) eaque repetunt.

W wesołych gaiach, albo w kwitnącey lasow gęstwinie albo w zieleniejących chrościnach napasłszy się dzikie zwierza, do swoich łożysk (legowisk) jaskiń y skrytych kątow uchodzą y do nich powracaią.

202. Elephas seu elephantus belluarum maxima barriens, crura quidem obscurius flectit, procumbens tamen interquiescit; & pabulum proboscide seu promuscide convolutum attrahit.

Słoń między bestyami naywiększy ryczący naginać, wprawdzie nieznacznie golenie, leżąc jednak odpoczywa, a karmią trąbą w kupę zebraną przyciąga.

203. Monoceros, unicornu seu unicornis abditissima deserta, ac inhospita tesqua incolit.

Jednorożec w nayskrytszych pustyniach, y niebsadnych kniejach przebywa.

204. Rhinoceros osseis squamis indutus est; & cum validissimis barris præliatur.

Nosorożec kościanemi łuskami (karacenami) odziany jest; y z naymocnieyszemi słoniami walczy.

205. Alcis tergus si cæsim secare attentes, est impenetrabile.

Łosia skora jeśli ją cięciem (siekiem) przeciąć kusisz się, jest nieprzebita.

(1) Ludziom *sadliczka*; psom zaś y bydłu *cis* drzewo na takie ukąszenie pomaga.

206. Villoſus urſus murmurat & inuncat, quodque progenuit circumlambendo, ſi credimus, effingit.

Kosmaty niedźwiedź mruczy (mamrzę,) y pazurami zagrabia, a co ſpłodził, w koło liżąc, jeśli temu wierzemy, kſztałtuie.

207. Pardus ſeu panther quod terno ſaltu non prehendit, mittit.

Kot leśny albo ryś czego za trzecim ſkokiem nie dopada, puſzcza.

208. Tygris velocitate & ferocitate omnes ſuperat.

Tygrys ſzybkością y ſrogością wſzyſtkie przechodzi,

209. Lynx maculoſa viſu pollet: unde lyncei appellationem traxere.

Oſtrowidź cętkowaty wzrokiem przenoſi: zkąd oſtrowidzowie (mocnego wzroku) nazwani.

210. Cervum, qui rancet, cornua non gravant etſi prægrandia ac ramoſa; agilis eſt, & longiſſimi ævi. Hujus femella eſt cerva.

Jelenia, ktory parkotem śmierdzi, rogi nie ciężą, chociaż bardzo wielkie y gałęziſte: chyży jeſt y bardzo długiego wieku. Jego ſamica jeſt Łani.

211. Non abſimilis huic dama, ſed minor: item caprea ſeu dorcas, cujus maſculus hinnulus eſt.

Podobny do niego daniel, ale mnieyſzy: także ſarna, ktorey ſamiec ſarn jeſt.

212. Capricornus, ibex, & rupicapra præruptas rupes ſcandunt, indeque deſiliunt indemnes.

Koziorożec, koza dzika, y koza ſkalna na przykre ſkały (przerwy) wſkakują, y z nich odſkakiwają bez ſzkody.

213. Bubalus ſeu biſon, & urus feri boves ſunt.

Bawoł, y zubr dzikie woły ſą.

214. Leo hirtis armis & leæna formidoloſe rugiunt.

Lew najeżonych łopatek (plecy) y lwica ſtraſzliwie ryczą.

215. Vulpes ganniens ineunte vere glabreſcens fit depilis ſeu alopeciam patitur; raro & difficile cicuratur.

Lis ſkomlący na początku wiosny liniejący ſtaje ſię obłazłym czyli opadnienie włoſow cierpi: rzadko y z trudnością bywa oswojony.

216. Lepore nihil timidius, vel meticuloſius: quidquid ſtrepit, aures arrigit, aut ſe proripit, & ad dumeta, vepreta

Nad zaiąca nic bojaźliwſzego albo lękliwſzego: cokolwiek chrzęści, uſzy (ſłuchy) nadſtawia, lub ſię porywa, a do chro-

ta ac fenticeta confugit: dum capitur, vagit.

chrośniakow, gęſtwin y zaroslin ucieka: gdy go ſchwytają, wrzeſzczy.

217. Cuniculus fodicando cuniculos effodit; talpa grumos facit.

Krolik kopiąc jamki wykopuje, kret gruzły (kupki kretowizny) ſypie.

218. Herinaceo ſeu echino, & hiſpidæ hyſtrici aculei ſunt pro pilis.

Jeż naſzi, y jeż cudzoziemſki kolce ma miaſto włoſow.

219. Simia & ſimius perquam proterva eſt, & operum noſtrorum imitatrix, ut & cercopithecus.

Małpa bardzo roſpuſzcza jeſt, y ſpraw czyli dzieł naſzych naśladownica, jako y kot morſki (koczkodan)

220. Glire & mele ſeu taxo nihil ſomnolentius, & hinc pingueſcere etiam dicuntur.

Nad ſczurka (1) y żbika czyli zdebia nic oſpalſzego, y powiadają że nawet ztąd tłuścieją.

221. Viverra, muſtela, martes, martes ſcythica, muſtela Alpina, mus Alpinus, mus Noricus, mus Ponticus pelliceis conveniunt.

Łaſica (2) cudzoziemſka, łaſiczka naſza, kuna, ſobol, gronoſtay, kuna świcerſka, świſcz (bobak,) popielica na futra ſię przydają,

222. Sorex, cricetus, & alii foramina ſibi cavant, in quibus velut hybernaculis quibusdam hybernant: verum ſciuri in cavis arborum.

Skrzeczek myſz (wielka polna,) ſuſieł y inne jamki ſobie kopią, w ktorych niby w zimowych jakich mieſzkaniach zimują: ale wiewiorki w dupłach drzewnych.

223. Sed murem, murem majorem, murem araneum penuaria perreptaſſe, argumento ſunt muſcerda & arroſa cibaria: hi catis (felibus,) aut muſcipulis ſubinde præda fiunt.

Ale że myſz, ſczur, myſz brytańſka albo pajęcza po śpiżarni myſzkowały, znakami ſą myſze łayna y ogryziona jedza: te kotom albo łapkom czaſem zdobyczą bywują,

 XVIII.

(1) Znayduje ſię w gorach Alpeyſkich, y całą zimę śpi.
(2) Do wypędzania z jamek krolikow ſpoſobna.

XVIII. De Amphibiis & reptilibus.

XVIII. O Wodno-ziemnych y po ziemi ſię czołgających.

224. Amphybia ſunt: Caſtor ſeu fiber, ex cujus folliculis non incelebre medicamen caſtoreum dictum exſcinditur; lutra, rana coaxans, teſtudo bufo, rubeta, & crocodylus, qui inter manducandum maxillam ſeu mandibulam ſuperiorem movet.

Wodno-ziemne ſą: Bobr, z ktorego moßenek ſławne lekarſtwo bobrowy ſtroy nazwane wyrzynają; wydra, żaba rzegocząca (ſkrzecząca;) żołw, żaba ziemna parchata (ropucha,) żaba czerwoniawa, y krokodyl, ktory jedząc ßczekę czyli żuchwę gorną ruſza.

225. Ichneumon ori ejus, dum dormit, irrepens inteſtina rodit, ſicque eum conficit.

Wydra Egypſka w pyſk jego, gdy ſpi, wemknąwſzy ſię wnętrzności przegryza, y tak go zamordywa.

226. Reptilia ſeu ſerpentia ſunt, quæ ſerpunt aut ſe ſinuant exuviasque deponunt, ut ſibilans anguis ſeu coluber, hydra ſeu natrix, aſpis ſeu preſter, vipera, cæcilia, boa, ceraſtes, amphisbæna, pharias, excetra, ſeps, & alia.

Łażące czyli czołgające ſię ſą, ktore ſię płazają czyli ſnują ſię, y ſkorę z ſiebie zwłaczają, jako kßykający wąż, wąż wodny, żmija cudzoziemſka, żmija naſza, wąż ślepy, wąż wielki, wąż rogaty, wąż dwoygłowy, wąż ziemię kopiący, wąż wielogłowy, padalec y inne.

227. Acontias ſeu jaculus in ſpiras circa arbores convolutus in viatores velociſſimæ ſagittæ inſtar ſeſe projicit.

Strzelec (1) w kłebý na drzewie ſię zwinąwſzy na podrożnych nakſztałt naychybſzey ſtrzały ſię rzuca.

228. Dipſas ſeu ſerpens tenuiſſimus morſu ſuo ſitim indomitam affert.

Padalec albo wąż cieniuchny ukąſzeniem ſwoim pragnienia nieugaſzone ſprawuje.

229. ~~Boicinga~~ Crotalus virulentus in

~~Boiczynga~~ Grzechotnik (2) jadowity Ame-

(1) Jeſt to wąż w Sycilyi y Kalabryi.
(2) Wąż tak wielki, że człowieka może pozrzec.

America tintinnabulum in cauda gerit, cujus sonitus a longe auditur.

wąż w Ameryce dzwonek w ogonie nosi, ktorego dzwięk z daleka słychać.

230. Ptyas est virulenta spuma.

Plwaczek (3) jest jadowitey piany.

231. Draco ipso halitu, basiliscus obtutu necat.

Smok samym tchnieniem, bazyliszek weyrzeniem zabija. Chameleon

232. Chamæleon lacerta Indica grisеum suum colorem, ut homo habitum oris pro diversitate motus aut tempestatis mutat.

Wiatrożyl jaszczurka Indyiska szarawą swoią barwę, jako człowiek cerę twarzy według rożności namiętności albo pogody odmienia.

233. Lacerta, stellio, salamandra, scorpio seu scorpius pedibus ambulant.

Jaszczurka, krzeczek (tarantula,) salamandra (4), niedźwiadek nogami chodzą.

234. Limaces sunt cochleæ sine testis vel cum testis, quas velutidomunculas portatiles quoquo arrepunt, circumferunt.

Slimaki ziemne są ślimaki bez skorup albo ze skorupami, ktore niby domki nosiste dokądkolwiek pełzną, z sobą niosą.

XIX. De Insectis.

XXI. O Owadach.

235. Insecta sunt primo varii vermes: e quibus lumbrici fimeta, erucæ plantas, teredines vel cossi ligna, campe brassicas, sphondylus radices, tineæ vestes etiam bombycinas seu holosericas, blattæ libros, convolvuli seu volvoces vites, curculiones sive gurgulîones frumenta corrodunt: tarmites carnibus innascuntur.

Owady są naprzod rożne robactwa: z ktorych glisty gnoiowiska, liszki płonki, czerw drzewny drewna, mszyca kapusty, podjadek (1) korzenie, mole suknie nawet jedwabne; mol księgi, powoie winne drzewka (macice,) mol zbożowy zboża gryzą (toczą:) pandry w mięsiwach się zalegaią.

236.

(3) jest to rodzay żmii.

(4) *Salamandra* takie w sobie ma zimno, że dotknąwszy się ognia, gasi go jako lod.

(1) Robak biały o małey głowce, tey co mały palec wielkości.

236. Secundo pessima quædam animalcula, nimirum; lendes, pediculi, pulices, culices, cimices, & acari, quæ nos ipsos infestant: quin & pediculi inguinales, ricini etiam, & hirudines seu sanguisugæ, præsertim si quid denudemus

Powtore bardzo złe niektore bestyiki, jako to: gnidy, wszy, pchły, komory, pluskwy, robaczki zaskorne, ktore nas samych nagabają: owszem y wędroweszki, kleßcze także, y pijawki, zwłaßcza gdy co odkryjemy czyli obnażemy.

237. Tertio muscæ, inter quas bombyces sericum, apes bombilantes favos mellis, quos fuci depascunt, conficiunt, non sibi, sed nobis mellificium opus exstruentes seu mellificantes: & quotannis examen ut novam coloniam emittunt.

Potrzecie muchy, między ktoremi jedwabniczki jedwab, pßczoły huczące (bęczące) plastry miodu, ktore trądy zjadają, robią, nie sobie, ale nam dzienie (robotę pßczelną w barci) zakładaiąc: a co rok roy jako nową osadę wypuszczają.

238. Crabrones & vespæ præacuto sunt aculeo, quo etiam membranea quæque integumenta perterebrant.

Sierßenie y osy bardzo śpiczastego są żądła, ktorym nawet skorzane wßelkie powłoki przedziurawiają.

239. Æstro (tabano, asilo) percitum pecus subsilit, & veluti rabidum discursitat.

Od gzika (giezu) poruszone bydło gzi się, y jakoby wściekłe tam y sam biega.

240. Scarabæorum & locustarum genera complura sunt, quædam edulia.

Krowek (bobelek) y szarańcz rodzaje rozmaite są, niektore śniedne.

241. Bruchi, canthari, cantharides, buprestes, scarabæi cornuti seu lucanici, papiliones; cicendelæ (nitedulæ, lampyrides,) hepioli, pyraustæ seu nicedulæ, volatiles sunt: fullo, scolopendra, centipes seu oniscus vel multipeda, dacnas, porcellio, tipula & cætera reptant.

Szarańcza, krowki, kantarydy (chrząściki,) paskudniki, jelonki rogate, motyle, złotniczki (lśniące się robaczki,) motylki, ogniki, latające są: robak uszny, skorek, stonog albo wielonog, ßczypawka, pająk nawodny, mucha wodna, y inne łażą.

242. Cicada foris, gryllus domi cantillant.

Konik (skoczek) na dworze, świercz w domu świerkają.

243. Formica pusilla est,

Mrowka maluczka jest, ale

sed

ſed actuoſa; ſemper feſtucas & micas fert.

244. Aranea vel araneus araneum ſeu aranei telam nexat ac texit, idque etiam inauratis lacunaribus annectit.

pracowita: zawſze mierzwę y odrobiny noſi.

Pająk pajęczynę wije y tka, a tę nawet do pozłociſtego ſtropu (2) przywięzuie.

XX. De Homine.

XXI. O Człowieku.

245. Princeps animantium homo, microcoſmus Philoſophis, quippe microcoſmi epitome, vagiens naſcitur.

Przedni między zwierzęty człowiek, u Filozofow mały świat, bo jeſt świata zebranie, kwiląc rodzi ſię.

246. Quem obſtetrix faſciis involutum in cunas ſeu incunabula reponit, eaque rurſum prorſum motat.

Ktorego baba w pieluchy powitego do kolebki kładzie, a tę ſam y tam ruſzając kołyſze.

247. Nutrix vero alma amplectens & complexans alumnum ſuum, in ſinu ſuo reclinem uberibus lactat, aut pappis ſatiat. Puſio ipſe lactet.

Mamka zaś żywicielka piaſtując y ściſkając (do ſiebie przytulając) wychowanka ſwego, na łonie ſwoim leżącego pierſiami karmi, albo papkami naſyca, pucek ſam ssie.

248. A cunabulis venitur ad ſerperaſtra, ubi infans bimulus inceſſum ſibi format, fari ac balbutire incipit, puppis, crepundiis & crepitaculis ludens.

Od kolebki przychodzą do wozeczka (chodaczkow dziecinnych,) w ktorych niemowiątko dwuletne chod ſobie kſztałtuie, mowić y błakotać zaczyna, łątkami, czaczkami, y grzechotkami grając.

249. Impuberes cum pubeſcunt, ſonoram vocem mutant ac hirquitalliunt.

Gołowąſi gdy doraſtają, brzmiący głos odmieniają y mutują. (1)

250. Ephebi dicuntur adoleſcentes, mox puberes & adulti, juvenes.

Wyroſtkowie zowią ſię młodzieniaſzkami, a wnet gdy już dorośli, młodzieńcami.

251.

---

(2) *Strop* toż ſamo co *połap* albo *ſuſit.*
(1) Głos dziecinny utracają.

251. Ab infantili & puerili ætate, virilis vergit ad proveĉtam: ſenilis rugas & canos affert.

Od dziecinnego y chłopięcego wieku męſki ſię naklania ku podeſzłemu, ſędziwy zmarſki y ſiwiznę przynoſi.

252. Annoſa ſeu annis vergens vetula fit edentula: ſexagenarius ſenecio fit incurvus, decrepitus ſeu depontanus, capularis ac ſilicernium.

Letnia czyli w leciech podeſzła babka ſtaje ſię bezzębą: ſześćdzieſiątletni ſtarzec ſtaje ſię nachylonym, zgrzybiałym, na mary y grobowiec patrzącym.

253. Ita infantia ſeipſam ignorat, pueritia ludicris tranſigitur; juventus vanis; virilitas laborioſis; ſenectus ad priora relabitur.

Tak dzieciństwo ſame ſiebie nie zna; chłopięctwo na igraſzkach ſię trawi; wiek młodzieńczy na marnościach; wiek męſki na pracowitych zabawach; ſtarość do pierwſzych ſię zabawek wraca.

254. Senes enim bis pueri: nam quo magis ſeneſcunt ſeu grandævi fiunt, eo plus repueraſcunt ut plurimum.

Starzy bowiem dwa razy ſą dziećmi: bo im ſię bardziey ſtarzeją, czyli im podeſzłeyſzego ſą wieku, tym bardziey dziecinieją poſpolicie.

255. Mediocri media ſeu medioxima ſtatura homo eſt optimæ proportionis.

Srzedniego czyli pomiernego wzroſtu człowiek naylepſzey jeſt proporcyi.

256. Nam gigas terriculo eſt; nanus, homulus, homuncio, homunculus, pygmæus, pumilio pumiliusve riſui ac deridiculo apud omnes: ut enim illum tanquam inſuetum terriculamentum averſamur, ita hunc deridemus eique illudimus.

Albowiem olbrzym ſtraſzydłem jeſt; karzeł, człowieczek, niziołek, małołka, pigmeyczyk, pikulik czyli łokietek śmiechem y pośmiewiſkiem u wſzyſtkich; albowiem jako owego jak niezwyczayne ſtraſzydło omijamy, tak tego wyśmiewamy, y z niego ſzydziemy.

257. Hirſutos quosdam in ſolitudinibus obvagari bene compertum jam eſt; ſed cum hirſutia belluina ſit, belluæ & iſti ſunt.

Ze niektoryś kosmaci w puſtyniach ſię błąkają, wcale rzecz pewna już jeſt; lecz ponieważ kosmatość jeſt beſtyalſka, beſtyami y oni ſą.

258. Fauni autem & ſatyri loquela præditi, ſi commenta non ſunt, dæmonia fuere.

Leśni zaś ludzie y ſatyrowie mowę mający, jeśli wymyſłami nie ſą, czarci byli.

Sphinx,

Sphinx & chimæra cum horrido illo cerbero tricipiti pôética figmenta ſunt.

XXI. De Corpore, & primum de Membris externis.

259. Corporis noſtri compages eximium eſt ſupremæ ſapientiæ exemplar, & expreſſiſſimum omniſcii Exſtructoris veluti ſignaculum.

260. Structura ejus ex oſſibus, cartilaginibus, tendinibus, nervis, carne, muſculis, cute triplici, & membranis ſeu involucris variis conflata, coagmentata & conſolidata eſt.

261. Membra cohærent nexibus perpetuis in proportione decentiſſima.

262. Nam quæ bina ſunt, ex oppoſito ſibi ad latera locantur: quæ ſingula, in medio.

263. In vultuum lineamentis ſtupenda eſt varietas.

Sfinks (2) y chimera (3) z ſtraſzliwym onym cerberem (4) pſem troygłowym poetyckie wymyſły ſą.

XXI. O Ciele, a naprzod o Członkach zewnętrznych.

Ciała naſzego ſpojenie ślicznym jeſt naywyżſzey mądrości wizerunkiem, y naywyraźnieyſzym wſzyſtko wiedzącego Architekta jakoby znakiem.

Złożenie jego z kości, chrząſtek, więzow, ſuchych żył, mięſa, muſkułow (myſzek,) ſkory potroyney; y z błonek czyli powłok rozmaitych złożone, zwarte, y ſpojone jeſt.

Członki ſpołem ſię dzierżą węzłami nieprzerwanemi w mierze nayprzyzwoitſzey.

Albowiem ktore podwoyne ſą, na przeciw ſiebie po bokach leżą: ktore pojedynkowe, w pośrzodku.

W twarzy liniach przedziwna jeſt rozmaitość.

---

(2) *Sfinks* potwora zmyślona od Oedypa zabita, mająca głowę y ręce niewieście, tułow pſi, ogon ſmoczy, pazury lwie, ſkrzydła ptaſze.

(3) *Chimera* zwierz zmyślony od Bellerofonta zabity, miał głowę z pierſiami lwią, brzuch kozi, ogon ſmoczy. Teraz te słowo bierze ſię za imaginacyą prożną.

(4) Pies zmyślony weyścia do piekła ſtrzegący, od Herkuleſa zabity.

264. Frons anguſta aſinina eſt: lata bonæ indolis: rugoſa ſeu coſſa animi anxii: caperata adducta ſeu ſtriata iracundi ac triſtis: erugata ac exporrecta geſtientis animi nota.

Czoło wąſkie osłe jeſt: ſzerokie dobrego przyrodzenia: zmarſzczone umyſłu fraſobliwego: pełne zmarſkow czyli nabierane gniewliwego y ſmutnego (żałośnego:) wymarſzczone y wyciągnione weſołego umyſłu znakiem jeſt.

265. Pupilla oculi albugini inhærens, perſpicilium eminulum eſt, objectarum rerum imagines transmittens, & velut ſpeculum repercutiens, quæ translapſæ, in retiformi tunicula ſeſe depingunt.

Zrzenica oka w bielmie mocno ſiedząca jeſt nakſztałt okularow wydatnych, naprzeciw poſtawionych rzeczy wyobrażenia przepuſzczająca, y niby żwierciadło na zad odbijająca, ktore gdy przez nią przeſzły, w błonce na kſztałt ſieci ſamych ſiebie wyrażają.

266. Hanc palpebræ nictando humectant: cilia vero & ſupercilia communiunt.

Tę powieki mruganiem odwilżają: włoſy zaś upowiekow y brwi ogradzają.

267. Sed hirqui lacrymas & iemas glamas ſeu gramias ſudant. Cranium autem tribus commiſſuris, coronali, lamdoide, & ſagittali interſtinguitur. Hoc nervoſa membrana ſive pericranium ex meninge exteriore ſeu dura matre pronaſcens ſuccingit.

Ale kąciki oczne łzami y gnojem ſię pocą. Głowia zaś kość trzema ſugami, okrągłą jak wieniec, ſugą nakſztałt λ y ſugą podobną do ſtrzały jeſt związana. Tę żyłowata ſkorka z błąki powierzchniey pochodząca otacza.

268. Inter tempora & naſum, quem alii ſimum, ali reſimum, alii aquilinum ſeu aduncum habent, ſunt genæ, iisque ſubſunt malæ.

Między ſkroniami y noſem, ktory jedni wklęſły, drudzy wypukło-garbaty, niektorzy orli czyli haczyſty mają, ſą jagody, a pod niemi lice czyli policzki.

269. Per nares ut cloacam mucus demanat, quem vibriſſæ detinent, ne exſudet, niſi muccinio aut ſtrophiolo mungatur.

Przez nozdrze jako przez wychod ſmiark ścieka, ktory włoſy w noſie zatrzymują, żeby nie przeciekał, ażby chuſtką był wytarty.

270. Ut adoleſcens inveſtis eſt, ita juvenile mentum lanu-

Jako młodzieniaſzek gołowąſy jeſt, tak młodzieńczy

gine

gine, & virile barba, labrum autem ſuperius myſtace tegitur. Quidam tamen etiam ſi conſenuerunt, ſive ad extimum uſque ſenium imberbes ſunt.

podbrodek mchem, a męſki brodą, warga zaś wyżſza wąſem ſię przykrywa. Niektorzy jednak choć ſię zeſtarzeią, czyli aż do oſtatniey z grzybiałości bez brody ſą.

271. Anterior pars colli jugulum eſt, quod in jugulatione præciditur; poſterior cervix.

Przednia część ſzyi podgardłek jeſt, ktory w zarzynaniu podrzynaią; tylna część kark.

272. Thorax ſeu pectus papillis, ac rubris areolis eas cingentibus turgidus, inferne habet ventrem; ad partes latera.

Pierſi brodawkami, y czerwonemi krążkami je otaczającemi ſterczące, pod ſobą mają brzuch; po ſtronach boki.

273. Coſtæ ab axilla cæptæ in hypochondria deſinunt.

Zebra od pachy zaczęte na ſłabiźnie ſię kończą.

274. Acetabulum figuram oxybaphi habens, eſt ſinus ſeu cavum, in quo caput femoris volvitur.

Czaſzka biodrowa kſztałt ſtatku octowego mająca, jeſt dołek, w ktorym głowica biodra obraca ſię.

275. Infra coxas femiora ſeu femina ſunt: ſub genibus tibiæ: ſub poplite ſuræ.

Pod kiſcią udy ſą: pod kolanami golenie: pod podkolankiem łyſty.

276. A ſuffragine planta pedis eſt, talos vel malleolos, calcem ſeu calcaneum, convexum plantæ, & ſolum, cumque digitis hallniem ſeu hallum continens.

Od przegubow ſtopa nogi jeſt, koſtki albo kuty, piętę, obłączyſtość pięty y podeſzwę także z palcami wielki palec albo kſiuk w ſobie zawierająca.

277. Tergum ſuperne habet ſcapulas, tum lumbos, ſubſequenter nates cum podice ſeſſionis gratia clunibus circumvolutas.

Grzbiet ma zwierzchu łopatki, potym lędźwie czyli biodra, zatym połrzytki z zadkiem dla ſiedzenia pośladkami obłożone.

278. Spina dorſi totius ſtructuræ ſeu fabricæ fultura triginta quatuor vertebris ſeu verticulis contiguis conſtituitur, ut incurvari queamus,

Grzbietowa czyli pacierzowa kość całego ſkładu podpora ze trzydzieſtu cztérech pacierzy czyli kręgow do ſiebie przyległych ſkłada ſię, abyśmy ſię nachylać mogli, co-

quod non fieret, si os continuum esset.

279. Manus in se lacertosum seu torosum brachium continet, lacertum, cubitum, & volam: quæ diducta est palma, contracta pugnus.

280. Digiti sunt quinque, singuli articulos tres, & totidem artuum juncturas, condylosque habentes.

281. Pollice premimus, indice monstramus, verpus seu medius prominet: inter quem & minimum seu auricularem annularis est.

282. Unguibus scabimus, scalpimus, laceramus, lancinamus.

283. Sinistra seu læva tenet, dextra operatur: omnia apte, nisi quis ipse ineptus aut iners sit.

284. Sed ambidexter præ scæva seu scævola multum habet: & hic præ manco.

by się nie działo, gdyby kość w jedney sztuce była.

Ręka w sobie zsiadłe czyli żył białych bezkrewnych pełne ramie zawiera, bark, łokieć, dłoń spodnią: ktora rozpostarta dłonią jest, ściśniona garścią (pięścią.)

Palcow jest pięć, każdy z nich członki trzy, y tyleż stawow (spojenia członkow) y kłykci mający.

Wielkim palcem przyciskamy, ukazującym pokazuiemy; średni wydaie się: między ktorym y naymnieyszym czyli uszným pierścieniowy jest.

Paznogciami drapiemy, skrobiemy, rozdzieramy, szarpamy.

Lewa ręka albo lewica trzyma, prawa robi: wszystko składnie, chyba że kto sam niesposobny albo niesprawny jest.

Lecz obopráwiec (1) nad mańkuta więcey coś ma: a ten od jednorękiego (obciętego.

XXII. De Membris internis.

XXII. O Członkach wewnętrznych.

285. Eja jam viscera seu exta inspiciamus.

286. Alimentum primoribus tomicis seu gelatinis dentibus,

Nuże już do wnętrzności weyrzyimy.

Pokarm przedniemi zębami, ktore w dziąsłach y gniaz-

qui

(1) To jest prawey y lewey ręki rownie używający.

qui gingivis & alveolis hærent, incisum, molaribusque commolitum, bucca enim molendinum est, manditur, mansumque per gulam seu æsophagum ad stomachum demittitur: ubi fit prima concoctio. Quadrupedibus vero primo ad rumen, tum ad omasum, post ad pantices, demumque ad ventriculum verum sive echinum transit.

zdach czyli łożach zębowych tkwią, pokroiony, a zębami trzonowemi zmelty, gęba bowiem młynem jest, bywa zeżwany, a żuty przez gardziel do żołądka zpuszcza się: gdzie się dzieje pierwsze trawienie. W czworonogich zaś naprzod do gardła, toż do flakow tłustych, potym do błon (książek brzuchowych) a na ostatek do żołądka prawego czyli do ślazu przechodzi.

287. Nam venæ meseraicæ chylum, qui similis est cremori ptisannæ, exsugunt, eumque excrementis crassioribus per intestina tam gracilia, ut sunt: duodenum, jejunum, ile, quam crassiuscula, qualia sunt: cæcum, rectum & anus, foras egestis, quæ stercora, merdæ & oleta sunt, deferunt ad jecur: ubi denuo fit separatio seu sanguinis confectio græcis *ximosis* dicta.

Albowiem żyły około błon kiszkowych chil (1), ktory podobny jest do ptyzanny zeżwaney, wysysaią, y tenże, gdy się zbytki grubsze przez trzewa tak cienkie, jako to są: dwunastopalcowe, suche, y kiszki cieniuchne, iako y przez grubsze trzewa, jakie są: ślepe, proste, y odbyt, precz wyrzucą, co łaynem, gnoiem y smrodem jest, donaszaią do wątroby: gdzie się znowu dzieje odłączenie czyli sprawienie krwi po grecku xymosis *nazwane.*

288. Serosum per ureteres meat ad renes, indeque vesicæ instillatur, & fit lotium sive urina, quæ mejendo emittitur.

Serwatka (wodnistość) przez urynne żyły przechodzi do nerek, a ztąd do macharzyny (pęcherza) kapie, y obraca się w mocz czyli urynę, ktora mokrząc wypuszcza się.

789. Pinguior pars ab hepate rubedinem accipit, & fit sanguis, qui per venas, ma-

Tłustsza część od wątroby czerwoność bierze, y obraca się w krew, ktora się po ży-

 xime

(1) Likwor szarawy, w ktory się potrawa naprzod przemienia.

xime per cavam diſtribuitur.

290. Lien ſeu ſplen interim ut organon melancholico humori proprie dicatum pertrahit ad ſe & rurſum ejicit melancholiam: fel ſeu veſica fellis bilem ſeu choleram.

291. Pituita vel phlegma per omnia diffluit, atque ad intima pervadit.

292. Cor in pectore ſitum, primum eſt vivens & ultimum moriens, ùtpote vivaciſſimi caloris plenum.

293. Eo igitur æſtu continenter bulliens, ſine requie quoque palpitat, quemque progenerat vitalem ſpiritum, per arterias quaquaverſus dividit.

294. Refrigeratur ab adjacente pulmone reſpirando per arteriam aſperam: qua læſa raucedo fit & tuſſis, ut & a clamore immoderato.

295. Præcordia hæc a ventre inferiore diaphragmate ſeu ſepto tranſverſo disjunguntur.

296. Omentum vero ilia,

łych, zwłaſzcza przez łochowatą żyłę rozdziela.

Sledziona tym czaſem jako narzędzie mélankoliczey wilgotności właściwie wyznaczone ciągnie do ſiebie y znowu wyrzuca melankolią albo czarną krew, a żołć czyli pęcherzyk żołci gorzką krew czyli kolerę.

Wodniſtość (2) albo flegma wſzędy ſię rozcieka, y aż do naywnętrznieyſzych mieyſc dochodzi.

Serce w pierſiach położone, pierwſza rzecz jeſt żyjąca a oſtatnia umierająca, jako nayżywſzey gorącości pełne.

Tą więc gorącością uſtawicznie wrząc bez odpocznienia też drga (bije miga ſię,) a żywotny duch, ktory rodzi, przez żyły pulſowe na wſzyſtkie ſtrony rozdziela.

Chłodzi ſię od przyległey płucy oddychaiąc przez krtan (rurę oddechową,) ktory gdy ſię obrazi chrapka bywa y kaſzel, jako y od krzyku niepomiarkowanego.

Wnętrzności te od brzucha dolnego oſierdziem czyli przegrodą poprzeczną oddzielaią ſię.

Kałdun zaś (błona trzewa okrywaiąca czyli podbrzuchowa ſtabizna) jelita, jako bło-

ut

(2) Cztery ſa przednie wilgotności w ciele: *krew, żołć, melankolia,* y *flegma,* to jeſt wodniſtość biała.

ut mesenterium lactes obvolvit.

na kiszkowa cienkie kiszki obwija.

XXIII. De Accidentibus corporis.

XXIII. O przypadkowych przymiotach ciała.

297. Secundum externam speciem quidam sunt corpulenti, obesi & habitiores; alii graciles, macilenti, & strigosi ac macri ut sceleta; quidam formosi, alii deformes & turpes.

Według powierzchnego weyrzenia niektorzy są cieliści; otyli y tłuści; drudzy szczupli, chudzi, suchorlawi, y wychudli jak kości z mięsa (1) obrane, jedni są piękni, drudzy szpetni y brzydcy.

298. Secundum habitudinem interiorem vegeti aut morbosi, robusti ac firmi, vel infirmi atque teneri.

Według ułożenia wnętrznego czerstwi albo chorowici, silni y mocni, albo słabi y subtelni.

299. Crispi non facile calvescunt: ruffi difficulter canescunt.

Kędzierzawi niesnadnie łysieią, lisowaci z trudnością siwieią.

300. Cilones in phrenesin proclives sunt; & si phrenitici fiant, vacerræ includuntur.

Podługowatey głowy do szaleństwa skłonni są; a jeśli w głowę zaydą, w przeworze czyli kluzie (2) ich zamykaią.

301. Præstat seu satius est luscum esse quam cæcum seu visu orbum; surdastrum quam surdum; hæsitantem quam balbum; blæsum & traulum quam mutum; claudum quam intortum; luxatum quam mutilum aut mutilatum.

Lepiey czyli raczey jest jednookim być niżeli ślepym; niedosłuchem niż głuchem, jąkaczem niż bełkotem; szeplunem y R zle wymawiającym niż niemym; chromym niż krzywym; wywinionym niżeli gomołym lub obciętym.

(1) Zkąd na bardzo chuderlawych mowią: *Skora tylko a kości.*

(2) To jest w więzieniu dla maniakow.

302. Strabo diſtorte; pætus oblique contuetur; coclos unoculus eſt; myops ad diſſita luſcitioſus.	*Rozoki krzywo; zezowaty albo żyſzka ſlozem czyli na ukoś patrzy; jednooki o jednym oku jeſt; bliſkowid do odległych mieyſc nie doyrzy.*
303. Silones & naſuti acriter odorari, buecones inglurioſi, flacci & jugulis non cavis bardi & blitei eſſe putantur.	*Krzywo y wielko-noſatych za tych co oſtro wąchaią, gębalow za ob̄artych, klapouchow a pod ſzyią dołkow nie mających za głupcow y nikczemnikow mają.*
304. Verruca, ſtruma, gibbus ſeu gibber, polypus, & quodvis tuber deformant.	*Brodawka, gruczoł, garb, wrzod noſowy, y wſzelki guz albo narośl ſzpecą.*
305. Similiter & nævi, lentigo ſeu vitiligo, porrigo, petigo ſeu impetigo (ſerpigo,) mentagra vel mentigo, lichen, varix, lepra, & omnis macula deturpat.	*Podobnież y plamy (znamiona,) piegi, (3) otręby na głowie, ſtrupy, oſypka na podbrodku, liſzay, żyła ociekła, trąd, y każda ſkaza ſzpecą.*
306. Item ſi quis tetanicus ſit, aut obſtipus incedat, vel cernuus.	*Także jeśliby kto twardoſzyi był, albo krzywoſzyjaty chodził, albo zwieſiwſzy głowę.*
307. Calvi ſunt calvaſtri aut recalvi. Horum nonnulli calvitium ſeu calvitiem ſibi decori reputant, alii dedecori ac dehoneſtamento,	*Łyſi ſą łyſemi albo z przodu albo z tyłu. Z tych niektorzy łyſinę ſowie za ozdobę poczytuią, inni za hańbę y oſzpecenie.*
308. Claudicatio a luxatione eſt: intertrigo ab attritu, & cumprimis ex equitatione: reduvia a turgente phlegmone.	*Chramanie od wywinienia jeſt: ſadno czyli otręt od ſtarcia, a nayprędzey od jazdy: zanokcica lub roſpadlina od nabrzmiałego zapalenia.*
309. Vari ac una compernes ſunt quales biſurcati baccilli; valgi quales cancrini cirri; vatii ſeu vatraces qualia atte-	*Rozkraczeni a przytym ſkłęſtych kolan ſą jak gałązki roſochate; rozkleſtych goleni ſą jak rakowe płetwy; krzywo-*

labo-

(3) Oleiek z migdałow Arabſkich nazwanych *Behen* zrobiony, y z pomadą zmieſzany zpędza z twarzy piegi y krofty.

laborum cruſcula. Loripedes autem, ſcauri, panſæ ſeu plauti prave quidem omnes ingrediuntur, non tamen claudicant.

nodzy ſą jak nożki ſzarańczy. Krzywych zaś ſtop, krzywych koſtek, y płaſkonodzi żleć wprawdzie wſzyſcy chodzą, jednak nie chramią.

XXIV. De Morbis.

XXIV. O Chorobach.

310. Ventriculus, a quo ægritudinum origo, inanis eſurit & ſitit, oppletus ſingultit & ructat, crudus eſcam faſtidit.

Żołądek, od ktorego chorob początek, czczy (prożny) łaknie y pragnie, napełniony ſczga y rzyga, nieſtrawny pokarmem ſię brzydzi.

311. Pallor & tremor cachexiam, hoc eſt valetudinem debilem & vapidam incommodamque; torpor ac veternus ſeu lethargus enervatam arguunt.

Bladość y drżenie cerę złą, to jeſt zdrowię liche mdłe y oſłabione; ocięzałość y śpiączka czyli letarg ſłabe czyli wyſilone znaczy.

312. Morborum alii rigorem, alii dolorem, alii ſtuporem, alii pruritum duntaxat, alii convulſiones inducunt: ſed recidivi magis enervant, & plerumque conficiunt extinguuntque. In eis notanda ſunt ſymptomata, nimirum: criſis, integritas ſeu ceſſatio a paroxyſmo, ſtatus, & vigor vehementiam habens. Horror eſt major perfrictione, & minor rigore.

Z chorob niektore ograżkę (drżenie,) inne boleść, drugie zdrętwienie, inne świerzb tylko, inne łamanie (kurczenie) ſprawuią: ale wracające ſię bardziey oſłabiaią, y poſpolicie dokonywaią y zagubiaią. W nich upatrować potrzeba przypadki, to jeſt: odmianę choroby, przeſilenie lub opuſzczenie, trwałość y krzepkość choroby gwałtowność mającą. Zdryganie jeſt większe od zadrżenia, a mnieyſze od zdrętwienia.

313. Decumbentes ſi non plane convaleſcunt, fiunt valetudinarii; & quod pejus eſt, clinici.

Choruiący jeśli nie cale ozdrowieią, ſtaią ſię chorobie podlegli czyli chorowici; a co gorſza jeſt, z łożka nie wſtaiący.

314. Hoc ſolatio eſt morbidis, qui multum doluit, dedoluit.

To ku pocieſze jeſt chorobie podległym, kogo długo bolało odbolało.

315. Cephalalgia & cephalea magis inveteratum malum, potissimum si calvaria solidum os sit, aut vertiginem, aut delirium, aut furorem seu maniam adfert.

Bol głowy, y większe jey bolenie to jest zastarzała boleść, naybardziey jeśli czaszka jednostayney kości jest, albo zawrot głowy, albo odeyście od zmysłow, albo szaleństwo, albo wściekłość czyli manią sprawuie.

316. Odontalgia fit, cum parvuli dentiunt; aut cum gingivæ putrescunt.

Bol zębow bywa, gdy te dzieci małe pusczaią; lub gdy dziąsła gniją.

317. Lippitudo est cæcitatis præparatio; nec creber aurium tinnitus bonum portendit. Purgabis eas sæpiuscule auriscalpio, & minus obsurdescent.

Oparzystość czyli płynienie oczu jest do ślepoty przygotowaniem: ani częste w uszach dzwonienie co dobrego znamionuie. Będzieszli je często uszką chędożył, tedy nie tak prędko ogłuszeją.

318. Amblyopia amourosin affert, cujus tamen nulla signa exterius apparent.

Zaślepienie jasną ślepotę przynosi, ktorego jednak żadne się znaki zewnątrz nie wydaią.

319. Gravedo seu rheuma est catharri destillatio, asthma & peripneumonia respirationis difficultas.

Ryma albo sapka jest kataru ściekanie; dychawica y płucna choroba oddechu trudność.

320. Angina seu inflammatio uvulam & tonsillas angens, ne fauces strangulet, guttur gargariza.

Skwinancya czyli zapalenie języczek, y (1) mandle (ślinne jagody lub guziki w gardle) trapiąca, aby nie dusiła, gardło glegocąc płocz.

321. Sielismus periculosum screatum procreat.

Slinogorz niebespieczne krtuszenie wzbudza.

322. Languores & animi deliquia aceto, quod in acetabulis adfertur, reficiuntur.

Słabości y omdlewania octem, ktory w octowniczkach przynoszą, bywaią oczerstwione.

323.

(1) Guziki w gardle na ksztalt migdałow.

323. Lienteria, diarrhæa, & dysenteria effluvio molesta sunt: tenasmus est excernendi conatus absque effectu.

Biegunka z niestrawności biegunka zwyczayna, y krwawa niemoc wyciekaniem są przykre: zatwardzenie żołądka jest wyprożnienia silnie się bez skutku,

324. Stranguria, cum misturientes stillatim mejunt, calculi est primordium.

Trudność pusczania uryny, gdy pusczający mocz po kropelce mokrzą, kamienia (2) jest początkiem.

325. Tormina & vermina, passio iliaca & dolor colicus miserrime affligunt.

Gryzienie (morzenie,) y (3) robacy, bol jelit y kolka bardzo trapią.

326. Pleuritis & lumbago minus cruciant: icterus nihil fere.

Kłocie (4) w bokach, y krzyża bolenie nie tak męczą: żołtaczka nic prawie.

327. Tumor extumescit & desidit: non sic hernia, ramex & therioma, quæ tenacissime perdurant.

Nabrzmiałość wzdyma się y sklęsa: nie tak (5) ruptura, przepukłość macharzyny y szyszki, ktore bardzo długo trwaią.

328. Toxicum sive venenum qui assumpsit, turgescit: sed ei theriaka resistit.

Truciznę kto wziął, odyma się: ale jey dryakiew odpor daie.

329. Arthritis artuum juncturas ex interfluxu humoris viscidi orta divexat: quæ in manibus peculiariter chiragra, in genibus gonagra, in pedibus, qui & pernionibus acerbissime afflictantur, podagra, in coxendicibus ischias dicitur.

Łamanie członkow spojenia z naciekania wilgotności lipkiey pochodzące trapi: ktore w rękach osobliwie chiragrą, w kolanach gonagrą, w nogach, ktore też y od popadania przykro bardzo bywaią trapione, podagrą, w lędźwiach czyli biodrach ścyatyką nazywa się.

(2) Bob z drzewa Peruwiańskiego nazwanego *Kaster*, bardzo dobry jest na kamień.
(3) Mech koralowy, *muscus marinus* służy na glisty.
(4) Kłocie w bokach z zapalenia błony żebrowey.
(5) Przepuklina błony brzuchowey.

330. Febris querquera ephemera est diana seu quotidiana: tertiana alterno die redit.

Febra zimnica codzienna jest na każdy dzień: trzeciaczka na przemiany przez dzień się wraca.

331. Quartana, hydrops, phtisis, morbi diuturni, sontici & lethales sunt. Prima ægritudinis diuturnitate enecat: secundus intercute aqua perimit: ultima lenta tabe seu pulmonum exulceratione consumit & exitium consummat.

Czwartaczka, puchlina, suchoty, choroby długo trwaiące, szkodliwe, y śmiertelne są. Pierwsza długością stękania morduie: druga zaskorną wodą zabija: ostatnie długotrwałym schnieniem czyli roziątrzeniem płuc pożeraią y do ostatka przywodzą.

332. Ecstasi seu epilepsia laborantes a morbo caduco comitiali Herculeo seu sacro parumper absunt.

Na zachwycenie czyli odeyście od zmysłow choruiący od kaduku wielkiey niemocy cięszkiey czyli S. Walentego choroby nie daleko są.

333. Paralyseos, hemiplexiæ, apoplexiæ & siderationis præcursorem perhibent esse spasmum. Melancholia, cardialgia, atrophia, haud omnino infrequentes, non tamen facile sanabiles sunt. Erysipelas quidem præ ardore rutilat, sed ei facilius medicamur. Hircus est alarum virus.

Paraliżu całego, paraliżu połowicznego czyli szlaku, apoplekfyi y zmartwienia ciała poprzednikiem powiadaią był kurcz. Melancholia, bol serca, schnienie są pospolite y nie łacne do leczenia. Roża się wprawdzie od gorącości lśni, ale ją łatwiey uleczyć. Parkot jest z pod łopatek smrod.

334. Pestis seu pestilentia contagiosa bubones & carbunculos seu anthraces jaculans, repente & subito invalescit, ingentesque nationes suo contagio vel contagione vastat funestatque.

Powietrze zaraźliwe czyli morowe, morowki y karbunkuły czyli ogniste wrzody wyrzucające z prędka y nagle zmaga się, y wielkie narody swoją zarażą czyli zarażeniem pustoszy y znosi zaboiem.

XXV. De Ulceribus & vulneribus.

XXV. O Wrzodach y ranach.

335. Suppurans ulcus ubi abscessit, apostema seu abscesſ-

Ziątrzony wrzod kiedy się zbierze, wrzedzenicą się zowie,

sus

ſus dicitur, dum rumpitur, pus, tabum & ſanies ex eo profluit: e pure autem cum carne convoluto & concreto fit glandula.

gdy ſię przepuknie, ropa gęſta, poſoka rzadka y otok z niego ciecze: z ropy zaś z zmięſem zmieſzaney y z ſiadłey albo ſkrzepłey bywa guz zaſkorny.

336. Carcinoma ſeu cancer; herpes, gangræna, phagedæna, venerea lues, lepra, papulæ, boæ ſeu papulæ rubentes, exantyemata, & ſavum, more ſcabiei pruriginem proritant, & contactu inficiunt, ideoque contagioſi ſunt; quibus affinis fere eſt ſcorbutus ſeu ſtomacace.

Rak czyli kancer, wilk (wrzod golenie wyjadaiący,) brant (zapał gangrena,) wrzod jadowity aż do kości ogłodaiący, franca, trąd, oſpa, odra, pryſzczele czyli kroſty y ognipiora obyczaiem wſzelakich parchow świerzbiączkę wzbudzaią, a dotknieniem zarażaią, przetoż przyrzutne ſą; ktorym mało co nie podobny jeſt ſzkorbut czyli gniłec. (1)

337. Vulnus cæſim fit, aut punctim; plaga percuſſione aut contuſione; cujus ſignum livor eſt.

Rana od cięcia bywa, albo od ſztychu; dęga od uderzenia albo ſtłuczenia; ktorego znakiem ſiność jeſt.

338. Illud autem ſi neglectim habitum recrudeſcat, fit purulentum, magisque exulcerat

Ta zaś jeśli zaniedbana odnowi ſię, jątrzy ſię, y ſtaie ſię ropiſtą.

339. Quum vomica coit, cruſta obducitur; tandem tamen cicatrix ſuperat.

Gdy ſię rana albo wrzod zgoi, ſtrupem lub ſkorką ſię powleka; wſzakże przecie ſzram (blizna) zoſtaie.

340. Vibices a verbere ſunt; puſtulæ ab aduſtione; callus ab induratione.

Pręgi od bicia ſą; pęcherze (bąbele) od ſparzenia; odrętwiałość od zatwardzenia.

XXVI.

(1) Szkorbut uſtny, od ktorego zęby padają.

XXVI De Sensibus externis.	XXVI. O Zmysłach zewnętrznych.
341. Caleat quid an frigeat, tangendo; humidum sit an siccum, prensando; durum an molle, comprimendo; læve an asperum, attrectando; grave an leve, attollendo periculum fac, & comperies.	*Ciepłe co jest lub zimne, dotykaiąc; wilgotne lub suche, uymuiąc; twarde czy miękkie, ściskaiąc; gładkie czy chropowate, macaiąc; cięszkie czy lekkie, w gorę podnosząc doświadcz, a poznasz.*
342. Palpando quærimus quod non conspicamur.	*Macaiąc szukamy czego nie doyrzemy.*
343. Atque iste est primus sensus, Tactus: quem extima quæque corporis maxime participant.	*A ten jest pierwszy zmysł, Dotykanie: ktorego wszystkie zwierzchne części naybardziey uczestnikami są.*
344. Gustus, quo simios præpollere volunt, dignoscit sapores.	*Smak, ktorym mowią że małpy przemagaią, rozeznawa smaki.*
345. Quomodo quid sapiat, scire vis? gusta, degusta & deliba; sed palato haud exsurdato.	*Jakiego co jest smaku, chcesz li widzieć? kosztuy, skoştuy y pokoştuy; ale podniebieniem nie popsutym.*
346. Saccharum, cujus materia adarca dicitur, dulce est; absinthium amarum; acetosa acida; piper acre; labrusca acerba; immatura seu immitia mala austera: quædam plane insipida.	*Cukier, ktorego materya jest trcinna piana, słodki jest; piołun gorzki; szczaw kwaśny; pieprz ostry (szczypiący;) dzikiey macicy winney grono cierpkie; niedoźrzałe czyli niedoszłe jabłka przykre: niektore zgoła niesmaczne są:*
347. Odoratus seu olfactus, quo venaticæ caniculæ excellunt, odores, qualiter quid oleat, olfactando internoscit.	*Węch czyli powonienie, ktorym myśliwskie psy przechodzą, wonności, jak co pachnie, wąchaiąc rozeznaie.*
348. Moschus enim & zi-	*Piżmo bowiem y (1) cybet, be-*

(1) Zybet albo zybuczek jest kot wonny, z ktorego mamy piżmo nazwane *cybet.*

bethum, qui cruor eſt circa umbilicum felis zibethinæ collectuś, fragrantiam exhalat: aſſa vel aduſta caro nidorem: morticina fætorem ſeu pedorem.

ktory jeſt krwią zſiadłą około pępka zybuczka zwierzęcia na kſztałt kotki zebraną, wonią wydaie: pieczone lub przypalone mięſo ſwąd: zdechlina albo ścierw ſmrod.

349. Mucida ſeu ſitu corrupta, putida, putrida, & rancida, cujusmodi lardum eſſe ſolet, & arvina, ſordent ſeu fætent.

Spleśniałe czyli od leżenia zepſute rzeczy, ſtęchłe, zgniłe, y zżołkłe, jaka ſłonina, bywać zwykła, y ſadło, śmierdzą czyli cuchną.

350. Auditu, quo bene auriti alios antecellunt, tonos diſcernimus.

Słuchem, ktorym uſzaci innych przewyżſzaią, dźwięki rozeznaiemy.

351. Contrarii ſoni ſunt: Riſus & fletus; cachinnus & ejulatus; plauſus & planctus; jubilum & gemitus ac ſuſpiria; ſuſurrus & vociferatio.

Przeciwne dźwięki ſą: Smiech y płacz; chichotanie y ſkwięrk; pląſanie y narzekanie; wykrzykanie y jęczenie, także wzdychanie; ſzeptanie y wrzaſk.

352. Sonus repercuſſus & reſonans echo dicitur, ex colliſione ſtridor & ſtrepitus ſeu crepitus, & ſi vehementior ſit, fremitus vel fremor: nullus, cum nempe conticemus, eſt ſilentium: puerulorum autem ploratus vagitus vocatur.

Głos czy dźwięk odbijający ſię y rozlegaiący odgłos ſię zowie: z uderzenia trzaſk y chrobot czyli gruchot, a jeśli więkſzy jeſt, grzmot: żaden (2), to jeſt gdy milczemy, jeſt milczenie: ale małych dziatek płacz kwileniem ſię nazywa.

353. Viſu ſeu aſpectu colores, quorum albus & niger extremi, at reliqui intermedii ſunt, diſcriminamus.

Widzeniem czyli weyrzeniem kolory, z ktorych biały y czarny niby miedze ſą, a inſze między niemi, rozeznawamy.

354. Nigrioris autem gradus hi ſunt: atrum ut pix; fuſcum ſeu furvum ut æthiops; pullum ut paſſer, aquilum ut

Czarney zaś farby ſtopnie te ſą: czarna jak ſmoła; ſniada czyli czarniawa jak murzyn; okopciała jako wro-

an-

(2) To jeſt, gdzie żadnego dźwięku nie maſz, tam uciſzenie jeſt.

anser; spadiceum vel badium ut castanea.

355. Inter cærulea caryophyllon dic hyacinthinum; violam janthinam; sugillationem lividam; cyanum cyaneum; felinos oculos cæsios seu glaucos.

356. Inter viridia quercetum herbeum; pinetum prasinum; pontum hyalinum seu vitreum, eumque undantem seu æstuantem venetum.

357. Rubra sunt: leæna fulva; vulpecula rufa; minium puniceum; coccum purpureum; flamma rutila.

358. Lutea sunt: Auripigmentum flavum; cadaver exsangue luridum; lupa rava; ceromata cærea: later semicoctus gilvus seu helvus.

359. Sub albedine sunt: Russus, cinereus, pallidus, lacteus canus, candidus, niveus vulgo noti: sed quædam sunt discolora, versicolora, decolora, & scutulata.

wrobel; śniadawa jako gęs; cisawa jako kasztan.

Między modremi (lazurowemi) goździk nazwi szarlatny; fiołek brunatny; podbicie sine; modrak kamień zielono-modry; kotcze oczy modroblade.

Między zielonemi dębinę nazow jasno-zieloną; choinę czy sośninę ciemnozieloną; morze modroblade, a te gdy się burzy, wodnowzorzyste.

Czerwone są lwica złotoczerwona; liszka żołto-czerwona (lisowata;) minija karmazynowa; szarłatne jagody rumiane; płomień rydzawy.

Zołte są: Aurypigment żołtawy: trup bezekrwie blady; wilczyca szara; maści zapaśnikow woskowate; cegła na poły wypalona płowa.

Między białemi są: żołtobiała (glinasta białokurowata,) popielata, blada, mleczna, siwa, jasnobiała, śnieżna, wszystkim znaiomie: ale niektore rzeczy są pstre, nakrapiane, spłowiałe, y jabłkowite.

XXVII. De Sensibus internis.

360. Ut sentire te sentias, interni sensus dati sunt tres: qui in cerebro, quod sternutando purificatur, resident.

XXVII. O Zmysłach wewnętrznych.

Abyś znał że czuiesz, wewnętrzne zmysły dane są trzy: te zaś w mozgu, ktory kichaniem się czyści, mieyjsce mają.

361. Nimirum sub sincipite sensus communis, qui rei visæ, auditæ, gustatæ, tactæ & olfactæ simulacrum apprehendit.	*Mianowicie pod ciemieniem żmyst spolny, ktory rzeczy widzianey, słyszaney, skosztowaney, dotknioney y powąchaney wyrażenie czyli podobieństwo przyimuie.*
362. Hic in somno à vaporibus obstruitur; unde insensibilitas.	*Ten we śnie od wilgotności bywa zatkany; ztąd nieczułość.*
363. Sub vertice habitat phantasia, quæ discrimina rerum dijudicat.	*Pod wierzchem głowy mieysce ma fantazya, ktora rożność rzeczy rozsądza.*
364. Hæc in perpete est agitatione; hinc cogitationes, somnia (insomnia,) & multifariæ imaginationes vel phantasmata	*Ta w ustawicznym jest poruszeniu; ztąd myślenia, sny, y rozmaite imaginacye, czyli marzenia, (fantazye, wydoki.)*
365. Sub occipitio memoria est, quæ apprehensa & dijudicata in futurum usum recondit.	*Pod tyłem głowy pamięć jest, ktora rzeczy poięte y rozważone na przyszłe używanie chowa.*
366. Illas rerum icones, sive dudum sive nuper impressas recogitare reminisci est.	*Owe rzeczy wyobrażenia bądź dawno bądź świeżo wrażone rozważać przypominać jest.*
367. Eæ si obliteratæ sunt, oblivionem vocamus.	*Te jeśli zgłuzowane lub zapomniane są, zapomnieniem nazywamy.*
368. Quamobrem quorum constanter meminisse volumus, eorum crebro recordamur.	*Przetoż co stale pamiętać chcemy, na to często wspominamy.*
369. Quod oblitus sum, qui memor est, mihi memoret, commemoret.	*Czegom zapomniał, kto pamięta, niech mi przypomni czyli namieni.*
370. Vigilia nimia hebetat & fatigat, quia cerebrum exsiccat: sopor relevat & recreat, quia irrigat.	*Niespanie zbyteczne tępi y utrudza, bo mozg wysusza: sen pokrzepia y oczerstwia, bo odwilża.*
371. Nec tam impense inedia debilitat, quam insomnia. Insomnes enim vigor omnis destituit, comitante haud raro insania.	*Ani tak bardzo niejedzenie mdli, jako niespanie. Niespiącym bowiem siła wszystka ustaie, tak że częstokroć szaleństwo do tego przypada.*

372. Dormituriens oſcitat, & pandiculatur; dormitans capite nutat; dormiens ſtertit aut ronchiſſat.

Chcący ſpać poziewa y przeciąga ſię; drzemiący głową kiwa; śpiący ſapie albo chrapie.

XXVIII. De Mente.

XXXVIII. O Myśli.

373. Mens in rerum diſquiſitione rationem conſulit, quia intellectu eas comprehendere animus ei eſt.

Myśl w dowiadowaniu ſię rzeczy rozumu ſię radzi, bo wyrozumieniem je poiąć ma chęć.

374. Cui egregium eſt acumen, ſagit, & rem cito percipit: hebetes tardiuſculi ſunt.

Kto ma wyborną rozumu byſtrość, wnet zrozumiewa y prędko rzecz poymuie: tępi nieco poźnieyſi (leniwſi) ſą.

375. Qui multa inquirit, eſt induſtrius; qui noſcit, gnarus; qui excogitat, ſolers; qui notitiam uſu firmavit, expertus; qui uti novit, prudens; qui utitur, ſapiens; qui abutitur, aſtutus & fraudulentus eſt.

Kto wiele rzeczy dochodzi, jeſt przemyślny; kto zna, wiadomy; kto wynayduie, dowcipny; kto wiadomość doświadczeniem ſtwierdził, doświadczony; kto używać tego umie, roſtropny; kto używa, mądry; kto na złe używa, chytry y zdradliwy jeſt.

376. Contra, qui nihil curat, torpidus; qui nihil percipit, ſtupidus; qui nihil perpendit, improvidus eſt.

Przeciwnie, ktory o nic nie dba, gniusny; ktory nic nie poymuie, głupi; ktory nic nie uważa, niebaczny jeſt.

377. Vera rei ex demonſtratione apprehenſio, ſcientia eſt; falſa, error; debilis, opinio; ex conjecturis veniens, ſuſpicio; vacillans, dubitatio; impedita, hallucinatio; nulla, ignoratio ſeu inſcitia.

Prawdziwe rzeczy z dowodu pojęcie umiejętność jeſt; falſzywe, błąd; ſłabe, mniemanie; z domyſłu pochodzące, podeyrzenie; chwieiące ſię, wątpienie; uwikłane lub przeſzkodzone, omyłka; żadne, niewiadomość, czyli nieumiejętność.

378. Cum alterius relationi credimus, fides eſt; cum veriſimilibus rationibus cedimus, perſuaſio; cum ſufficienti de-

Gdy czyjey powieści wierzemy, wiara jeſt; gdy podobnym do prawdy racyom daiemy ſię przekonać, namowa; gdy na

mon-

monſtratione contenti ſumus, aſſenſus.

379. Quorum cauſam (originem) non intelligimus, miramur; & hinc miraculorum exortus: quæ pernoſcere volupe eſt, rimamur, & eo diligentius ſcrutamur, quo abſtruſiora ſunt.

doſtatecznym dowodzie przeſtaiemy, zezwolenie.

Czego przyczyny nie rozumiemy (nie przenikamy,) dziwuiemy ſię, y ztąd początek dziwowu: co poznać miło jeſt, badamy ſię, a to tym pilniey ſzperamy, im rzeczy ſkrzytſze lub głębſze ſą.

XXIX. De Voluntate & Affectibus

XXIX. O Woli y poruſzeniach ſerdecznych.

380. Voluntatis eſt bona amare & velle, mala odiſſe & nolle.

Woli powinność jeſt dobre rzeczy kochać y onych chcieć, złych rzeczy nienawidzieć y niechcieć.

381. Ex accidenti eſt, ſi hæc placent, illa diſplicent: tum enim apparentia ſeu ſpecies externa eam decipit, ut eligat deteriora, aut ſpernat potiora.

Z przypadku ſię zdarza, jeśli te miłe ſą, tamte ſię nie podobaią: w ten czas bowiem pozorność czyli powierzchny pozor ją oſzukiwa, iż obiera gorſze rzeczy, albo wzgardza lepſzemi.

382. Ecce autem quam ſubjecta eſt affectibus! quam identidem iis perturbatur!

O to zaś jak podległa jeſt poruſzeniom czyli affektom! jak częſtokroć niemi ſię poraża!

383. Abſunt bona? deſiderat ea, optat, bene ominatur, anhelat, conatur, & molitur quidquid poteſt! fruſtrationem nihiloſecius veretur.

Nie maſz dobrych rzeczy? pragnie ich, żąda, dobrze ſobie tuſzy, gorąco ſię o nie ſtara, uſiłuie, y bierze przed ſię co tylko może: uchybienia jednak obawia ſię.

384. Hinc deſideria, aviditas, vota, ſpes, ſtudia, molimina, & ſolicitudo.

Ztąd pragnienie, chciwość, żądania, nadzieje, uſilne ſtarania, kuſzenia ſię, y ſtroſkliwość.

385. Ante quam adipiſcatur, cum tædio fert etiam paulæ ſive paululæ moræ intercapedinem.

Nim doſtąpi, z teſkliwością znoſi nawet małey czyli maluczkiey chwilki przeciąg.

386. Adſunt? geſtit, lætatur, gaudet, jubilat, obleſtat ſe iis fruendo: amittere metuit. Inde hilaritas, lætitia, gaudium, jubilatio, voluptas conjuncta tamen cum metu.	*Są przytomne? wyſkakuie, raduie ſię, weſeli ſię, pląſze, cieſzy ſię używaiąc ich: utracić boi ſię. Ztąd weſołość, radość, weſele, weſołe okrzyki, uciecha złączona iednak z bojaźnią.*
387. Eripiuntur? triſtatur, dolet, queritur, miſeratur. Hinc triſtitia, pænitudo, querela, & lamentatio.	*Wydzieraią lub odeymuią je? ſmuci ſię, żałuie, narzeka, płacze. Ztąd ſmutek, żałość, narzekanie y ſkwierk.*
388, Magis vero mala eam inquietant & diſtrahunt, ſi immerito a maleficis incutiantur.	*Bardziey zaś ją złe rzeczy poruſzaią y nieſpokoyną czynią, jeżeli nieſłuſznie od złośliwych bywają zadane.*
389. Ventura enim abominatur ac declinat: formidat tamen, tremit, & angitur. Hinc averſatio, timor, formido, tremor & anxietas.	*Przyſzłemi bowiem brzydzi ſię, y ſtroni od nich: lęka ſię przecie, drży y trwoży ſobą. ztąd obrzydzenie, bojaźn, ſtrach, drżenie y trwoga.*
390. Advenientia paveſcit, horret, trepidat ad ea, vel ſtupeſcit. Inde pavor, horror, trepidatio, & ſtupor.	*Przychodzących boi ſię, ſtracha ſię, zdryga ſię na nie, albo ſię zdumiewa. Ztąd bojaźn, lękanie ſię, drżenie, y zdrętwienie.*
391 Quum obvenerunt, iraſcitur, mæret, luget. Hinc ira, mæſtitia ſeu mæſtitudo & luctus.	*Gdy już przyſzły, gniewa ſię, ſmuci ſię, żałuie. Ztąd dąſanie ſię, ſmutek y żałość.*
392. Aliter fit in alienis bonis & malis.	*Innaczey ſię dzieje w cudzych dobrych y złych rzeczach.*
393. Ibi gratulatur, gratatur, aut invidet: hic comiſereſcit, aut, ſi perverſa eſt, exultat & inſultat.	*Tam winſzuie, cieſzy ſię z tego, albo zazdrości: tu lituie ſię nad kim, albo, jeśli przewrotna jeſt, cieſzy ſię y urąga.*
394. Boni ignorantia neglectum & aſpernationem affert. Quis enim incognita unquam conſectatur? violatio zelum, atietas faſtidium; turpitudo,	*Dobrego niewiadomość zaniedbanie y pogardzenie przynoſi. Ktoż bowiem kiedy o niewiadome rzeczy ſię ſtara? zgwałcenie gorliwość; naſy-*

ſi qui-

si quidem ob male facta erubescimus, pudorem seu verecundiam.

cenie ckliwość (obmierzłość;) sprosność, jeśli się złych uczynkow wstydziemy, wstyd czyli zawstydzenie przynosi.

395. Mæroris levamen est, si cogites hospitari hic nos veluti fugitivos, nec præcipuos esse in angustiis; sed omnia omnibus accidere.

Smutku ulgą jest, jeśli pomyślisz, że tu gospodą tylko stoiemy jak jacy zbiegowie, ani sami jedni jesteśmy w uciskach, ale że się wszytko wszytkim zdarza.

396. Post lapsum enim nihil in nobis integrum, omnia mutila, lacera, manca & obfuscata, uno verbo miseria.

Po upadku bowiem nic w naś nie masz całego; wszytko obcięte, niedołężne, niedostateczne, y zaćmione, jednym słowem nędza.

XXX. De Mechanicis in genere.

XXX. O Rzemiesłach w ogulności.

397. Hactenus naturalia. Artes mechanicæ seu manuariæ sunt, quibus victum & amictum acquirimus.

Poty przyrodzone rzeczy. Sztuki rzemieślnicze czyli ręczne są, ktoremi żywności y odzieży nabywamy.

398. Jam ergo artificum quoque officinæ cum ipsis opificiis visenda nobis erunt.

Już tedy rzemieślnikow też warstaty, y ich robotę oglądać nam przyidzie.

XXXI. De Hortorum cultura.

XXXI. O Ogrodow uprawie.

399. Hortus vel pomarium est, vel viridarium, vel vivarium.

Ogrod albo sad jest, albo wirydarz (Włoski ogrod,) albo zwierzyniec.

400. Sepitur aut aggere, aut macerie, aut plancis (asseribus, assamentis,) sectilibus tabulis, aut sepe e palis seu sudibus longuriis, ac viminibus, vitilibusque plexa; opere topiario ornatur.

Grodzą go albo wałem czyli groblą, albo płotem kamiennym, albo tarcicami czyli deskami, rzezanemi dylami, albo płotem z kołow, żerdzi, y wici; także rokiciny czyli prącia plecionym: chłodnikami zdobią go.

401. Hortulanus seu olitor sarculo sarrit, ligone, bipalio, marra, pastino: palaque fodit; tum per pulvinos semina spargit.

Ogrodnik lub sadownik gracą gracuie, motyką, motyczką rydlem, motyczką dwoyzębą y łopatą wskopuie: tożpo grzędach nasiona, nasiewa.

402. Arborator seminario seu plantario taleis, vel malleolis seu malleolaribus virgis vel viviradicibus consito: concinnitas & elegantia est, si per quincuncem digerantur; surculos inspicatos seu clavculas inserit, & rigat: scalproque germina (pullulos, stolones) amputat seu putat, ac abnodando interlucat: ligone bifurco utrinque acuto mocnos colliculos excidit; luxuriemque exherbat & eradicat.

Szczepnik szkolę ogrodową czyli płonnik latoroślami z iądra, albo płonkami, albo wyrostkami z korzenia zasadziwszy: ozdoba y wytworność jest, jeśli w szachownicę, cynek, lub taciiskie V rozsadzone bywaią: z razy szczepowe, spiczasto narznięte wszczepia y polewa: rzezakiem wyrostki dzikie czyli wilki okrzesuie, a obcinaiąc je przerzedza: motyką dwoykolistą (widlastą z obu stron ostrą) szkodliwe podczosy wycina; y zbytek czyli buyność zbyteczną wyrywa y wykorzenia.

407. Oleum olivarum ex olivis trapeto seu trapete ab oleario exprimitur, dein sæpius decapulatur, depletur, atque elutriatur; subtus amurca sidit: fraces abjiciuntur, depurgatum lecithis inditur.

Oliwa z oliwek prasą czyli zarnami oliwnemi od oleynika wyciśniona (wytłoczona) potym często bywa ulewana, zlewana, y przelewana; na dnie fuz osiada, wytłoczyny precz wyrzucaią; wyczyścioną do ban zlewaią.

404. Apiarius alvearia curat ob mellificii utilitatem, ceramque liquat ac depurat.

Bartnik ule opatruie dla pożytku z miodu, a wosk topi y wyczyścia.

XXXII. De Agricultura.

XXXII. O Sprawowaniu roli.

405. Agricola est, qui agrum colit, proventuque annonæ & pecunia ex frugibus venditis

Oracz albo rolnik jest, ktory rolę sprawuie, a dochodem z urodzaiow y pieniędzmi re-

redacta se sustentat.

z przedanych zboż zebranemi żywi się.

406. Cui non adest fundi & prædia meritoria locantur, manceps; atque si publica sint, publicanus est; ad quem quæstus decimarum pertinent, decumanus est; ad quem portoria, portitor; ad quem pascua, pascuarius dicitur: cui villa concreditur, villicus & colonus est.

Komu nie natyrane majętności y folwarki najemne arendują, arendarzem, a jeśli publiczne są, celnikiem jest: do kogo pożytki z dziesięcin należą, dziesięcinnik jest; do kogo przewozy (cła, myta,) przewoźnikiem; do kogo pastwiska, pastewnym naymaczem się zowie: komu wieś lub folwark powierzaią, włodarzem y dwornikiem jest.

407. Arvum a cespitibus depurgatum & subactum, ut sit fertilius, fœcundiusque, ante sementem stercoratur fimo (lætamine,) vel marga.

Rola z darnow (korzeni, perza) oczyściona y uprawiona, aby była płodnieysza y żyznieysza, przed siewem bywa gnoiona gnoiem albo iłem.

408. Novale & vervactum, id est requietus ager feracior est restibili; irriguus montano & collino; limosus siccaneo.

Nowina y odłog (ugor) to jest odłogiem leżąca rola rodzaynieysze są niż co rok rodząca rola; mokra niż gorzysta y pagorkowata; mulista niż sucha.

409. Araturus jungit aratro boves jugo, non funiculis eos conjugans: unde jugales tunc dicuntur.

Mający orać zprzęga do pługu woły jarzmem, nie powrozami lub łyczkami je zaprzęgaiąc: zkąd jarzmowemi się w ten czas nazywaią.

410. Tum eosdem agitans & stimulo incitans, subarat, iterat; tertiat, seminat & pectine seu rastro occat seu cratit, & inæquat liras ac versuras.

Toż je popędzaiąc y bodźcem pobudzaiąc podorywa, przeorywa, rodli, sieje, y broną bronuie (zawłoczy skrudli,) y porownywa zagony y uwroci.

411. Inter arandum vero altera manu tenet stivam, ne deliret, altera rallum seu rallum; vomere autem & cultro buri seu buræ inserto proscindit sulcos,

Poorywaiąc zas jedną ręką trzyma pługowe nogi, aby z brozdy nie wyszedł pił; drugą kozice rzadi styk; a lemiesiem y krojem pługowym na nasa-

donec jugerum abſolvatur.

dzie oſadzonym wykrawa brózdy, aż ſię ſtaie zorze.

412. Porca fit transverſim ad derivanda: i uliginem per elices ſeu colliquias.

Wodociąg (row) daie ſię w poprzek dla zprowadzenia wilgotności przez brozdy większe.

413. Occam (urpices crates) in argilloſo ſolo ferream eſſe oportet; in arenoſo lignea ſatis eſt.

Brona na gliniaſtey ziemi trzeba żeby była żelazna; na piaſczyſtey drzewiana może być.

414. Ubi ſegetes fruticant ſeu fruticeſcunt, ne a zizaniis ſuffocentur, ſaritione & runcatione, quæ ſarculo manibusque fiunt, opus eſt.

Gdy zboża chrościeją czyli ſię krzewią, aby od chwaſtow nie były zatłumione, wſkopywanie y plewidło, co ſię graçą y rękoma dzieje, potrzebne jeſt.

415. Cum meſſis appetit, meſſores cum falce acuta illis immittuntur, maturas ac flaventes fruges demetunt, eo alacriores, quo excrevere uberiores, ac manipulatim disponunt: ſpicilegio egentibus relicto.

Gdy zniwo przyidzie, żeńcy z ſierpem oſtrym na nie bywaią poſyłani, ktorzy doyrzałey żołte zboża żną, a to tym ochotniey, im ſię obficiey zrodziły, a po garściach rozkładaią, kłoſow zbieranie ubożſzym zoſtawiwſzy.

416. Colligunt poſtmodum merga in mergites, & colligant tomicibus: ſuperante in campo ſtipula.

Zbieraią potym widłami w ſnopy, y wiążą powroſtami; zoſtaie na polu rżyſko.

417. Tum vehibus in horrea convehunt. vel acervos ſeu nubilaria congerunt ſeu acervant.

Toż wozami do ſtodoł zwożą, albo wſtyrty czyli brogi układaią.

418. Tritores in area flagellis triturant; olim tribulabant ſive exterebant tribula: linquuntur ſtramina & acera.

Młocki na boiewiſku cepami młocą; przedtym młocili czyli wycierali. wozkami młociebnemi: zoſtaią ſłoma y plewy.

419. Exinde ſubjectant ventilabro, ut ſecernatur palea, & quicquid inhæret recrementi.

Za tym przewiewaią wieiaczką, aby ſię oddzieliła plewa, y cokolwiek przylipa obſiewku czyli pośladu.

420. Si quid adhuc ſupereſt impuri, cribro cernunt ſeu cri-

Jeśli co jeſzcze zoſtawa nie wyczyścionego, rzeſzotem prze-

bran,

brant, ut fiat frumentum purum, quod granariis atque cumeris (*a*) ſaccis infertur, furnisque etiam interdum torretur.

ſiewaią, aby było zboże czyſte, ktore do ſzpichlerzow y ſłomianek (1) worami znoſzą, y w piecach też czaſem ſuſzą.

XXXIII. De Molitura & molilibus.

XXXIII. O Mliwie y narzędziach młyńſkich.

421. Antiquitus tundebant ſolum frumentum piſtillis in mortario: hinc ptiſanna.

Za dawnych czaſow tłukli tylko zboże tłukami w mozdzerzu: ztąd ptyzana.

422. Deinde pinſebant pilo ruido in piſtrino ſeu pila: unde polenta, pultes, alica, & alia freſſa.

Potym otłukiwali ſtąporem grubym w młynicy: zkąd gryz, (1) krupy, pęczak. y inne ſzrotowane.*

423. Noviſſime a machinatoribus excogitatæ ſunt molæ truſatiles primum, tum aſinariæ ſeu jumentariæ, tum aquariæ, & ventoſæ vel alatæ, ubi meta & catilo molunt.

Na oſtatek wymyślone ſą od ſztukmiſtrzow naprzod żarna, potym młyny końſkie czyli bydlęce, toż wodne y wietrzne czyli wiatraki, gdzie ſpodnim y wierzchnym kamieniem mielą.

424. Atque ita farina. præſertim ſimilago per ſaccum cilicinum excutitur, furfuribus foras ſparſis.

Y tak mąka zwłaſzcza przednia mąka przez pytel ſię wytrząſa, a otręby precz ſię wyſypuią.

425. Sed molitor dum molit, emolumento ſuo inhiat.

Ale młynarz gdy miele, ſwego pożytku czyli wymiełku chciwie ſzuka.

(*a*) *Cumera* eſt vas ingens ex ſparto, vel viminibus, aut etiam fictile, quo frumenta conduntur.

(1) *Słomianka* jeſt ſtatek wielki z janowcu, lub rokiciny, albo też gliniany, w ktorym zboża chowaią.

(*1) *Gryz* jeſt mąka poślednia z jęczmienia prażonego.

XXXIV. De Panificio.

426. Piſtor maſſam in maſtra ſpatha lignea depſit, & in furno, cui ſuum eſt præfurnium, excoquit. Fermentatus panis duas habet cruſtas, & medullam intus poroſam; azymus cum ſine fermento ſubigatur, denſus eſt.

427. Cupedinarius & cruſtularius ex polline cupedias apparant, liguritorum in comeſſationibus pulpamenta.

428. Illis congeneres ſunt placentæ, uti: ſimilæ, ſpiræ, cruſtula, lagana, ſeu teganitæ, liba, dulciaria, ſcriblitæ, ſeu ſcreblitæ, artocreæ, paſtilli, globuli, obeliæ, tractæ.

XXXIV. O Piekarſtwie.

Piekarz ciaſto w dzieży kopyścią drewniano rozczynia, a w piecu chlebowym, ktory ma ſwoią czeluść, wypieka. Kwaſzony chleb dwoiſtą ma ſkorkę, y oſrzodek wewnątrz dziurkowaty; przaśny ponieważ bez kwaſu bywa gnieciony, zgęſty jeſt.

Paſztetnik czyli piernikarz y łakotnik z pſzenney mąki przedniey łakotki robią, ktore dla polizaczow czyli papinkarzow pod czas bieſiad ſą przyſmakami.

Do tych też należą kołacze, jako to: zemły czyli chleb biały, obarzanki, androty czyli opłatki, kreple w oliwie ſmażone, baby czyli wychopnie, miodowniki, torty, paſztety, kołaczki, pączki czyli pampuſzki, kijowe kołacze, w liſtki kołacze.

XXXV. De Pecuaria.

429. Opilio fiſtula, pera, pedoque, vel flagro ſeu ſcutica, qua minat, inſtructus, ovium agmen, in quo peculium peculiari nata ſeu charactere inſignitum habet, agit & paſtum educit.

XXXV. O Goſpodarſtwie bydlęcym.

Owczarz piſzczałką, tobołą, y laſką paſterſką, albo biczem, ktorym pogania, opatrzony, owiec trzodę, w ktorey własny przychowek oſobną cechą czyli piątnem naznaczony ma, pędzi, y na paſzę wygania czyli żenie.

430. Voracissima bestia lupus, qui famelicus ululat, non greges solum, sed & armenta impetit; a quo molossi ea tuentur seu custodiunt; hos vero ab illo millus vel collare.

Nayobżartsza bestya wilk, ktory głodny wyje, nie tylko na trzody, ale y na stada się targa; od ktorego ich brytany bronią czyli strzegą; tych zaś od niego obroża kolczasta.

431. Vagi pastores, amaxobitæ seu nomades pascua quotidie mutantes, mapalia sua vel papiliones carris circumvehunt.

Mieysca niepilnuiący pasterze y pastwiska czyli paszę codzień odmieniaiący, namioty swoje na karach przewożą.

432. Mandræ sunt trulatitiæ caulæ, in quas compelluntur oviculæ, si ovile longius absit.

Tabory czyli kurty pasterskie są przenośne chlewy, do ktorych wganiają owieczki, jeśli owczarnia nieco odległa jest.

433. Bubulci boves e bubilibus, subulci sues e suilibus seu haris buccina pastoritia evocant.

Wołopasi woły z wołowni, świnopasi świnie z karmnikow czyli ze świnińcow trąbą pasterską ztrębuią.

434. Illi in præsepibus, hi in aqualiculis pastum præbentes, stabula expurgant pala, & feretro fimum ac immunditiem exportant.

Owi w złobie czyli jasłach, ci w korytach karmią czyli paszę daiąc, chlewy wyprzątywaią łopatą, a nosidłem gnoy y plugastwa wynoszą.

435. Vitulus & subrumus agnellus, nisi sit abrumus, ex ubere colastram sugunt: ancilla vero mulget, mulctra seu mulctrali lac excipiens.

Ciele y osesek baranek, jeśli go nię odsadzono, z wymienia siarę czyli pierwsze mleko ssą: dziewka zaś doi, w doynicę czyli skopiec mleko przyimuiąc lub wpuszczaiąc.

436. Lactaria in lactaria cella e cremore seu flore lactis butyrum conficit in clava butyraria condensans, & e coagulo seu lacte coagulato caseum, sive is sit vaccinus, sive ovillus, sive caprinus; in quibus tamen Parmensis principatum obtinet descobinatus:

Mleczniczka w mleczniсy ze śmietany masło robi w maślnicy czyli kierzance bijąc je, a z mleka zsiadłego ser, czy krowi, czy owczy, czy też kozi; z ktorych przecie Parmezan naylepszy jest, gdy go oskrobią: co potym zostawa,

quod tandem supereſt, ſerum eſt. Oxygala eſt acris.

437. Vacca prægnans, forda ſeu horda dicitur; nondum unquam fæta, bucula ſeu junix & juvenca, ſterilis taura.

438. Fænum e pratis ſecula deſectum & ſilicitum, ſiccatur, raſtris ſeu raſtellis corraditur furcis ſeu furcellis in metas ſive cumulos aggeritur, poſt in fænilia devehitur, aut comportatur.

439. E renaſcente gramine chordum fit, expediens nutrimentum, ſi læte germinavit.

*ſerwatka jeſt. **Maślanka jeſt** kwaſkowata.*

Krowa na ocieleniu cielną ſię zowie; jeſzcze nigdy niecielna iałowicą y młodką, niepłodna jałową.

Siano z łąk koſą ſieczone czyli pocięte y pokoſzone ſuſzą, grabiami zgrabiają czyli zbieraią, widłami w ſtogi lub kopy zkładaią, potym do ſienników zwożą albo znoſzą.

Z odraſtaiącey trawy potraw bywa, pożyteczna karmia, jeśli ſię dobrze zrodził.

XXXVI. De Lanionia.

XXXVI. O Rzeźnictwie.

440. Lanius ſeu lanio altilia, veſcula enim non ſunt veſca ſeu eſculenta, ecquis iis veſcatur? in laniena ſeu laniario mactat, id eſt clunaculo ſeu ſeceſpita (ſaginario cultro) jugulat, excoriat, ſive deglubit, diſſecat, & in macello venum exponit bubulam, non autem bubalinam, tum etiam ſuillam, vervecinam, vitulinam, hædinam; rarenter aprugnam, aut aliam ferinam.

Rzeźnik karmne bydło, chude bowiem nie jeſt zgodne do jedzenia, y ktożby je jadł? w rzeźnicy czyli w rzeźniczym warſtacie rznie, to jeſt nożem rzeźniczym zarzyna, odziera czyli łupi ze ſkory, rozcina, y w jatkach na przeday wykłada wołowe, lecz nie bawołe mięſo, toż świnie, ſkopowe, cielęce, y koźle mięſo; rzadko kiedy dziką wieprzowinę, albo inną dziczyznę czyli zwierzynę.

441. Inteſtina effarciens pulpa conficit farcimina. ut: faliſcos, lucanicas ſeu botulos, hillas ſeu longabones, tomacula, apexabones; itemque tuceta

Trzewa nadziewaiąc mięſiwem robi nadziewane kiſzki, jako to: kątnice czyli nadziane żołądki, kiełbaſy, jątrznice wątrobne kiſzki, ze krwią

ſeu

seu isicia, strobolas, vel strobulas, offas penitas, pernas, petasones, & succidias.

442. Adeps non concrescit æque spisse ut sebum, quia opimior.

XXXVII. De Venatione.

443. Venator arbusta indagine circumcingens, feras in foveas pellicit, aut canum sagacium odoratu per vestigia vestigat, & venatur.

444. Odoratores enim indagant ac nictunt: vertagi persequuntur & assequuntur.

445. Cerva ut in casses seu plagas varis tentas, & epidromidibus seu epidromis passas incidit, implicatur, irretitur, & interimitur: si evasit, accelerat fugam.

446. Aper spumans & frendens venabulo transadactus interficitur.

XXXVIII. De Piscatione.

447. Piscator in lacu & piscina, reti; verriculo, tragula, & jaculo: in amne latissimo sagena & nassa piscatur; hamo, cui esca inditur, ubivis locorum. Fuscina seu tridenta confodit pisces. Intercepti in

kiszki; także siekaninę czyli siekankę, oguzie (potrawy z ogonow,) udowe pieczenie, szoldry, schaby, y połcie.

Sadło (smalec) nie zsiada się tak gęsto jako łoy, bo tłusze jest.

XXXVII. O Myśliwstwie.

Myśliwiec czyli łowczy chrościny siecią otoczywszy, zwierza do jamy przywabia, albo psow tropowych (wyżłow ogarow) węchem po śladach czyli tropach szlakuie y łowi.

Tropowe bowiem tropią y skolą: charty gonią y uganiają.

Łani skoro w sieci na soszkach rozpięte, y nawłokami rozciągnione wpadnie, wikła się, więźnie, y zabita bywa: jeśli uszła, rączey ucieka.

Dzika czyli odyńca pieniącego się y krząkaiącego oszczepem przebitego zabijają.

XXXVIII. O Łowienia ryb.

Rybak rybitw czyli rybołow w jezierze y sadzawce siecią, kłomią, włokiem y więcierzem: w rzece bardzo szerokiey niewodem y matnią łowi: wędą, na ktorey się nęta zahacza, wszędzie. Ością

fiscella

fiscella piscatoria seu scirpiculo, aut in vivario asservantur, indeque excipula seu excipulo depromuntur. Cetarii bolonas exercent.

przebija ryby. Ułowione do koszykow rybich czyli wierszy, albo do skrzyni sadzaią, z ktorey kaszerzem je dobywaią. Wielorybitwi dzwonami je przedaią.

XXXIX. De Aucupio seu avium captura.

XXXIX. O Ptaszniſtwie czyli o łowieniu ptakow.

448. Auceps præparata area, per illices allectas inescatasve aviculas reticulis adobruit: vel calamis viscatis, quos amiti seu perticæ aucupatoriæ adaptat, implicat: vel tendiculis seu tenibus, aut laqueorum transennis illaqueat: vel decipula impedit, sive intercipit.

449. Oscines, quas vita donat, caveæ sive junctim sive separatim inclusas è caniculo & potistride seu pulistra alit.

450. Si qua pedica sese expedit sive extricat, avolat: nec facile eam reprehendas, nisi se iterum tricis intricet.

Ptasznik zporządziwszy gajek, przez waby, przywabione albo nętą zwabione ptaszki lub siatkami przywala (nakrywa,) lub rozgami lepowemi, ktore na żerdce czyli tyczce wystawia, wikli, albo siecią, albo też kobyłkami u sideł więzi (sidli,) albo potrzaskiem czyli łapaczką łapa.

Ptaki śpiewaiące, ktore życiem daruie, w klatkę lub spolem lub osobno wsadzone, z korytka y rożka (banieczki) karmi.

Jeśli się ktory z sidła wypląta, ulatuie: ani łatwo go powtornie dostanieſz, chyba że znowu się matanina uwikła czyli się wpląta.

XL. De Coquinaria.

XL, O Kucharſtwie.

451. Promus-condus vel proma-conda penum & obsonia ex penario seu cella penaria seu promptuario profert; sed coquus vel coqua ab obsonatore coempta frustatim concidit, in foco luculento lebetibus seu cu-

Szafarz (klucznik,) albo szafarka (kluczniczka) warzywo y potrawy czyli jedzę z szafarni czyli śpiżarni wydaie; kucharz zaś albo kucharka; co od przekupnia pokupował, na sztuki rozcina, na ognisku

cumis, ahenis, & cacabis elixat, verubus in crateuterio a mediastiuis circumactis vel vertibulo versatilibus assat, craticula torret, sartagine frigit. Nonnunquam carnes lardo trajectat seu transfigit ope creacenthri.

na ktorym ogień jest naniecony, w panwiach, kotłach, y garncach warzy czyli gotuie, na rożnach na wilku kuchennym od kuchcikow obracanych, albo od kołowi otu kręcących się piecze, na roście przypieka, w patelni albo brytwannie smaży. Czasem mięsiwa słoniną szpikuie za pomocą szpikulca.

452. Si quid fervet & bullit, ne ebulliat, trulla confutat: si spumat, tudicula despumat.

Jeśli co wre y kipi, aby nie wykipiało, warzechą przerażać jeśli się pieni, zufanem czyli dziurkowatą warzechą szumuie.

453. Fuscina seu creagra extrahit fervida: fiscella & qualo seu colo colat.

Widelcem kuchennym wyciąga gorącowrzące: przez durszlak y cedziworek czyli sitko cedzi.

454. Residua culinæ seu coquinæ utensilia sunt: rutabulum, batillum, foculus, ignitabulum, tripus, radula, crates, trua, alvei, urcei, paropsides, lances, scutulæ, patinæ, catini; quæ cum eluuntur, fit colluvies seu eluvies. Labrum autem est, in quo lupini macerantur, ut eorum amaricies edulcetur.

Inne kuchenne naczynia (statki) są: ożog, pogrzebaczka (koczarga sorulec pociask,) fairka, krzesiwo, trzynożek (dyrnek,) tarka (skrobaczka,) krata, warzecha, koryta (niecki wanny kopańki,) wiadra czyli cebrzyki, misy głębokie, misy płaskie, pułmiski, miseczki, krzynowy, ktore gdy płoczą, bywaią pomyie. Stągiew zaś (faska korytko) jest, w ktorey straczyste słoneczniki moczą, aby ich gorycz osłodziała.

455. Vas ansa prensabis: sed si anceps est, ambigas, qua arripias: & si ansatum non sit, caveas, ne subvertas.

Naczynie za ucho uymiesz: ale jeśli dwoyuszne jest, będziesz wątpił, za ktore porwać: a jeśliby było nieuszate, strzeż się, abyś nie przewrocił.

456. Aves deplumantur, pisces desquammantur, exenterantur, aut etiam exdorsuantur, exossantur, sive spinæ illis eximuntur, ac saliuntur.

Ptaſtwo ſkubią, ryby oſkrobią czyli oczeſuią; wywnątrzaią, jako też y płataią, ości z nich wybieraią; y ſolą.

457. Assati & frixi salubriores sunt elixis & jurulentis seu jussulentis, nisi plusculum condiantur.

Pieczone y ſmażone zdrowſze ſą od warzonych y pod połewkę gotowanych, chyba że nieco więcey korzeniami je zaprawią.

458. Salsamenta, conditanea, & infumata ægre concoquuntur, atque eapropter sanitati parum secunda, licet sint macerata.

Solone czyli roſołowe, ſurowiżny przyprawne, y wędzone ſtrawy trudne ſą do ſtrawienia; dla tego też zdrowiu nie bardzo pomocne; chociby były wymoczone.

XLI. De Potulentorum paratu.

XLI. O Napoiow robieniu.

459. Vinitor novellas vites plantat, & traducibus propagat: vgineam bidente pastinat & *repastinat*: palmites pampinosos itilibus vinctos ridicis seu pedamentis statuminat sive palat: paulo post pampinat; tum vindemiat, racematione pauperibus relicta.

Winogrodnik młode winnedrzewka czyli winorośle ſadzi, y latoroſle przy macicy oſtaiące rozwodzi: winnicę gracą czyli motyczką okopywa y przekopywa: winne rozgi liściobuyne giбką rokiciną związane tyczkami albo podporkami podbiera czyli natuka: wkrotce potym liście przerzedza; toż wino zbiera, obierek czyli oſtatkow zbieranie ubogim zoſtawiwſzy.

460. Uvor seu succus dulcis ex acinosis botris sub vindemiæ tempus in orca prius calcatis torculari exprimitur ac exurgetur: qui e lacu seu lacusculo in cadum translatus, mustum, & postea quam fuerit defecatus, vinum dicitur; po-

Jagodnik wilgotność czyli ſok ſłodki z jądrzyſtych gron czaſu zbierania wina; w cebrze czyli korycie pierwiey deptanych praſą bywa wyżymany y tłoczony: ktory z kadzi do kufy przenieſiony moſzczem czyli brzeczką, a ſkoro ſię wyſtoi, winem ſię nazywa: na-

tus

tus exhilarandis mæſtis accommodus.

461. Annotinum eſt optimum: hornum nonnihil fæculentum.

462. Factitia ſunt: abſintites, helenites, hyſſopitas, abrotonites, hippocratium; aliaque medicata.

463. Defrictum eſt ſapa; exoletum, vappa: fugiens, quod ætati cedit.

464. Hoc ubi non abundat: mulſum ſeu hydromel coquitur; itemque cereviſia ſeu zytus ex byne ſeu farre toſto, & lupulo.

465. Abditur in cellas frigidiores, & obturatur ſeu operculatur, promiturque ſiphone (ſiphunculo,) aut epiſtomio.

466. Capacioribus in cupis, quæ ex ſecamentis & aſſamentis fiunt, ſapidius eſt, quia non evaporat; præſertim cantheriis altioribus ſuperpoſitum.

467. Ex inclinato dolio fæces una ſeu inſimul exeunt: & quidem copioſius, ſi commotes.

468. E vinaceis ſive flocibus confit lora ſeu poſca, fontana, ac puteali ſeu puteana aliquanto commendatior, quia ſalubrior.

469. Infundibula ad lagenas & fidelias acuminatas pertinent, quæ non niſi guttatim implentur.

poy do rozweſelenia ſmutnych ſłużący.

Roczne (łąńſkie) jeſt naylepſze: tegoroczne czyli latośce nieco mętne czyli drożdżyſte.

Przyprawne ſą: piołunek, omanek, hizopek, bożedrzewkowe wino, korzeniami y cukrem przyprawione wino, y inne lekarſkie.

Podwarżane zowie ſię połacinie ſapa: *wywietrzałe* vappa: *a nietrwałe jeſt ſłabe.*

Tego gdzie nie doſtaie, miod pity warzą: także y piwo ze ſłodu y chmielu

Wſtawiaią je do piwnic chłodnieyſzych, y oblepiaią albo ſzpuntuią, ciągną zaś trcionką, albo czopem czy też kurkiem toczą.

W przeſtwornieyſzych kufach, ktore z wanczoſu y z klepki robią, ſmacznieyſze jeſt, bo nie wietrzeje; zwłaſzcza na legarach czyli kętnarach wyżſzych poſtawione.

Z nachyloney beczki drożdże poſpołu czyli razem wyciekaią: a tym gęściey, jeżeli poruſzyſz.

Z wytłoczyn czyli jagod wyciśnionych robią lurę czyli rozchodne wińſko nad zdrojową y ſtudzienną wodę godnieyſze zalety, bo zdrowſze.

Leyki do flaſz y bań ſpiczaſtych należą, ktore tylko kroplami napełnie ſię mogą,

XLII. De Aurigatione

470. Equiſo ſeu ſtabularius in equili equum, qui ſtlembus ſeu ſtlentus non eſt, capiſtro alligatum, aut fiſcella ſeu camo, ſi mordax ſit, conſtrictum, dentata ſtrigili defricat ac diſtringit, depectitque: tum gauſape inſternit, eumque avena, quam vanno ventilat, excutiens ad ventulum retrimenta, cibat, & aquatum ducit ad aquarium.

471. Eques ephippio cui ſagma ſuperinducitur, & ſcordiſcus ſubſternitur, inſidens, ſtapedibus inſiſtit, calcaribus mannum inſtigat fræno & habena ſive orea pro lubitu flectit ſive obliquat, poſtomide autem côërcet.

472. Antilena, poſtilena, dorſuale, averta, aureæ, & quævis phaleræ ornatui ſunt.

473. Succuſſator equitantem quaſſat: gradarius molliter fert: tolutarius ſeu aſturco tolutim graditur, nec ceſpitat.

474. Auriga parippum ſellario jugat: anteceſſorios ſeu funales ante ſe agit.

XLII. O Woźnictwie.

Koniuch maſztalerz czyli ſtaienny w ſtayni konia, ktory nie jeſt hetką czyli chudym ſzkapſkiem, uzdzienicą przywiązanego, albo kagańcem czyli nagębkiem, jeśli kąſaiący jeſt, zwartego zębatym grzeblem czyli cudzidłem chędoży, cudzi y czeſze: potym gunią lub kocem nakrywa, a owſem go, ktory łopatką opała wywiewaiąc na wolnym wietrze plewy, karmi, y poi: prowadzi do napawalni.

Jeździec na ſiodle czyli kulbace, ktore pokrowcem nakrywaią, a pod ſpod woyłok podkładaią, ſiedząc, w ſtrzemionach ſtoi, oſtrogami podiezdka pobudza: wędzidłem czyli muſztukiem, y wodzami czyli ruglami wedle upodobania kieruie, kawconem zaś powściąga (hamuie wſtrzymuie.

Napierśnik [podpierſień,) podogonie, czaprag czyli deka, nabiodrki, nauſzki, y inne końſkie ſtroie ku ozdobie ſą.

Kluſak jezdnego trzęſie czyli ſtamoce: ſtępak lekko nieſie: jednochodnik (kroczak ſtąpak) jednochodem idzie, ani ſię potyka.

Woźnica (ſtangret) naręcznego konia z ſiodłowym zprząga: leycowe przed ſobą pędzi.

475. Magnates sejugibus vehuntur rhedis seu carpentis, pampillis, & pilentis. Plebeji quadriga, biga, & triga; idque tympanis, vel essedis: alicubi etiam sarrocis, petoritis, cisiis seu birotis.

Panowie poszostno jeżdżą w karetach, polkaretach y kolaskach. Pospolstwo czterma, trzema, dwiema końmi; a to na pukladach, y kolasach: niegdzie też na chłopskich wozach, wasągach, y karach czyli wozkach o dwoch kołach.

476. Onera plaustris, saraculis & trahis; ægrotantes arcera seu capso; delicati lectica transvehuntur.

Ciężary na drabiastych wozach na taczkach, y saniach; chorych na nosidłach czyli kolebkach, wymyślnych (delikatnych) w lektykach przewożą; (przenoszą.)

474. Currus habet axes, qui ut axungia ungantur, succula sustolluntur, & rotas, ex modiolo, duodecim radiis, sex apsidibus, & totidem canthis seu vitis contextas: quibus præfixum est embolium aut paxilli.

Woz ma osi, które do smarowania mazią, lewarem czyli windą podnoszą, y koła, z piasty, ze dwunastu szpic czyli sprych z sześci dzwon czyli obłągow, y z tyluż szyn czyli obodow złożone: przed ktoremi wbite są ktonice albo łony.

478. Temonis oræ seu extremitati admoventur de helcio dependentia retinacula, sive sint catenæ, sive lora: pone autem sufflamen ad sufflaminandum carrum seu carrucam in præcipiti descensu.

Na końcu dyszla przekładaią od szle czyli chomąta wiszące naszelniki, czy to są łańcuchy, czy rzemienie: pozad zaś hamulec (drąg) do hamowania wozu w nagłym spuszczaniu czyli wywrocie.

479. Cum per orbitas levius trahantur vectabula, ne exorbites, respice.

Ponieważ koleiami lżey się toczą pojazdy, abyś nie zboczył, miey na to oko.

480. Clitellæ mulo, aut caballo imponuntur, ut per loca præcipitia, & invia alium transitum non ferentia, onera transferantur.

Tłomoki (bmdy, juki) na muły, albo jaczne konie kładą: aby przez mieysca przepaściste y bezdrożne, inney przeprawy nie dopuszczające, ciężary przewieziono.

481. Bajuli vel humeris, vel feretro ærumna de collo suspensa bajulant, vel unirota

Tragarze (drążnicy) albo na barkach, albo na nosidłach popręg na szyi zawiesiwszy

protrudunt.

dźwigaią, albo na taczkach popychaią.

XLIII De Navicularia.

XLIII. O Zeglarſtwie,

482. A transmarinis regionibus apportaturi quædam nautæ ſolventes ab ora, mare ſeu æquor naufragum navigant.

Z zamorſkich kraiow maiący przywieść niektore rzeczy żeglarze odbiwſzy ſię od brzegu po morzu ſtatki rozbijającym żegluią.

483. Nauclerus gubernaculo aſſidens, clavum gubernat: navarchus imperitat: alii per pergulas ſeu ageas, & per foros curſitantes, ad antennas vela, nempe acatium ſeu artemona, thoracium, & quandoque etiam ſupparum alligant, eaque uſque ad ambo cornua diducta, trajectis per carcheſium funibus ſubvectant, vel contracta demittunt. Alii epidromum in puppi, dolonem in prora diſpandunt, & apluſtria in mali faſtigio deſigunt.

Sternik u ſteru ſiedząc, rudlem kieruie: ſzyper rozkazuie: drudzy po bieſkach czyli pokładach, y po gankach biegaiąc do żaglowych drągow żagle, mianowicie wielki żagiel, śrzedni, czaſem też y mały żagiel przywiązują, y one aż do obudwu rogow zaciągnione, przewlokłſzy przez maſztową windę liny, w gorę podnoſzą albo zwinione zpuſzczaią. Inni tylny żagiel na tyle okrętu, granat na przodku rozciągaią; y bandery czyli wietrzniki na wierzchu maſztu (bocianim gniezdzie) wtykaią.

484. Tranquillo ſalo velificatio non procedit, niſi remiges per tranſtra ad ſcalmos, ad quos ſunt ſtruppi ſeu ſtrophæ, conſidentes, identidem celeuſmate per celeuſten inclamandi & exhortandi remigent: vel remulco navim trahant helciarii, & ubi opus eſt, contis trudendo, a brevibus, vadis,

Pod czas ciſzy morſkiey żegluga nie idzie (nie nadaie ſię;) chyba że rudelnicy na taweczkach u deſk, na ktorych wioſła, a przy tych wioſłowe wiąci bywaią, ſiedzący, ktorych co raz okrzykiem rządca pobudzać powinien y napominać, wioſłami robią, albo liną okręt ciągną fliſi, a gdzie potrzeba tego jeſt, ſpryſami (żerdziami) pchaią, od ſyr-

ſyrtibus, & ſcopulis propellant navicularii.

485. Nam in illos ſi incidant, naufragio periclitantur, ni jacturam faciant, neceſſitate compulſi: idcirco profunditatem bolide exquirunt (explorant,) ne alicubi adhæreſcant, & naufragium faciant.

486. Vento minus ſecundo ſeu adverſo obliquandi ſunt ſinus carbaſorum, vel remulcandum eſt. Procella oborta, ne abripiantur a decumanis fluctibus, anchoram rudenti annexam jaciunt; atque ita fluctuant & jactantur.

487. Primum navigans ſeu naviculans, corbita, ſive celoce, ſive etiam lembo invehatur, perinde eſt, nauſeam vix effugit; ſi quidem paulo velocius ab aſpirantibus flabris impellantur.

488. Navis vacua, præſertim actuaria quo firmius innatet, ſaburra oneratur: ſed ſi plus nimio, peſſum ibit.

489. Ubi fatiſcit, quod multoties accidit, nautea per hiſcentes rimas illabitur, atque in carinam confluit; unde antlia exantlatur ſeu ſentinatur. Poſt ad ſtipandas omnes rimu-

miałkości, brodowin, niebeśpiecznych mieyſc, y od hakow raf czyli ſkał odbijaią. (odpędzaią.)

Albowiem na te jeśli wpadną, ſą w niebeśpieczeńſtwie rozbicia okrętu, jeśliby towarow nie wyrzucili potrzebą przymuſzeni: przetoż głębini łowianką żeglarſką dowiadują ſię czyli dochodzą, aby gdzie nie uwięźli, y okrętu nie rozbili.

Gdy wiatr niepomyślny albo przeciwny jeſt, lawirować czyli na bok kierować trzeba żagle, albo w bacie ſtatek liną ciągnąć. Za powſtaniem burzy czyli nawałności, aby nie byli unieſieni od wielkich wałow, kotwicę do liny przywiązaną zarzucaią; a tak ſię chwieją y miotani bywaią.

Pierwſzy raz morzem płynący czyli żegluiący, w okręcie, bądź w łodzi, bądź też w czołnie płynie, wſzyſtko to jedno, zwijania (ckliwości wymiotow) ledwie uydzie; jeśliby od pomyślnie wiejących wiatrow trochę prędzey były pędzone.

Okręt prożny, zwłaſzcza wioſłowy, aby ſtaley płynął, grubym piaſkiem ładuią: ale jeśli nazbyt, na dno poydzie.

Kiedy ſię rozpada, co ſię częſtokroć trafia, woda ſmrodliwa przez rozpadłe ryſy wcieka, y na dno ſię zbiega; zkąd ją pompą czyli czerpaczką wyczerpuią czy wylewa-

las phalangis in ſiccum ſubducitur, & commiſſuræ ſtuppa, aut muſci coma referciuntur ac ferruminantur, tandemque a naupegis oppicantur.

ją. Potym do zatkania wſzyſtkich rozpadlin draganmi na ſuche mieſce wyciągaią, y ſugi zgrzebiami albo mchem natykaią y utykaią, a na koniec od budowniczych bywaią zaśmalane.

490. Navigatione peracta, actutum navigia in portum appellenda ſunt, aut certe in opportunam ſtationem ſeu navale deducenda.

Po zakończoney żegludze bez odwłoki ſtatki do portu przybiiać, albo zaiſte na przyzwoite ſtanowiſko zaprowadzać trzeba.

491. In navigabili flumine raro triremibus, ac liburnicis onerariis, ut plurimum vero biremibus, lintribus, ſcaphis ſeu cymbis, epibadibus, & phaſelis utimur, qui remis provehuntur; inſuper rates & hippagines adhibemus.

Na ſpławney rzece rzadko galer, y wielkich ładownych ſtatkow, ale naywięcey naw, czołnow, ſkut lub dubaſow, łodzi krytych, y proſtych łodzi używamy, ktore wioſłami bywaią powożone; nadto y traſt (platew) y batow do ciągnienia używamy.

492. Ubi vadum deeſt aut deſit, pantone trajiciunt, diciturque trajectus: ſed portitor naulum poſcit.

Gdzie brodu nie maſz, prumem przewożą, y zowie ſię przewoz: ale przewoźnik o przewoźne ſię dopomina.

493. Alibi fiunt pontes lapidei, vel ſublicii ſublicis inſiſtentes, tum penſiles habentes loricas aut repagula; itemque ponticuli, maxime pro peditibus.

Niekędy robią moſty kamienne (murowane,) albo drewniane na palach ſtoiące, także wiſzące na łmach lub łańcuchach, a maiące poręcze kamienne albo drewniane; tož moſtki lub ławki zwłaſzcza dla pieſzych.

494. Urinatores quævis profunda tranare, & ſubmerſa perquirere poſſunt.

Nurkowie wſzelakie głębiny płynąc przebyć, y zagrążonych rzeczy ſzukać mogą.

XLIV. De Itineribus.

495. Viator quo tendit, recta, sine ambagibus proficiscatur, ad diverticula ne divertat.

496. Semitæ causa ne deserat viam, nisi sit tritus callis, & dux comesve itineris peritus.

497. Avia seu devia, & salebras qui metuit, nusquam deviet.

498. Bivium & trivium fallax est: quapropter ne erres, obvios sciscitare, qua sit eundum? Num hac vel illac? prorsum, an rursum? dextrorsum, an sinistrorsum flectendum est.

499. Tramites & compita seu quadrivia non æque seducunt.

500. Peregrinari ut absque interprete possis, idioma calle.

501. Peregre ituro ocreæ competunt; aut perones ob cænum; petasus aut galerus ob solem; rheno aut mastruca ob frigus; lacerna scortea vel penula e coacta lana ob pluvias; cucullus seu cucullio, & baculus seu scipio, quo nitatur: adminiculo enim est.

502. Opus & viatico ad faciendas impensas: vel literis collybisticis seu tessera cambii

XLIV. O Drogach.

Podrożny dokąd zmierza, prosto, bez krążenia niech jedzie czy idzie, na strony niech z drogi nie zstępuie.

Dla ścieżki niech nie opuszcza drogi, chybaby bita była, y wodz albo towarzysz drogi świadomy.

Bezdrożnych czyli zdrożnych, y nierownych mieysc kto się boi, niech nigdzie z drogi nie zchodzi.

Dwoydrogi y troydrogi omylne są: więc abyś nie zbłądził, z kim się potkasz, pytay, ktorędy iść czyli jechać? Czy tędy, czy owędy? w przod, albo w zad? w prawo, czy w lewo trzeba ci się udać?

Rozdrogi y drogi poprzeczne czyli krzyżowe nie tak zawodzą.

Cudze kraie abyś bez tłumacza zwiedzić mogł, język kraiowy umiey.

W drogę (pielgrzymkę) maiącemu się puścić zyidą się boty albo połbotki dla błota; kapelusz y zasłona dla słońca; kożuch albo szuba dla zimna; opończa skorzana, albo płaszcz, z pilśni dla deszczow; kaptur y laska czyli kostur, ktorymby się podpierał: ku pomocy bowiem jest.

Potrzeba y podrożnego (pieniędzy na drogę) do czynienia nakładow czyli wydat-

ab aliquo collybista, cui debetur collybus.

kow : albo listu zamiannego czyli wekslu od jakiego odmieniacza, ktoremu przynależy zysk za zamianę.

503. Sed & patientia: sub diu enim pernoctare obtingit.

Lecz y cierpliwości: pod niebem bowiem nocować trafia się.

504. Ubi-ubi es, quicum sis, attende; quid occulte geratur, quam sagacissime aucupare.

Gdziekolwiek zostáiesz, z kim jesteś, uważay; a co się potajemnie dzieje, jak naylepiey się wywiaduy.

505. In peregrinationibus etenim intuta sunt omnia. Latrones trucidant: prædones spoliant: piratæ arreptos abducunt. His igitur latrocinantibus ac prædantibus, ne obvies, caute opus; imo in hospitiis præsertim apud caupones ne hospes quidem ab hospite tutus est.

W pielgrzymkach bowiem niebespieczne jest wszystko. Zboycy zabijają: rozboynicy łupią: morscy rozboynicy zchwytanych w niewolę prowadzą. Z temi więc zabijającemi y łupiącemi abyś się nie potkał (w ręce się im nie dostał,) ostrożności trzeba; owszem w gospodach zwłaszcza u austerników nawet gość od gospodarza nie jest bespieczen.

506. Ut sarcinam tuam commode gestes, vidulus, mantica seu hippopera, saccipерium, bulga, marsupium, crumena, loculi; denique sinus & funda opus sunt.

Abyś sprzęt swoy snadnie mogł nieść albo wieść, tłomoczek albo torba, mantyka czyli biesagi, tobola, tayströa, sumki, trzos, kaleta; na ostatek zanadra y kieszen są potrzebne.

507. Si maturandum celerandumque est, celetibus seu desultoriis, & veredis uti præstat.

Jeśli śpieszno jechać y pośpieszać trzeba, rozsadzonych y posztowych koni użyć lepiey jest,

508. Ut expeditior sis, impedimentis ne te aggravato: remorantur enim festinos.

Abyś wolnieyszym był, obłogami się nie obciążay: bawią bowiem śpieszących.

509. E longinquo reducem salvum & sospitem lætabundi tui te excipient.

Z daleka powracającego zdrowego y żywego czyli czerstwego z radością twoi cię przyimą (przywitaią.)

XLV. De Mercatura.

510. Mercatores bona aliunde allata, non abſque lucro, quis enim cum damno negotietur? divendunt.

511. In emporiis celebria exercentur commercia; oppidatim ſolennes mercatus & nundinæ inſtituuntur; monopolia incolis moleſta eſſe, & parum conducibilia notorium eſt.

512. Et propolæ & inſtitores, & tabernarii quæſtum facientes in cadurcis, vel tabernis ſuis; & circumforanei, & ſcrutarii ſeu cryptopolæ cum ſuis frivolis ſcrutis, negotiatores dici volunt; quin & chirothecarii.

513. Et quidni? ubique ſane merx licet ſeu venit. Venditor rem venalem ſeu promercalem exponit, & indicat quanti: emtor licetur ſeu licitatur, donec conveniant.

514. Sed qui mercatur, ne ſe ex emptione defraudet, ſed lucretur, nummorum, qui aurei ſunt, vel argentei, vel æreï ſive ænei, teneat valorem quales ſunt: denarius, obolus, ſemobolus ſeu nummus, teruntius, ſolidus, groſſus ſeu triobolus, florenus, ſolidus Imperialis (Joachimicus, vallenſis,) ſcutatus ſive coronatus, & Un-

XLV. O Kupieſtwie.

Kupcy towary zkąd inąd przywiezione, nie bez zyſku, ktożby bowiem ze ſzkodą kupczył? przedawaią.

W ſkładnych miaſtach ſławne bywaią handle; po miaſteczkach zwyczayne jarmarki y targi ſtanowią: ſamokupſtwa że obywatelom przykre ſą, y mało pożyteczne, wiadomo jeſt.

Y przekupnicy, y budkarze czyli hakarze, y kramarze w namiotkach czyli taſzach, albo w kramach ſwoich y krobnicy, y wendetarze z ſwoiemi ładaiakiemi rupieciami (gratami ſtarzyznami) kupcami chcą być zwani; owſzem y rękawicznicy.

Y czemuſz nie? wſzędzie zaiſte towar przedayny czyli do zbycia jeſt. Przedawacz rzecz przedayną na przedaż wyſtawia czy wykłada, y ceni jak drogo: kupuiący targuie, aż ſię zgodzą.

Ale kto kupczy, aby ſię w kupowaniu nie oſzukał, ale na nim zarobił, pieniędzy, ktore albo złote ſą, albo ſrebrne, albo miedziane, niech wie cenę, jako to ſą: pieniądz poczwo[r]ny, dwa ſzelągi, połpieniążka, ſiedm pieniążkow, ſzeląg, groſz, podwoyny groſz, złoty, talar bity, ſzkud czyli koronat, y czerwony złoty.

garicus, Quæ quidem monetariis five æris conflatoribus in monetali officina conflantur, five fignantur. Menfura quoque & pondus advertenda funt curiofe.

Ktore to monety mińcarze w mennicy czyli mynnicy biją. Miary też y wagi należy postrzegać pilnie.

515. Nec talenti Attici nefcius fit, qui vetuftas monetarum æftimationes inveftigat. Iftud autem valuiffe antiquarii volunt fexaginta minas; mina vero valuit centenos denerios feu drachmas aut quadringentos feftertios.

Y talenta Ateńskiego świadomym niech będzie, kto o starey monet cenie się dowiaduie. Ten tedy jako starożytności świadomi trzymaią, ważył sześćdziesiąt mnow; mna zaś ważyła sto poczwornych czyli połortow albo czterysta potroynych.

516. Pretium annonæ ingravefcit aut remittit, prout ejus raritas, aut affluentia eft. Sed nihil carius conftare ajunt, quam quod precibus emitur.

Drogość żywności idzie w gorę, albo spada, według tego jako jey skąpo albo dostatkiem jest. Ale mowią, że nic droższey nie kosztuie, jako to co za prożbę kupuiemy.

XLVI De Veftiariis opificiis.

XLVI. O Odzieży robieniu.

517. Linum & cannabis macerantur in lacunis, & exficcata frangibulo conteruntur, tum carminantur feu caruntur carmine, remanente ibi flocco, hic ftuppa.

Len (1) y konopie moczą w dołach, a gdy wyschną, cierlicą (międlicą) trą czyli międlą: potym czeszą na szczotce: tam się zostaią paździerze, tu pacześ albo zgrzebi.

518. Dehinc netrices penfo ad colum applicato, fila trahunt, (nent) five rotula in fufum, five turbine cum ver-

Potym prządki wyznaczone przędziwo do kądzieli kręželu czyli przęślicy przyłożywszy, nici przędą bądź koło-

ticulo

(1) Konopi Amerikańskich nazwanych *Kabuia* nicią, jak piłką żelazo piłuią.

ticulo seu verticillo.

wrzotkiem na szpulę, bądź wrzecionem z wrzeciennikiem czyli przęślikiem. (2)

519. Ex fuso fila in alabrum, hinc in girgillum deducuntur, inde glomerantur glomi, hinc rhombi; tandem fit tela seu textus ad histones sive telas & quidem ad jugum intendenda.

Ze szpuli nici na motowidło, potym na wijadło bywaią nawiedzione a z wijadła wiją kłębki, ztąd cewki, na ostatek osnowa, ktore na krosna, a zwłaszcza na nawoy ma być nawiiana.

520. Textor in textrina insilia calcans, sunt duæ complanatæ seu æquatæ trabeculæ, quæ alternatim seu vicissim consurgunt & recidunt, stamini tramam subtegmen seu subtal radio subtexit, ac pectine densat (arctat,) sicque linteum & carbasum conficit: quod ut candesiat, in officina lintearia insolatur.

Tkacz w tkaczowni podnożki depcąc, są to dwie rowne bałeczki, ktore na przemianę do gory się podnoszą y na doł spadaią, przez postawę czyli osnowę wątek czołnkiem przerzuca, a płochą zbija, y tak płotno proste, y płotno cienkie robi: ktore aby się wybieliło, na blechu bielą.

521. Bilix duplicatum, & trilix triplicatum insubulum seu licium requirit.

Cwelich dwoistych, a drelich troistych nici krósiennych potrzebuie.

522. Idem propemodum in lanificio fit: quod artificiosius contexitur.

Toż prawie w sukiennictwie bywa: ktore się sztuczniey tka.

523. Pectitur, eaque non succida, lana, vel gossipium seu bombacium, & carminatur a lanario: netur a lanifica, deinde texitur, & panni transeunt in pannum laneum: quem fullo constipat & condensat, tinctor in cortina tingit, quemdam saturo, quemdam diluto, quemdam pertinace, quem-

Wytrzepuie czyli wybiia, ale nie nieochędożoną wełnę, albo bawełnę: y gręplnie czyli czechrze sukiennik: przędzie ią prząśka, potym tkana bywa, y cewki sukienne obracaią się w postaw czyli sukno: ktore folusznik folusie czyli zciska zgęszcza y zstępuie, farbierz w kotle farbuie, nie-

(2) Rurka ołowiana lub gliniana dla obciążenia wrzeciona.

dam evanido & fugaci tinctu.

ktore jasną czyli wyſoką, niektore ciemną czyli podłą, niektore trwałą, niektore nietrwałą (niſzczejącą blakuiącą) y złą farbą.

524. Sartor forfice ſcindit, acu & digitali indumenta ſuit: ſed ne ſuturæ notabiles ſint, quandoque & diſſuit, rurſumque ſciſſuras conſuit, & plicat.

Krawiec nożycami kraie, igłą y naparſtkiem odzienia ſzyje: ale aby ſzwy nie były znaczne, podczas y rozpara, y znowu rozpory zſzywa, y fałduie.

525. Qui vetera ſarciunt reſarciuntque, veteramentarii; qui interpolant, atque ablecta ſeu interpola venditant, mangones interpolatores & concinnatores ſunt.

Ktorzy ſtarzyzny łataią y naprawuia, partaczami; ktorzy odnawiaią przerabiaią, nicuią, y naprawiane czyli nicowane przedaią, piękrzycielami ſmukarzami y tendetarzami ſą.

526. Coriarius coria lixivio elaborat: e quibus ſutor ſeu calcearius calceamenta, quæ ſoleas, obſtragulum, corrigias, & altius ſolum habent, in ſutrina ad modulum formulam ſeu muſtricolam ſubula, ſeta & filo picato conficit.

Garbarz ſkory ługiem (kałkuſem, mocnym ługiem) wyprawia: z ktorych ſzewc obuwie, podeſzwy, przyſzwy, rzemyki, y napiętki maiące na ſzewſkim warſtacie: według kopyta ſzydłem, ſzczeciną, y dratwą robi.

527. Pellio e pellibus pellicea conficit: ſed pileo ex lana pileos conſtruit.

Kuśnierz ze ſkor futra ſzyje: ale czapnik z wełny czapki robi.

528. Alutarius alutas præbet. Sed omnes hi per ludibrium cerdones audiunt. Ejusdem farinæ ſunt ephippiorum opifices qui ephippia & helcia, lorarii, qui varia lora miniſtrant.

Zameſznik zamſze daie. Ale wſzytkich tych przez pośmiewiſko (ſzyderſtwo wzgardę) partaczami zowią. Tegoż gatunku ſą ſiodlarze, ktorzy ſiodła y chomonty czyli ſzle, rymarze, ktorzy rożne rzemienia nam dodawaią.

XLVII. De Variis veſtium generibus.

529. Veſtis ad obtegendam nuditatem e paradiſo ejectis data, ſtulte a phrygionibus pingitur, & ad faſtum adhibetur.

530. Moles nobis eſt & remora, dum induitur toties, & exuitur.

531. Alii laxa veſte gaudent, alii ſtricta: & quandoque ſegmentato.

532. Veſtitus lugubres ſunt: Epomis, calyptra, ricinus ſeu ricinium. Virilis autem familiaris eſt: Thorax cum manicis, colobium, braccæ, ſubligaculum, toga talaris, lacerna ſeu abolla, læna, latus-clavis; chlamys vero, ſagum, paludamentum, gauſapa, ſunt militaria.

533. Fæmineus eſt: Amiculum, palla ſtriata, ſtola, ſupparus, peplum carbaſinum, catantica ſeu ricæ, præcinctoria; reticulum, vitta albens, mitra; item albi, & cerei ſtridentes ſeu crepitantes calcei.

534. Communia veſtimenta ſunt: Theriſtrum, induſium, interula, ſubucula, capitium, cudo, galerus, pileus,

XLVII. O Rozmaitych odzienia rodzaiach.

Szata czyli ſuknia dla przykrycia nagości wygnanym z raiu dana, głupie od haftarzow bywa haftowana, y dla prożney okazałości zażywana.

Uprzykrzenie mamy y omieſzkanie, gdy ją wdziewamy tylekroć, y zewłoczemy.

Jedni ſuknię przeſtworną lubią, inni ciaſną: ſtroiem rozmaitym, a czaſem haftowanym upſtrzonym czyli ſadzonym.

Odzienia żałobne ſą: Hałas, podwika, rantuch. Męſki zaś ubior zwyczayny jeſt: Kabat z rękawami, kaftan czyli kolet, pludry, ubranie, ſzata po koſtki, opończa, wełens ſzata z kutaſami; opończa zaś, ſaian czyli deka, dołoman, gunia, ſą żołnierſkie.

Białogłowſkie odzienie jeſt: Mętlik, płaſzcz marſzczony, letnik, ciaśnocha czyli gzło, rantuch płocienny na doł wiſzący, podwiki, przepaſki (fartuchy,) czepiec ſiatkowy, czepiec biały, tkanica czyli czapka niewieścia; także białe, y woſkowate chwarſzczące lub ſkrzypiące trzewiki.

Poſpolite odzieży ſą: Letnik, koſzula, ſerdak, ſzata ſpodnia, kapturek czyli ſypialna czapeczka ſkorzana, kape-

ti-a

tiara (*a*) inſula, tunica, chirotheca, caligæ, tibialia, udones, periſcelides (genualia, faſciæ crurales,) calcei, calones, ſeu calopodia, ſocci, crepidæ, ſubere mollita ſandalia, cothurni tragœdis & comœdis cumprimis uſitati, & utrique pedi quadrantes. Diabathræ ferratæ ſunt, quibus mira celeritate ac dexteritate per glaciatas aquas feruntur ſeu labuntur.

luſz, jamułka (1) (zawoy Turecki,) infuła, ſuknia, rękawice, obuwie ſtaroświeckie, pończochy, ſkarpetki, podwiązki (nakolanki, taſiemki goleniowe,) trzewiki, trepki, kapcie, pantofle, korkiem podbite patynki, boćiki ſtaroświeckie trajedye y komedye odprawuiącym naybardziey zwyczayne, a na obie nogi przydaiące ſię. Łyże (narty kośie) żelazem podkowane ſą te, ktoremi dziwną prędkością y chybkością po lodzie ſię wiozą czyli ślizaią.

535. Omnia, ubi convenit, aciculis uncinulis, ſpintheribus ſeu fibulis, & nodulis ſeu globulis connectuntur ſeu nexuntur, & adſtringuntur.

Wſzyſtko, gdzie przynależy. ſzpilkami, haczykami, kolcami czyli ſzpinkami, y guzikami ſpinaią y ściągaią.

536. Cingulo, quod quandoque eſt cum umbonibus, cingimus nos, & diſcingimus: ligulis nodos adſtringimus aut ſolvimus.

Paſem, ktory częſto jeſt z puklami, opaſuiemy ſię, y rozpaſuiemy: wſtęgami (taſiemkamy) węzły zadziergamy albo rozdziergamy.

537. Pallio, cui aſſuitur patagium & calaſſis, amicimur & ornamur.

Płaſzczem, do ktorego przyſzywaią kołnierz y ſznur z guzikiem, odziewamy ſię y zdobiemy ſię.

538. Ornamenta adjiciuntur: Redimicula, quibus cincinni, & alia rediminiuntur, plicæ, teniæ, fimbriæ, limbi, inſtitæ, ſegmen-

Ozdoby ſię te przydaią: Przepaſki (bindy krańce,) ktoremy kędziory (fryzury) y inne rzeczy przepaſuią, ſał-

ta

(*a*) *Tiara* pileolus rotundus, quaſi ſi ſphæra media dividatur, & altera ejus pars capiti imponatur.

(1) *Jamułka* czapeczka okrągła, jak gdybyś okrąg wpoł rozdzielił, y jednę jego część na głowę włożył.

ta, peniculamenta, lemnisci, laciniæ, ac plocami.

dy, bindy, bramy, obłogi, paski (pasamany,) haftowania, rucho czyli ogon usiaty, tasieniki wąskie, kray siaty, y warkocze.

539. Item annuli, in quorum palis gemmæ nitent; torques seu murenulæ, monilia, armillæ seu brachialia, inaures, quæ auriculæ lobo insertæ, stalagmia nominantur, aurifabrorum & gemmariorum opera: nec non linteola, mucinia, strophiola, & sudaria.

Takie pierścienie, w ktorych głowicach drogie się kamienie błyszczą; łańcużki, manele (kleynoty,) naramienniki, zausznice, ktore u dolney części ucha zawieszone nausznikami się zowią, złotnikow y jubilerow (perełnikow) roboty: do tego chustki, chustki do nosa, facelety y tuwalnie. (2)

340. Bardocuculli naviculatorum; centones, qui ex penniculis & assumentis consarcinati sunt, inopum sunt; qui rurantur, levidensi tunica tunicantur.

Kaptury flisom; łachmany, ktore z łat y szmatow czyli płatkow zszyte są, ubogim są przyzwoite; ktorzy wieyskie życie prowadzą, rzadkim odzieniem czyli sukmaną się odziewaią.

541. Gynæceum suum sibi mundum habet: matronæ pedissequas seu camillas, & pedissequos seu camillos.

Frauzymer przyzwoitą sobie ochędożkę ma: mężatki maią służebne dziewki y chłopięta.

XLVIII. De Architectura, & fabrilibus artificiis.

XLVIII. O Architekturze, y rzemieślniczych kunsztach.

542. Primitus in specubus seu cryptis, cavernis, tabernis, & frondeis tabernaculis, ut & cespititiis tuguriolis, ac gurgustiolis habitabatur; nunc ædificiis etiam trigestis omnia plena

Dawnych czasow w lochach czyli pieczarach, w jamach, budach czyli kuczkach, y chrościanych szałanach, jako też y w darnowych chałupkach, y w jadkach czyli chat-

(2) Tuwalnie są chustki do ocierania potu.

plena ſunt.

kach mieſzkali: teraz budynkow nawet o trzech piętrach wſzędzie pełno.

543. Hæc alicubi excelſa ſunt: alibi humilia.

Te niegdzie wyſokie (wſpaniałe) ſą niegdzie niſkie.

544. In exili caſa quis lubens degat?

W ſzczupłey chałupie ktoby rad mieſzkał?

545. Architectus jactis fundamentis ædificat, adjutantibus fabris ſecuri & malleo ſeu marculo opus ſuum peragentibus.

Budowniczy założywſzy fundamenta buduie, z pomocą cieślów ſiekierą y młotem roboty ſwe wykonywających.

546. Faber murarius ſeu cæmentarius e cæmento a lapicida ſeu latomo reciſo, & e lateribus in calcaria excoctis, calceque ruto bene ſubacta conferruminatis, ad libellam & perpendiculum muros fabricatur; quos tectorio incruſtat, aut gypſo dealbat, aut opere inteſtino, illigatisque emblematibus conveſtit.

Mularz z kamienia łamanego od kamiennika odłupanego, y z cegieł w cegielni wypalonych, y wapnem grącą dobrze wymieſzonym poſpołu zlepionych proſto według ~~śrzodwagi~~ y prawidła mury prowadzi: ktore tynkiem tynkuie, albo gipſem pobiela, albo drewnianemi, albo też futrowaną robotą, ſadzonemi ſztukami oſadza czyli nabija.

547. Lignarius ſeu tignarius faber trabem ferreis anſis firmatam ad amuſſim creta vel rubrica illitam, aſcia ſeu dolabra deaſciat, ſegmentis & aſſulis diſſilientibus; terebra terebrat ſeu forat, trochleis elevat, ſubicibus, hoſque luctantibus imponit, & fulcit libicinibus; parietas coagmentat, clavis conſolidat, quos diſtorte impactus forcipe dentata, quæ viſulca eſt, emolitur; parietinas autem reſtaurat.

Cieśla balkę żelaznemi klamrami utwierdziwſzy, pod ſznur kretą albo rubryką naſmarowany, toporem cieſze, a wiory y trzaſki odlatuią, świdrem świdruie czyli wierci, klubami winduie czyli podnoſi na podſławki, a te na murlaty wkłada y podbiera zaſtrzałami, ściany ſporządza, goździami zpaia, ktore krzywo wbite kleſzczami czyli obcęgami zębatemi y rozdwojonemi wyciąga: rozwaliny zaś znowu poprawuie.

548. Ligna ne cariem ſentiant, neu vermiculentur,

Drzewo aby nie prochniało albo od robactwa nie było

Post plenilunium succidantur.

549. Lignator materiatur, & arbores sternit, ramis truncat; serra reciprocando serrarii dissecant, scobe seu serragine tudite cuneum adigi, atque ita findit, & ubi diffidit, strues componit, ut & fermentorum fasces e decisis virgultis. Lignum vero vel est fissile vel male fissile & clavosum.

toczone, po pełni niech je szpuszczaią.

Drewniczy szuka y obala drzewe, gałęcie obcina, piłą tam y sam ciągaiąc tracze trą cyli piluią, a trociny odpadaią, kulą klin wbija, y tak łupa, a gdy je poszczepał, w stosy układa, jako y chrostu wiązanki z odciętych chrościn. Drzewno zaś albo jest łupne, albo nieszczepniste y sękowate.

550. Scriniarius arcularius seu capsarius asseres runcina edolat, subscudibus coadunat seu combinat, & coarctat, glutine seu colla conglutinat, ac vernice illinit.

Stolarz czyli, tessarz tarcice heblem hebluie. szpągami czyli listwami spaja, y ściska, kleiem klei, y pokostem pokoszcza czyli napuszcza.

551. Faber ferrarius in ustrina follibus inflat ignem, emollitumque ac forcipe prehensum ferrum super incude cudit, ut stricturæ emicent, inque bracteas & laminas diducit.

Kował w kuźni miechami ogień wzdyma, a zmiękczone y kleszczami ujęte żelazo na kowadle kuie, aż iskry lecą, a na cieńkie y miązsze blachy rozciąga.

552. Serrarius (claustrarius) & polio lima limat; reliquiæ sunt ramenta, planula lævigat & polit, ut niteat: Idem faciunt armamentarius, pyrobolarius, & machæropæus.

Slosarz y płatnerz piłą piłuie czyli poleruie; ostatki są opiłki (stryczny oskrobiny,) piłką zaś gładką wygładza y poleruie, aby się łśniło. Toż samo czynią zbrojownik, rusznikarz, y wiecznik.

553. Eodem pertinent fabri ærarii, carpentarii seu plaustrarii, stannarii; automatarii. Item scandularii, vieres seu doliarii, torneatores, vitrarii, & qui restes torquent, restiones.

Tu też należą kotlarze, kołodzieje (stalmasi,) konwisarze, sztukmistrzowie samoruszne rzeczy robiący jako zegarmistrzowie. Także szkudlarze, bednarze, tokarze, szklarze, y co powrozy kręcą, powroźnicy.

554. Operarii, operæ, & mercenarii mercede conducuntur, ut ministrent, vectibus tollant, phalangis volvant, &c.

Robotników, towarzystwo ich, y najemników za zapłatę naymuią, aby dodawali, drągami dźwigali, wałkami toczyli, y inne roboty odbywali.

555. Figulus ex argilla ollas fidelias, opercula, aliaque figlina fingit.

Garńcarz czyli z lun z gliny garńce, banie (dzbany,) nakrywki, y inne garńcarskie naczynia lepi.

556. Domus alta-fundata, affabre exstructa, angulis bene solidata, columnis seu columnibus & substructionibus stabilita perstat diutissime incolumis

Dom głęboko założony (ugruntowany;) kunsztownie zbudowany, węgłami dobrze zmocniony, słupami czyli podporami, y podbudowaniem utwierdzony stoi bardzo długo cały.

557. Alias ruit defetiscens, fiuntque ruinæ ac rudera.

Inaczey wali się rozpadając; y bywaią obaliny czyli rozwaliny y gruz

558. Vacillantem itaque, pilis, vel aliis fulcris fulciri, labantem refici aut dirui, collapsam destructamve instaurari, reparari aut renovari necesse est.

Chwiejący się więc, słupami lub innemi podporami podeprzeć, walący się poprawić lub rozwalić, upadły albo zwalony znowu postawić, naprawić, y odnowie potrzeba:

559. Domicilium seu habitaculum amplum commodam facit habitationem, arctum incommodam.

Domostwo czyli zabudowanie przestronne wygodne czyni mieszkanie, ciasne nie wygodne.

XLIX. De Domo ejusque partibus.

XLIX. O Domie, y jego częściach.

560. Ingressurus per anticam in ædes, ne a janua aberres, in vestibulo subsiste, & frontispicium intuere; demum si ligula non prominet, ut attracto vecte patescat, pulsa

Mając wniść przez przednią ścianę do budynku, żebyś nie chybił drzwi, w przedsionku czyli przed domem się zastanów, a przyczołek czyli szczyt upatruy: dopiero jeśli powrozek lub rzemyk niewiśi, że pociągnąwszy zaporę lub

cornice cantharo seu marculo.

klambkę, nie otworzy się, zakołać kołkiem lub młotkiem u drzwi wiszącym.

561. Si quis per transennam seu septum cancellatum, vel per clathros, id est per ferramenta, lignave reticulati textus prospectat, aperiatur roga: si janitor aperit seu patefacit, pedem, ne ad limen offendas, attolle, caput, ne ad superliminare allidas seu impingas, submitte: utrinque antarum postes erunt.

Jeśli kto przez kratę czyli okno kraciste, albo przez balasy, to iest przez żelazne lub drewniane w siatkę robione kraty patrzy, proś abyć otworzono: jeśli odźwierny otworzy, nogę, abyś jey o prog nie otrącił, podnieś, głowę, żebyś nią o nadprożek nie uderzył, uchyl: z obu stron filarow na przodku, podwoie czyli odrzwi będą.

562. Ubi intromissus pertransieris, ostium occlude, pessulum obdendo, aut obicem saltem.

Skoro wpuszczony przestąpisz, drzwi zamkni, rygiel czyli zasuwkę zasuwaiąc: albo klamkę przynaymniey zakładaiąc.

563. Cardines ne strideant, aut fores crepent, lente commove.

Zawiasy aby nie skrzypiały, albo drzwi nie trzaskały czyli nie rypały, z wolna je ruszay.

564. Ex atrio in cætera conclavia aditus est: per scalas, aut cochleam, ad superiores contignationes penetrabis.

Z sieni do inszych pokoiow przystęp jest: po schodach, lub kręconych wschodach do wyższych piątr poydzieß.

565. Tectum, sub quo sunt deliquiæ seu deliciæ, ubi columbæ ova excubant, incumbit capreolis, qui innituntur arrectariis, orthostatis, & hi transtro, tegulæ tam ambrices quam imbrices, & scandulæ transversis regulis seu tigillis culmen (a) est stramineum, vel e mataxis.

Dach, pod ktorym są strzechy, gdzie gołębie jayca wysiadaią, leży na kozłach (krokwach.) ktore się wspieraią na słupcach y klesczach, a te na balce; dachowki tak zwierzchne jako y podspodne, także gonty czyli szkudły na łatach: poszycie jest słomiane, albo ze snopkow trcinnych.

(a) Quasi culmis vel calamis constratum.

566. In ſummo tecti eſt pinnula ventorum index, ſeu bractea ad omnem auram verſatilis.

Na wierzchołku dachu jeſt chorągiewka wiatre wſkazująca, czyli kurek na każdy wiatr obracaiący ſię.

567. Additamenta ſunt: Projecturæ, ſuggrundia, meniana, proceſtria, & antibus innixæ pergulæ ac podia, prothyrides ſeu ancones, quibus imponuntur hermæ, tandem coronides. Aquilegia ut plurimum ſubterranea ſunt.

Przydatki ſą: Obdaſki, podſianki, alkierze, baſty, na ſłupach wſparte ganki y chłodniki, krokſtyny, na ktorych ſtawiaią oſobki w połpaſa rznięte, na oſtatek liſtwy. Zbieranie wod czyli zciekania poſpolicie podziemne ſą.

568. Impluvium ſeu ſtillicidium dicitur areola non contecta, ubi impluit: per poſticum exitus eſt alio.

Podworzem czyli dziedzińcem nazywaią plac prożny nie nakryty, gdzie deſzcz pada: przez tylne drzwi jeſt wyiście dokąd indąd.

569. Sera clave clauditur & recluditur, id eſt obſeratur & reſeratur.

Zamek czy kłodkę kluczem zamykamy y odmykamy, to jeſt zawieramy y otwieramy.

L. De Hypocauſto.

L. O Izbie.

570. Hypocauſtum ſeu vaporarium fornace calefit.

Izba ſię od pieca zagrzewa.

571. Pavimentum fiſtuca pavitum ſeu fiſtucatum, & pavicula complanatum, aut teſſellatum eſt: laquear ſeu lacunar tabulatum, idque vel ſegmentatum, vel ſcalpturatum, vel fornicatum.

Tło babą ubite y klepadłem wyrownane, albo w koſtkę ſadzone jeſt: ſtrop czyli ſufit tarcicami kryty, a ten albo jeſt wytwornie ſadzony czyli futrowany, albo rznięty w figury, albo ſklepiſty.

572. Feneſtræ ſunt vitreæ & ligneæ, & hæ cancellatæ aut clathratæ.

Okna ſą ze ſzkła y drzewa, a te prętami żelaznemi, albo drocianemi kratkami opatrzone.

573. Servandis rebus receptacula ſeu reconditoria ſunt: Arcæ, ciſtæ, armaria, riſci,

Do chowania rzeczy ſtatki czyli ſchowalnie ſą: ſkrzynie, ſkrzynki, ſzafy, masłochy czyli murki,

capsæ, capsulæ fictiles: transportandis vero, sportæ seu cophini, corbes, calathi viminei, quasilli, cumera (camilla,) erones.

puzdra; pudełka: do przenoszenia zaś kosze; koszyki; kobiele; koszyki kryte, słomianki.

LI. De Cænaculo.

LI. O Stołowey Izbie.

574. Mensæ mappis stratæ, disci sive sint orbes, sive quadræ, sive liba adorea, superimponuntur; ut & salinum.

Na stole obrusami nakrytym talerze bądź są okrągłe, bądź czworograniaste, bądź chlebowe, stawiaią; jako y solnice.

575. Apponuntur e canistro non attegræ collyræ panis, aut buccelæ scissæ; tum fercula.

Kładą do tego z kosza nie zaczęte bochenki czyli kukiełki chleba; albo sztuczki pokraiane; potym potrawy.

576. Invitati per accersitorem convivæ a convivatore seu convivante in triclinium seu cænaculum introducuntur, & epulantur.

Zaproszeni przez przyzywacza goście, od gospodarza do stołowey izby czyli sali bywaią wprowadzeni, y biesiaduią.

577. Et ubi super malluvium e gutturnio, aut super pelvim ex aquali se laverunt, & mantili terserunt; per scamna, vel disposita sedilia, suppositis scabellis, juxtim assidunt aut accumbunt.

A gdy się nad umywadlnikiem czyli szaflikiem z nalewki, albo nad miednicą z antwasa umyli y ręcznikiem się utarli; na ławach, albo rozstawionych stołkach, podstawiwszy podnożki; jeden przy drugim siadaią.

578. Extemplo in procinctu est structor, qui dapes struicibus aggestas & appositas prælibat, seu delibat, & distribuit seu dispertitur.

Zaraz pogotowiu jest krayczy, ktory potraw gromadami przyniesionych y postawionych wprzód kosztuie czyli smakuie, y rozdaie czyli rozdziela.

579. Juscula, pulmenta seu pultes, & intritæ cochlearibus, cætera edulia cultro aut furcula, quæ manubrio tene

Polewki (rosoły sosy,) kasze, y drobianki czyli gramatki łyżkami; inne potrawy nożem albo widelcami, ktore za

sumuntur. | rękojeść trzymay, jedzą.

580. Civiles labia non lingua exserta lingunt, lambuntve; sed mappula seu mapella detergunt. | *Obyczayni warg językiem wywieszonym nie obliziuią, ani lepcą; ale serwetą ocieraią.*

581. Neque tuburcinantur, nec bolos aut frusta glutiunt; sed mandendo seu mansitando comedunt. | *Ani żrą, ani kąskow czyli sztuk całych nie połykaią; ale żuiąc iedzą*

582. Muscæ abiguntur flabello seu muscario. | *Muchy oganiaią ogańką.*

583. Depromuntur e repositorio phialæ, aurei vel argentei deaurati crateres, scyphi, calices, & cyathi seu pocilla, quæ uno sorptu exhauriri ac educi possunt, vitra, & cululli; eaque proluta, & in echino defricata in abaco reponuntur. | *Podaią z szafy (z policy) czary, puhary (rostruchany) złote albo srebrne pozłociste, kubki, kielichy, y kieliszki czyli krużyczki, ktore jednym tchem wupić y wychylić można, szklanki, y czarki; te zaś wymyte y w wanience wypłokane na kredensie stawiaią.*

584. Patera est patulo orificio poculum. | *Czara jest szerokiego kraiíca czyli brzegu kufel.*

585. Tum pincerna temetum, quod exprompsit cellarius, ex obba hirnea seu cirnea, vel e cantharo culigna seu capula infundit, & porrigit; propinantque seu pollucent alii aliis geniales haustus. Sed tingomenas facere seu pergræcari genio indulgentium potatorum est. | *Potym podczaszy wino, ktore wydał piwniczy, z bani tagwi czyli garńca, albo ze dzbana czyli konwi nalewa y podaie: y piią jedni do drugich wesołe trunkow łyki. Ale duszkiem ciągnąć, czyli bez odetchnienia wypijać rozgardyas stroiących pijakow jest.*

586. Opiparum convivium lautas & exquisitas habet epulas, ut & matteas, seu mattyas, aliaque palati scitamenta seu lautia, & quidem diversos missus: dom cænia moderatiora & frugaliora sunt. | *Hoyna uczta obfite y wymyślne ma potrawy, jako y łakoci, y inne smakowite przyprawy, przytym rożne dania: domowe stoły skromnieysze y oszczędnieysze są.*

587 Assæ seu assaturis superadduntur in oxybaphis embammata seu intinctus, rapha- | *Do pieczeni czyli do pieczystego przydaią na przystawkach przysmaki, chrzany*

nus, & ſalagma, olivæ, cappares, cucumeres, beta rubra; tandem bellaria ſeu tragemata.

y konſerwy czyli owoce przyprawne, oliwky, kapary, ogorki, ćwiklę; a na oſtatek wety.

588. Verum enim vero placida & feſtiva colloquia, lepidæque confabulationes præcipuum ſunt condimentum ac oblectamentum.

Lecz jednak miłe y weſołe czyli żartowne rozmowy, y przyjemne obcowanie za nayprzednieyſzą ſtoią przyprawę y rozrywkę.

589. Edaciores jentant, prandent, merendam edunt, & cænant; ſed qui ſedentariam vitam agunt, jentaculo & merenda abſtineant, prandio & cæna, eaque modica contenti.

Obżartſi śniadaią, obiaduią, podwieczorkuią, y wieczerzaią, ale ktorzy mieyſcowe życie prowadzą od śniadania y podwieczorku niech ſię wſtrzymuią, a na obiedzie y wieczerzy y to mierney przeſtaią.

590. Ter de die ſaturari nimium eſt, & nocet, niſi parce fiat.

Trzykroć na dzień ſię najadać nazbyt jeſt, y ſzkodzi, chybaby po niewiele.

LII. De Cubiculo.

LII. O Kownacie (ſypialni.)

591. In dormitorio ſponda thorum ſeu cubile ſuſtinet; ſed deficiente lecto, ſtorea vel matta ſubſternitur, aut etiam gauſape.

W ſypialni łożko pościel czyli poſłanie na ſobie utrzymuie; ale gdzie pościeli nie maſz, rogożę albo matę podściełaią jako y koc.

592. Strato ſuperinjiciuntur candidæ lodices ſeu ſindones, thoralia, & his cervical: tegetibus & ſtragulis nos integimus.

Na poſłanie daią białe prześcieradła y kołdrę, a na to poduſzkę: pierzynami czyli betami y kołdrami nakrywamy ſię.

593. Pulvinar plumeum eſt: culcitra ſeu culcita tomento, aut vulſis plumis farta.

Pierzyna (poduſzka) z pierza jeſt: materac poſtrzyganą barwiczką natkany, albo dartym pierzem naſypany.

594. Matula veſicæ levandæ, & ſeceſſus ſeu latrina alvo exonerandæ cubiculo neceſſaria requiſita ſunt.

Urynał dla puſzczania wody, a wychod czyli prywet dla wyprożnienia brzucha w kownacie potrzebne rzeczy ſą.

595. Grabatus ſeu cuba cum conopeis pro meridiana aut pomeridiana quiete ſeu cubatu eſt.

Łożko dzienne z namiotkiem dla południowego lub odwieczornego ſpoczynku czyli przeleżenia jeſt.

596. Qui ſupinus cubat & dormit, incubo ſeu ephialte moleſtatur; qui pronus anhelitu.

Kto wznak leży y ſpi, morą czyli duſzeniem nocnym obciążony; kto na płaſk, dychawicą czyli duſznoſcią.

597. Si circa gallicinium aut ſub galli cantum edormiſti, & evigilas, vigila, ne rurſum obdormias; expergefactus ſive expergiſcens expergefac alios.

Jeśliś ſię w kuropoy czyli o pianiu kurow wyſpał, a ocucaſz ſię, czuy, byś znowu nie zasnął; ocknąwſzy ſię obudz inſzych.

598. Hiberno ſeu brumali tempore antelucana diligentia ſeu induſtria probatur.

Zimowey pory przeddzienną pilność lub pracowitość chwalą.

LIII. De Balneo & munditie.

LIII. O Łaźni y ochędoſtwie.

599. Limpida faciem ſæpius abluere, munditiei eſt: fuco fucare, ſpurcitiei ac lenocinii.

Czyſtą wodą twarz częſto umywać ochędoſtwo jeſt; barwiczką czyli piękrzydłem farbować, brzydkość y przytuda.

600. In lavacris, balneis & thermis ſordes, illuvies, pædores ac ſqualores eluuntur; ſudores in aſſis eliciuntur, adapertis poris.

W kąpielach, łaźniach y cieplicach plugaſtwa, brudy, gnoie, y chropowaciny ſię obmywaią: poty ſię na pocielnicach dobywaią, gdy ſię otworzą ſzerotki czyli potowe dziurki.

601. Ubi tamen honeſtatis ergo ſubligaria & caſtula locum habent.

Gdzie przecie dla uczciwości fartuſzki y boiuchy mieyſce maią.

602. Sed & veſtimenta lavantur ac mundantur ſapone ſeu ſmegmate, aut everruntur ſetaceo pectine, vel ſcopula, aut exterguntur ſpongia: focalia roborantur amylo.

Ale y ſzaty piorą y czyſcią mydłem, albo ję chędożą ſzczotką, albo miotełką, albo wycieraią gębką; kołnierze ſztywią krochmalem.

603. Cilicio & pumice nos fricamus: vascula stramento (stramine,) vel equiseto stringuntur, ut sincera sint, ne, si quid infundas, acescat seu aceat: quisquiliæ (purgamina purgamenta) scopis a scopariis & mastigiis deverruntur.

Włosiennicą y dziurkowatym z piany morskiey kamieniem drapiemy się: statki wiechciem, albo (1) przęslką (skrzypem) szoruią, aby czyste były, żeby gdy co wleiesz, nie skwaśniało: śmieci miotłą umiatacze y smagańcy wymiataią.

604. Ubi putei desunt vel desiderantur, e quibus crepidine circumdatis, tollenone & haustro, vel situlis haurias, aquæ ductus per tubos, tullos, & canales ab aquariis lacunatos, aut per incilia fieri convenit: ubi quandoque syphon vel syphunculus adaptatur.

Gdzie studzień nie masz albo nie dostaie, z ktorychbyś krańcem czyli cębrowaniem otoczonych, żorawiem y węborkiem, albo wiadrami czerpał, zprowadzenie wody przez rury rurmusowe, przez stupy rożne, y rynny od rurmistrzow wydrążone, albo przez rynsztoki czynić należy: gdzie podczas sikawkę albo rurkę wprawuia.

605. Tonsor in tonstrina forcipe crines tondet; olim vellebant aut intervellebant, ut & ovium vellera, aut deglabrat novacula, quam e theca depromit.

Barwierz w barbierni nożyczkami włosy strzyże, niegdyś ie wyrywali, albo przerzedzali, jako y owczą wełnę, albo goli brzytwą, ktorey ze sztucca dobywa.

606. Balneator insuper cucurbitulas applicans, & cutem scalpro incidens scarificat seu scalpturit.

Łaziebnik nad to bańki stawiaiąc, y skorę pusczadłem nacinaiąc krew zaskorną pusżcza.

607. Coma, capillitium, & cæsaries, quam Germani cum antiis alunt: ut Poloni capronas, pectine pectitur & comitur; calamistro passi, rejecti refugi cincinni crispantur seu

Włosy, włosy długie y kudły, ktore Niemcy z warkoczami zapuszczaią, jako Polacy czuprynę, grzebieniem się cześą y stroią: żelaskiem rozrzucone, roztargane y [roz-

 cala-

(1) Jest to ziele szorstkie.

calamistrantur.

603. Unctiones, suffimenta seu suffitus, odoramenta, & aspersiones ex ampullis seu guttis delicatorum ac voluptuariorum sunt, quibus delibuti fragrant.

LIV. De Conjugio & affinitate.

609. Conjugium est, cum mas seu maritus & femina seu uxor ut conjuges cohabitant.

610. Cælebs seu innuptus matrimonium initurus dispicit sibi quam procet seu prociat & exambiat nubilem virginem si non elegantem, formosam & dotatam, pudicam tamen, pudiceque educatam; aut viduus viduam. Hujusmodi consortium compar est, & pulchre eis conveniet; neutiquam biganis.

611. Dos & forma non nunquam rivales exciunt.

612. Procus cum obtinet, ut sibi despondeatur, post sponsalia fit sponsus, & quæ nubit, sponsa: ille suum paranymphum, proxenetam seu pronubum, hæc suas pronubas & paranymphios habet.

kudlane kędziory kędzierzawią trafią czyli fryzują.

Namaszczania się, perfumy, wonie, y zakrapianiu się z flaszeczek czyli banieczek delikacikow y roskosznikow są, ktoremi zakropieni lub namazani pachną.

LIV. O Małżeństwie y zpowinowaceniu.

Małżeństwo jest, kiedy męszczyzna czyli mąż, y niewiasta czyli żona jak małżonkowie wespoł mieszkaią (spolnie żyią.)

Bezżeniec czyli bezżenny mający pojąć żonę upatruie sobie, ktoreyby się zalecał y o nią starał, dorosłą pannę jeżli nie piękną, nadobną y posażną, wstydliwą przecie y wstydliwie wychowaną; albo wdowiec wdowę. Takowe towarzystwo jest rowne, y pięknie się będzie zgadzało pospołu; co być żadną miarą nie mogłoby między dwożeńcami albo wielożeńcami.

Posag y uroda częstokroć społzaletnikow wzbudzaią.

Zalętnik gdy otrzyma, aby mu była zręczona, po zrękowinach staie się oblubieńcem, a ktora idzie zamąż oblubienicą: on swego dziewosłęba, jednacza czyli swacha, ta druchny y drużbow ma.

613. A nuptiis maritus & marita seu uxor dicuntur: postridie repotia fiunt.

Po weselu małżonkiem czyli mężem, y małżonką czyli żoną zowią się: nazajutrz przenosiny czyli poprawini bywaią.

614. Qui natam elocavit, socer & socrus est: qui duxit, gener, quæ nupsit, nurus: reliqui ex eo agnati affinium titulo sese cohonestant, uti sunt; Levir, glos, sororius, fratria &c.

Ktory corkę wydał, świekier, y świekra jest: ktory poiął, zięć: co poszła za mąż, synowa: inni od tego czasu do nich należący powinowatych tytułem siebie czczą, jako są: szwagier (dziewierz,) szwagierka czyli świeść, mąż siostry, jatrew czyli bratowa y inni.

615. Si connubium non arrisit, permissum licitum seu integrum olim erat nuptam repudiare, fiebatque repudium seu divortium; hodie id non fit, nisi ob gravissimas rationes: alias nihil præter alterutrius obitum, separat sejungitque.

Jeśli się ożenienie nie podobało czyli nie powiodło, wolno było przedtym z żoną się rozwieść, y bywał rozwod: teraz to się nie czyni, chyba dla bardzo ważnych przyczyn, inaczey nic oprocz jednego ze dwoyga smierci, nie rozłącza y nie rozprzęga.

LV. De Puerperio.

LV. O Połogu.

616. Ut sexus, ita conjugalis thalamus posterorum seu prolis causa est.

Jako płec, tak małżeńskie łoże dla potomstwa jest.

617. Mulier fœtum seu embryum in utero portans seu gestans, malacia sæpe laborat.

Niewiasta płod niedonoszony w żywocie nosząca niezwyczayny apetyt często cierpi.

618. Hæc nisi abortit (aboritur, abortum edit,) filios vel filias enititur, quandoque gemellos seu geminos, raro tergeminos; e matrice excissi cæsares dicuntur.

Ta jeśli nie poroni, syny albo corki rodzi, podczas bliźnięta czyli bliźniaczki, rzadko troie; z żywota wyprocі wyprothami się zowią.

619. Puerpera si puellulum peperit, sex septimanis seu heb-

Położnica jeśli chłopiątko powiła, sześć niedziel czyli ty-

-domadibus latitare lege Judaica tenebatur: si filiolam seu puellam, bis totidem.

620. Pater gignit, mater paritura parturit; ambo parentes sunt, ambo educant, svaviantur, osculantur seu basiant, amplectuntur, in sinu gremioque fovent.

621. Vitricus & noverca privignos non eo modo diligunt, quia ille genitor non est, hæc non edidit: detrahunt iis plus, quam conferunt: a neutro functioni satisfit.

godni w domu zostawać według zakonu Żydowskiego była powinna: jeśli corkę albo dziwczę, tyle dwoie.

Ociec płodzi, matka gdy ma porodzić gotuie się do połogu; oboie rodzicami są, oboie wychowuią, całuią, ściskaią, na ręku y łonie piastuią czyli pielęguią.

Oyczym y macocha napasierbow nie tak łaskawi są, bo ow nie jest rodzicem, a ta nie była matką: więcey im odbieraią niż daią: od żadnego z nich powinności zadosyć się nie dzieie.

LVI. De Cognatione

LVI. O Powinowactwie.

622. Qui ejusdem sunt progeniei & prosapiæ, cognati & consanguinei dicuntur, uti sunt: fratres & sorores, præsertim germani, nam uterinos esse non tanti habetur; avus & avia.

623. Item proavus, proavia; abavus, abavia; atavus, atavia; tritavus, tritavia; quod supra est, majores vocamus.

624. Collaterales sunt: Patruus & amita; avunculus & matertera; patrueles, & amitini, tam hi, quam illi uno no-

Ktorzy są tegoż plemienia czyli rodu, y familii pokolenia czyli domu, powinnemi y krewnemi się zowią, jako to: bracia y siostry zwłaszcza rodzeni, bo przyrodniemi być nie jest tak wielkiey wagi: dziad y babka.

Także pradziad, prababka; prapradziad, praprababka; prapradziadow ociec prapradziadowa matka, prapradziadow dziad (naddziad;) prapradziadowa babka; co wyżey jest, przodkami zowiemy.

Poboczni są: stryi y ciotka po oycu; wuy y ciotka po matce; stryjeczni, cioteczni, tak ci, jako y owi jednym

mi-

mine ſobrini ſeu conſobrini; nepos ex fratre, nepos ex ſorore.

625. In deſcendentium ſerie ſunt: nepos & neptis; pronepos & proneptis cum tota poſteritate.

626. Sunt, qui cum careant ſobole ac hæredibus, extraneos adoptant, ut bene parta cernant: ſunt e contrario, qui ſuos ob inobedientiam exhæredant, abdicantque.

627. Superſtitibus pupillis ſeu orphanis, & minorennibus tutores dantur, hæreditatis ex teſtamento, vel ab inteſtato acquiſitæ conſervandæ gratia: cujus & poſthumi, & expoſititii participes ſunt; minime vero ſpurii & nothi.

628. Illi autem ſi tutela depoſita, inventaria ſeu repertoria non edant, de rationibus conturbatis haud inique ſuſpecti ſunt.

629. Teſtanti facultas eſt facultates ſuas partiendi, de iis diſpenſandi ac legandi cui videtur, dimidium ſeu ſemiſſem, trientem, quadrantem. ſextantem, dodrantem & beſſem.

ſłowem połacinie Sobrini *albo* Conſobroni *nazwani; ſynowiec y ſieſtrzan.*

W porządku na doł zſtępuſących ſą: wnuk y wnuczka; prawnuk y prawnuczka z całym potomſtwem.

Są, ktorzy nie maiąc dzieci y dziedzicow, cudzych ſobie za własnych biorą, aby dobrze nabyte dobra dziedziczyli: ſą przeciwnie, ktorzy ſwoich dla nieposłuſzeńſtwa wydziedziczaią y wyrzekaią ſię.

Pozoſtałym ſierotem, y lat prawnych niedoſzłym opiekunow przydaią dla dziedzictwa przez teſtament albo bez teſtamentu nabytego utrzymania: ktorego y pogrobkowie (1) y porzutkowie uczeſtnikami ſą; bynaymniey zaś bękarci y nieprawnego łoża.

Ci zaś jeśli opiekuńſtwo złożywſzy, rejeſtrow czyli inwentarzow nie wydadzą, o rachunkow pofałſzowaniu ſłuſznie ſą podeyrzani.

Teſtament czyniącemu wolno jeſt majętności ſwoie rozdzielać, niemi ſzafować y zapiſać komu ſię zda, połowę czyli połowicę, trzecią, czwartą, ſzoſtą część, trzy cwierci, y dwie ze trzech części.

(1) Dzieci po śmierci oyca rodzące ſię.

LVII. De Æconomia. | LVII. O Gospodarstwie.

630. Quomodo æconomus, paterfamilias, & materfamilias familiam seu famulitium administrare, famuli & famulæ obedire debent, æconomia præscribit.

Jak Ekonom, gospodarz y gospodyni czeladzią rządzić, sludzy y służebnice posłuszni być mają, gospodarska nauka opisuie.

631. Herus est, qui servum habet: hera quæ servam; verna qui servit, ubi natus est: mancipium in quem vitæ & necis potestas est: libertus manumissus, libertinus ex eo natus.

Pan jest, ktory czeladnika ma: pani ktora czeladnicę: swoyski jest, ktory służy, gdzie się urodził: niewolnik (poymaniec) nad ktorym życia y śmierci władza jest: wyzwoleniec wolno puszczony, wyzwolniczy jego syn.

632. Pensum facienti dimensum suum debetur, diurnum, menstruum, annuum.

Za dzień robiącemu strawa należy dzienna, miesięczna, roczna.

633. Liberis, iisque morigeris, primigenitis vel unigenitis matres, præcipue primiparæ multa indulgent. Indulgentia vero si nimis blanda est, natos segnes ac degeneres facit seu reddit.

Dzieciom zwłaszcza posłusznym, pierworodnym albo jedynakom matki naybardziey pierwiastki wiele pozwalaią. Ale pobłażanie jeśli zbytecznie jest łaskawe, dzieci gnuśnemi czyli leniwemi, y wyrodkami czyni.

LVIII. De Urbe. | LVIII. O Mieście

634. Urbes & castella muniunt mænia, aggeres, valla, valli, propugnacula, & aggestus.

Miasta y miasteczka ogradzaią mury, groble, wały czyli szańce, pale, baszty y sypy

635. Post intervallum seu interstitium est fossa: pomærium intro seu introrsum est, qua civibus ad mænia patet accessus.

Za przedwałem jest row (przykop fosa:) miedzymurze wewnątrz jest, ktorędy obywatele do murow maią przystęp.

636

636. Porta habet clauſtra ſua, valvas, repagula, cataractas, & pontem verſatilem.

Brama ma ſwoie zamknienia ſkrzydła, zapory, kraty żelazne, y moſt na zwodach.

636. Plateæ lapidibus ſunt ſtratæ: quæ ſi utrinque contiguas ædes habeant, vici dicuntur, ut & forum cum porticibus, ne lutoſæ & lutulentæ, ſed illimes ſint ambulationes.

Ulice kamienmi ſą brukowane: ktore jeśli z obu ſtron przyległe ſobie domy maią, pierzeiami czyli połaciami ſię zowią, jako y rynek z podſionkami, aby nie były błociſte y kałużyſte, lecz raczey czyſte przechody.

637. Angiporti (angiporta) ut plurimum impervii ſunt: fundulæ ſemper.

Ulice ciaſne naywięcey bez wyjazdu ſą: a ulice kątne zawſze.

638. Suburbiis oppidum ampliatur; turribus, quæ in ſummis metis tritona habent, decoratur, potiſſimum ſi lapide ſtructæ muratæ ſeu lateritiæ, & faſtigiatæ ſeu cacuminatæ ſint.

Przedmieściami miaſteczka ſię rozpoſtrzenia; wieżami, ktore na ſamych wierzchach wietrznik mają, zdobi ſię: naybardziey ieśli murowane, y ſpiczaſte czyli kończate ſą.

639. Non cuncti incolæ privilegiarii ſeu privilegiati ſunt; ſed indigenæ ſeu populares, & municipes.

Nie wſzyſcy obywatele uprzywileiowani ſą; ale ktorzy ſię tam urodzili, y do mieyſkiego prawa przyięci.

640. Ex his quidam a cenſu, & oneribus publicis immunes, ſibi privatim vivunt.

Z tych niektorzy od czynſzow, y ciężarow poſpolitych wolni, ſobie oſobno żyją.

641. Peregrini & inquilini vectigales ſunt.

Przychodnie y komorą mieſzkający czynſz płacą.

642. Templum, ſenaculum, armamentarium, ærarium, granaria, civitatis robur ſunt.

Kościoł, ratuſz (radziecki dom,) zbroiownia, ſkarbnica, ſzpichlerze, miaſta potęgą ſą.

643. At ciſternæ, horologia, ſcholæ bene ordinatæ, belli reginiinis indicium ac documentum.

Ale ſtudnie czyli krynice, zegary, ſzkoły dobrze rozporządzone, pięknego porządku ſą znakiem y dowodem.

644. Pone prætorium cuſtodia poni ſolet: in receſſibus

Za ratuſzem więzienie ſię ſtawiać zwykło: na uſtroniu

foricæ,

foricæ, quas foricarius purgat.

645. Diversoria, cauponæ, in quibus cauponantur, & popinæ pro advenis parantur: asyla seu refugia pro sontibus: xenodochia pro pauperibus: nosocomia pro ægris.

646. Basilica est augusta ædes vel domus.

647. Specula in editiore loco esto: excubantes autem seu vigiles sunto vigiles.

648. Vicini ac propinqui, mutua sibi officia seu ministeria debent; convenæ aliunde confluxerunt.

wychodki, ktore prywetnik czyli złotnik wyczyścia.

Gospody, karczmy, gdzie szynkuią, y kuchnię mieyskie dla przychodniow stawiaią: schronienia czyli mieysca ucieczki dla winowaycow: gospody szpitalne dla ubogich: szpitale dla chorych.

Pałac jest wspaniały budynek albo dom.

Strażnica na wyższym mieyscu niech będzie: stroże zaś niech będą czuyni.

Sądziedzi y blisko siebie mieszkaiący wzaiemne sobie uczynności y posługi oddawać powinni: cudzoziemcy zkąd inąd się zeszli.

LIX. De Templo.

LIX. O Kościele.

649. Æditus campanarum pulsu cætum ad sacra convocat.

650. Ubi conventum est, quidam confitentur peccata sua, absolvuntur, corpore Domini ac sanguine sub una specie panis ritu Romano reficiuntur, omnes vero psalmos, hymnos, aut spiritales cantilenas canunt psalluntque, ac tremendo sacrificio Missæ, quæ a Sacerdotibus nunc legitur, nunc cantatur, cum reverentia assistunt.

651. Concionator verbi Divini præco seu Ecclesiastes ex suggestu seu ambone concionatur

Dzwonnik we dzwony biciem zgromadzenie na służbę Bożą zwoływa.

Kiedy się zgromadzą, niektorzy się spowiadaią grzechow swoich, rozgrzeszenie biorą; ciałem Pańskim y krwią pod jedną osobą chleba obrządkiem Rzymskim bywaią posileni; wszyscy zaś psalmy hymny, albo duchowne pieśni śpiewaią y nocą, y straszliwey ofiary Mszy, ktora od Kapłanow już czytana, już śpiewana bywa, z uczciwością słuchaią.

Każnodzieja słowa Bożego opowiadacz albo nauczyciel z ambony gdy do ludu ma ka-

turus Spiritu sancto invocato, textum biblicum seu e bibliis authenticum interpretatur, aut virtutes alicujus Sancti vel Sanctæ, eorumque laudabilem vitam extollit, scripturas utriusque Testamenti ex libris canonicis potius, quam apocryphis, sententiasque Sanctorum Patrum citat profertque; ad pœnitentiam seu resipiscentiam ejusque fructus juxta Decalogi tenorem hortatur; contrita corda satisfactione meritisque Jesu Christi, Beatorum etiam pia intercessione solatur: Hoc scilicet modo Evangelium prædicat, Catholica religione auditores rite imbuens.

zaś Ducha świętego wezwawszy, tekst z biblii dowodny tłumaczy; albo cnoty jakiego Swiętego lub Swiętey, y ich chwalebne życie wystawia, pisma oboyga Testamentow z ksiąg kanonicznych raczey niż niekanonicznych czyli apokryfowych, y zdania Swiętych Oycow przywodzi y przytacza; do pokuty czyli upamiętania się y do ich owocow według dziesięciorga przykazań prawidła upomina; skruszone serca uczynieniem zadosyć y zasługami Jezusa Chrystusa Błogosławionych też łaskawą przyczyną cieszy. Tym mianowicie sposobem Ewangelią opowiada, powszechney bogoboyności słuchaczow porządnie nauczaiąc.

652. Peracta oratione seu precatione, festa & dies festos mobiles & immobiles indicit seu autumat, & jejunia; tandem concionem, quæ quo frequentior, eo charior, dimittit.

Po odprawioney z ufnością modlitwie, święta czyli dni święte ruchome y nieruchome zapowiada, y posty: na koniec zgromadzenie, ktore im ludnieysze, tym jest milsze, rozpuszcza.

653. Idem non nunquam catechizat, hoc est, in catechismo periclitatur rudes mysteriorum fidei. Presbyter baptizat, seu baptismum (baptisma) administrat ad baptisterium, apud nos Catholicos Romanos cum exorcismo, quem hæretici immerito respuunt; ubi susceptores sunt testes initiationis. Sacram synaxin seu Eucharistiam ministrat; ac nuptias benedicit.

Tenże podczas naucza katechizmu, to jest w nauce chrześciańskiey doświadcza niebiegłych w tajemnicach wiary. Kapłan chrzci przy krzcielnicy, u nas Katolikow Rzymskich z zaklinaniem czarta, ktore kacerze niesłusznie odrzucaią; gdzie kmotrowie są świadkami chrztu. Swiątość czyli Sakrament ciała y krwi rozdaie; y śluby dawa.

654. Abſolvit pænitentes, a Sacramentis arcet impænitentes ac obduratos: hypocritas, ſi corrigere ſeu ad frugem reducere non valet, ſuæ conſcientiæ committit.

Rozgrzeſza pokutuiących, od Sakramentow oddala niepokutuiących y zatwardziałych: obłudnikow, jeśli poprawić nie może, własnemu ſumnieniu porucza.

655. Encænia, compitalia, templorum dedicationes & anniverſariæ feriæ debita feſtivitate & devotione biduo, triduo, quatriduo, octiduo celebrantur.

Swięta z odpuſtem, uroczyſtości, poświęcania kościołow, y doroczne święta z należytą radością y nabożeńſtwem przez dwa, trzy, cztery, y ośm dni obchodzą.

656. Ordinandi ſeu initiandi Eccleſiæ miniſtros mos idem ubique: cæremoniæ vero non eædem apud omnes. Sed diſparitas hæc indifferens ſeu adiaphora & innoxia eſt.

Poświęcania czyli poſtanawiania Kościelnych ſlug zwyczay jeden wſzędzie: obrządki zaś nie jednakowe ſą u wſzyſtkich. Ale ta rożność oboſtronna czyli dwuywykładna, y nieſzkodliwa jeſt.

LX. De Eccleſia.

LX. O Zebraniu Wiernych.

657. Papa (Summus Pontifex) Vicarius Chriſti, Succeſſor divi Petri univerſæ præeſt Eccleſiæ: Parochus ſeu Paſtor ſuæ paræciæ eſt Inſpector: totius autem diæceſeos Antiſtes.

Papież Namieſtnik Chryſtuſow Naſtępca S. Piotra nad całym Kościołem zwierzchność ma: Pleban czyli Paſterz ſwoiey parafii jeſt Dozorcą: całey zaś dyecezyi Biſkup.

658. Prælati & Canonici ad Cathedras ſpectant: Abbates (archimandritæ cænobiarchæ,) Priores, cæterique Superiores cucullatis monachis, ac monaſteriis ſeu cænobiis: Abbatiſſæ ſeu Antiſtæ monialibus aut virginibus veſtalibus: Sacellani ſeu capellani ſacellis præſunt.

Prałaci y Kanonicy do Katedr należą: Opaci, Przeorowie, y inni Starſi czyli Przełożeni nad Mnichami w kapicach chodzącemi, y nad klaſztorami czyli zgromadzeniami: Kſienie nad Mniſzkami czyli zakonnemi Pannami: Kapelani nad kaplicami zwierzchność mają.

659. Primitiæ & decimæ Sacerdotibus clericis seu clero a laicis offeruntur. Eremitæ seu anachoretæ eremum inhabitant.

Pierwociny y dziesięciny Xięży Kapłanom czyli Duchownym od laików czyli świeckich dawane bywaią. Pustelnicy na pustyni mieszkaią.

660. Cardinales, Primates, Patriarchæ, Archiepiscopi, Episcopi, & orthodoxi Mystagogi in Consistoriis vel Conciliis seu Synodis schismata & miscellas sectas dirimunt componuntque: hæreticos, blasphemos cum asseclis heterodoxis & temerariis novatoribus, ac conclamatos apostatas ab Ecclesiæ communione excommunicant: doctrinæ canonem constabiliunt: Christianismum autem, cujus professionem spontaneam adamat Servator noster, violenta correctione proferre seu sustulcire non allaborant. Hoc enim si non atheismi, certe hypocriseos aut martyrii mare vegrande seu longe patens atque inundans aperiret.

Kardynali, Prymasi, Patryarchowie, Arcybiskupi, Biskupi, y prawowierni nauczyciele w Konsystorzach, lub na Zborach (Koncyliach,) czyli Zjazdach odszczepieństwa, y pomieszane sekty czyli kacerstwa roztrząsaią y godzą: kacerzow, bluźnierców z ich naśladowcami fałszow uczącemi, y z zuchwałemi nowakami, y zwątpionych odstępców czyli apostatow, od Kościoła jedności wyłączaią: nauki prawidło utwierdzaią: ale Chrześciaństwa, którego szczerze dobrowolne Zbawiciel nasz kocha gwałtownym przymuszeniem y poprawą nie chcą rozszerzać albo popierać. To bowiem jeśli nie do bezbożności, tedy pewnie do obłudy, albo do męczeństwa, morze rozległę czyli obszerne y przestronne otworzyłoby.

LXI. De Ethnicorum Judæorumque superstitionibus.

LXI. O Pogańskich y Żydowskich zabobonach.

661. Pagani (gentiles ethnici) sacrificuli seu popæ in delubris lucisve suis sacrificia,

Pogańscy ofiarownicy czyli popi w bałwochwalniach albo gaiach swoich ofiary, jako to

uti libamina, hoſtias, victimas, & holocauſta ſuper aras ſeu altaria immolabant: thurá libabant & adolebant: ſicque idolis ſeu deaſtris ſuis operantes & ſacrificantes, luſtralique aqua ſeſe luſtrantes, & hinc ficte litantes, piacula piamine expiabant: ſed abominatio fuit.

to ofiary (1) mokre, ofiary przed potyczką, ofiary po zwycięſtwie y całopalne na ołtarzach ofiarowali: kadzidło ſczypką ſypali y kadzili; a tak bałwanom czyli bożkom ſwoim ofiaruiąc y święconą ſię wodą pokrapiaiąc, a ztąd niby łaſki doſtępuiąc, ſprośne grzechy oczyścieniem oczyściali: ale to obrzydliwość była.

662. Profanum appellabant ceu minus ſacrum, quicquid extra fanum non eſſet conſecratum: auguſtum contra.

Swiecką rzeczą nazywali jako nie tak świętą, cokolwiek w bałwochwalni nie było poświęcono: przeświętą przeciwnie zwali co było w zborzyſczu.

663. Pontifex inſulatus adytum ſeu ſacrarium introibat; Flamines thuribulo ſeu acera ſuffiebant, cymbalis, tintinnabulis ſeu nolis, crotaliſque tinnientes.

Naywyżſzy Kapłan w infułe do świątnicy wychadzał: Popi poddymacze kadzielnicą kadzili, cymbałami, dzwonkami czyli dzwoniſzkami y klekotkami brząkaiąc.

664. Vates ſeu mantes eorum, ſagæ & piatrices vaticinabantur, & futura prædicebant, non ex Numinis afflatu aut inſpiratione, ut Prophetæ Israëlis, ſed ex auſpiciis ſeu auguriis, ex haruſpicina, ſortibusque ſeu ſortilegiis ſuperſtitioſis: inde auſpices ſeu augures, aruſpices ſeu extiſpices, ſortilegi ſeu harioli vocati, & piamenta dicta.

Wrozkowie ich, wieſzczki, y baby czary odziaływaiące wrożyli, y przyſzłe rzeczy przepowiadali czyli prorokowali, nie z Boſkiego natchnienia albo podania, jako Prorocy Izraelscy, ale z ptaſzowieſzczby, z bydlęcych trzew, y z loſow rzucania zabobonnego: ztąd ptaſzowieſzczkowie, z trzew wrożkowie y loſownicy nazwani, także odżegnania ſą rzeczone.

665. Hinc hariolari & augurari pro divinare uſurpamus.

Ztąd wieſzczyć y wrożyć miaſto zgadywać używamy.

666

(1) Jako to krew, mleko, oliwę, wino y inne.

666. Habebant & oracula, verum erronea, a Vejove profecta.

667. Indigetes & demortuos Her... Heroinasve divis ac-ce...cant, eumque ritum apotheosin vocitabant: Suæ superstitionis irrisores anathemate feriebant, aut plane internecabant.

Mieli y wyroki (odpowiedzi,) ale błędne, od czarta pochodzące.

Patronow y zmarłych Wojownikow y wojowniczki między bogi policzali; a ten obrządek policzeniem między bogi nazywali: Swoich zabobonow naśmiewce przeklinali, albo też wcale zabijali.

668. Judæi sive Hebræi in synagogas oratum conveniunt, sabbatho feriantur, & spurcissimis maledictis Messiam nostrum impetunt. Anabaptistæ & ejusdem commatis malefeciati homines fanatici sunt.

Żydzi do Bożnic na modły schodzą się, sabat święcą, a nayśprośnieyszemi złorzeczeństwy na Messyasza się naszego targaią. Nowokrzczeńcy, y im podobni szaleni ludzie w fałszywe natchnienia wierzą.

LXII. De Curia.

LXII. O Ratuszu.

669. In Curia Senatus consessus suos, & de Republica curas agit.

W Ratuszu (w radzieckim domie) Senat czyli Rada zgromadzenia swoje, y o Rzeczypospolitey starania czyni.

670. Commentariensis seu archivarius in archivo asservat leucoma, matriculam seu album civium, tabulas publicas, & acta civica seu breviarium.

671. Consul, aut proconsul, qui apud Quirites ex-consul pro-consule agebat, deliberanda proponit: Consulares & Senatores sententias dicunt: Pedarii seu pedanei assedorum seu scabinorum placita assensu probant, pedibus eunt in sententiam, seu consentiunt, ut

Regent czyli archiwista w kancelaryi chowa metrykę czyli reiestr mieszczan, papiery czyli księgi publiczne, y akta mieyskie.

Burmistrz albo namiestnik jego, ktory u Rzymian bywszy wprzod burmistrzem często burmistrzostwem władał, o czym mają radzić, podaie: Raycy y Senatorowie (radni panowie) zdania powiadaią czyli wotuią: Drążkowie czyli stojący siedzących czyli ławniczych zdanie przy

 feu-

succinctior sit deliberatio: ille tandem concludit.

672. Notarius in arcuato xysto, cancellis stellatis septus, acta seu recessus consignat: & ita quisque suo munere fungitur.

673. Ministratores illis sunt: Apparitores, statores, accensi, scribæ, viatores, & præcones.

674. Plebs in tribus distributa suos habet Tribunos; per quos plebiscita feruntur ad ratihabitionem senatus-consulto.

675. Habent & opifices curias seu collegia sua ordinis causa: ubi novitius artificium professus, censoribus & curionibus dat specimen. Romæ vero tres ordines: Senatorius, cujus posteri Patritii, Equestris, & Plebejus erant; & hi duo simul Populus. At magistratus curules, utpote consulatum, præturam, ædilitiam potestatem qui ex plebe gesserunt, novi homines, eorumque posteritas nobiles fuerunt. Privati & proletarii domi vivebant.

zwoleniem chwała, aby tym prędsza czyli krótsza była rada: ow na koniec stanowi.

Pisarz czyli sekretarz w sklepionym ganku za kratą gwiazdzistą sprawy czyli recesy pisze: a tak każdy powinność swoję wykonywa.

Posługacze ich są: mieyscy sludzy, ceklarze, siepacze, pisarze, rum czyniący, y woźni.

Pospolstwo na pewne części czyli cechy podzielone ma swoich Cechmistrzow, ktorzy pospolstwa ustawy odnoszą na potwierdzenie dekretem Rady.

Mają y rzemieślnicy cechy czyli zgromadzenia swoie dla porządku: gdzie nowy rzemieślnik do rzemiosła się odzywaiący rozsądnikom y cechmistrzom daie probę czyli sztukę kunsztu. w Rzymie zaś trzy stany: Senatorski, a jego potomkowie Senatorskiego rodu, Rycerski, y Pospolstwo, były; a te dwa społem Gmin. Ale ktorzy z pospolstwa dignitarstwa krzesłowe sprawowali, jako to burmistrzowstwo, woytowstwo, y budowniczy urząd, cinową Szlachtą a potomstwo ich Szlachtą byli. Pospolstwo y hołota w domu żyła.

LXIII. De Judiciis.

LXIII. O Sądach.

676. Duobus de possessione, & famila herciscunda, aut de

Gdy się dwa o osiadłość y działy, albo o jakąkolwiek rożnicę

quacunque controversia in foro septo disceptantibus, tertium intervenire necesse est, qui litem seu jurgia dirimat; aut de quo altercantur, diribeat: alias rixæ & contentiones, intemperie litigandi incrudescente, in infinitum ibunt.

677. Aut igitur arbitrum seu sequestrum, vel judicem selectum seu compromissarios sibi deligunt, quorum arbitrio acquiescant utrinque: aut sectentur forum, & experiantur jure per causidicos, præsertim compromissi, vel commissionis, vel amicabilis compositionis pacificis mediis rejectis.

678. Qui adversario dicam scribit seu impingit- citat & arcessit eum peremptorie ad Prætorem, præterquam nefasto die, insimulat, & accusat eum noxiæ vel stellionatus.

679. Cum actoris petitioni defertur, pacificatione, quæ ante omnia contentioso judicio præferenda est, frustra & in vanum tentata, accersitur reus, qui vel ipse, vel per procuratorem seu mandatarium comparet; accusatio seu actio forensis, & excusatio seu exceptio percipitur ac cognoscitur; qui si diffitetur, admittuntur probationes vel per instrumenta, vel per testes, & hos quidem

u groda rozpieraią, aby się trzeći między nich udał, potrzeba jest, ktoryby zwadę czyli sprzeczkę rozstrzygnął, albo to o co się sprzeczaią rozciął: inaczey spory (swaky;) y vosterki, gdy się niepomiarkowana chętka do prawa zmoże, nigdy skończone nie będą.

Albo więc jednacza czyli roziemcę, albo sędziego obranego czyli kompormisarzow niech sobie obioru, na ktorychby zdaniu przestali z oba stron: albo niech idą do grodu, y prawem się z sobą kostuią przez prokuratorow, własźcza gdy kompromis, albo kompromissya, albo przyiacielską ugodę, jako srzodki pokoiowi służące odrzucili.

Kto przeciwnikowi pozew daie, pozywa y powoływa go raz za wszystkie razy do Woyta lub Sędziego, oprocz niesądowego dnia, obwinia y oskarza go o krzywdę, albo o szalbierstwo.

Na powodney stronie czyli aktora proźbę wzgląd maiąc, gdy o ugodę, ktora nad sądowy spor powinna się przekładać, daremnie y prożno się kuszono, przyzywaią wimowayce, ktory albo sam, albo przez plenipotenta stawa; skargi czyli obwinienia, y wymowki czyli obrony słuchaią y roztrząsaią; ktory jeśli się zapiera, (przypuszczaią dowody albo na piśmie, albo

 jura-

juratos, si authoritas per se non sufficit.

680. Advocatus paracletus seu patronus clientes, utpote qui se in ejus clientelam & patrocinium contulerunt, ne deserat, sed defendat; ex æquo tamen & bono; nec prævaricetur, alioquin rabula & prævaricator audiet. Mandatarius mandatorum fines ne transiliat.

681. Vitet & judex præjudicia maximopere, neque favore seu gratia, vel malevolentia seu odio præoccupatus, nec misericordia flexus, nec largitionibus corruptus, neque timiditate, aut aliorum offensa deterritus, vel personarum respectu motus, erroreve aut mentis perturbatione (concitatione) implicatus, huc aut illuc propendeat: sed nude secundum probatorum evidentiam ex juris norma atque æquitate rerum, aut saltem juxta præjudicata decernat; postulata justa addicat, injusta abdicat.

682. Si assessores adsunt, Præsidis est præsidere & suffra-

przez świadkow, a tych przysięgłych, jeśli powaga ich przez się nie jest dostateczna.

Rzecznik, obrońca albo praktyk (patron) powierzonych sobie, jako tych, ktorzy się opiece czyli obronie y pomocy jego poruczyli, niech nie opuszcza, ale niech broni, według słuszności jednak y prawdy; a strony swoiey niech nie zdradza, inaczey szczekaczem y zdraycą będzie nazwany. Plenipotent zlecenia granic niech nie przestępuie.

Niech się y sędzia strzeże usilnie uprzedzenia sądu (osądzenia przed dekretem,) ani przyjaźnią czyli łaską, ani złością czyli nienawiścią (gniewem nieprzyjaźnią,) uprzedzony, ani miłosierdziem nakłoniony, ani podarkami przekupiony, ani bojaźnią, albo innych urazą odstraszony, lub na osoby względem poruszony, albo błędem czyli myśli pomieszaniem lub zawikłaniem zawiedziony, sam albo tam niech się nie skłania; ale poprostu według dowodow oczewistości, praw ustawy, y słuszności rzeczy, albo przynaymniey według dawnieyszych dekretow niech stanowi; dopominania się słuszne niech przysądza, niesłuszne niech odsądza.

Jeśli wspołsędziowie są, do Prezydenta należy rządzić, y gła

gia colligere; illorum ferre libere, sed juste, ut sontes damnentur, insontes absolvantur.

683. Nam decreta, & edicta seu pragmaticas sanctiones consensu facta retractare ac rescindere indecens est.

684. Causæ controversæ decisio ut promulgata est, ocyus exsequutio fiat; nisi condemnatus protestetur, & ad superius tribunal provocet seu appellet: ibi justitio, comperendinationi, aut etiam sequestrationi locus est.

685. Sed & quandoque ob contumaciam vadantur litigatores, ut vadimonium obeunt, tes sese sistant; sin minus; pignora capiuntur.

686. Interdum intercedit sententiæ, & dilatio adhibetur propter intercessiones, & vadium fidejussiones. Sed quod quis spondet, præstare tenetur.

głosy czyli wotowania zbierać, do nich podawać wolnie, ale sprawiedliwie, aby winnych skarano, niewinnych wyzwolono (oswobodzono.)

Bo dekreta y ustawy czyli wyroki zgodnie uchwalone odwoływać y kasować czyli znosić nie przystoyna jest.

Sprawy sporney osądzenie skoro ogłoszono, bez odwłoki wykonanie jey niech nastąpi; chybaby się skazany odkazał, y do wyższego sądu odwołał czyli appellował: tam zawieszenie prawa, odwłoka, albo też sekwestr (oddanie sporney rzeczy w pewne ręce,) mieysce ma.

Ale też czasem dla uporu rękoymie biorą u spornych stron, aby dla rękojemstwa stawali u prawa; jeśli nie; bywa exekucya.

Podczas nie dopuszczaią aby dekret stanął, y odwłoki zażywaią na wstawiania się y poręczników ręczenia. Ale co kto przyrzeka, zpełnić czyli ziścić powinien.

LXIV. De Maleficis & suppliciis.

LXIV. O Złoczyńcach y karach czyli mękach.

687. Dum petulanter peccatur, & peccata cumulantur, in delinquentes a quæsitore animadvertendum est, manifestoque sceleratis aut mors infli-

Gdy się rospustnie wykracza, y grzechy się mnożą, przestępnych karać sędziemu spraw kryminalnych należy, y jawnie złość popełniających gen-

genda, aut minimum mulcta seu multa irroganda: ne impunitas in licentiam abeat, qua porro deteriores ac sceleratiores fiant.

albo śmiercią czyli gardłem, albo przynaymniey pieniężną winę karać trzeba, aby niekaranie w rozpasaną rozpustę nie poszło, za ktorąby się napotymgorszemi y złośliwszemi stali.

688. Ad castigandos, coërcendos, compescendos ac exterminandos improbos & inobedientes, sunt: Pali numellarii, virgæ, flagella (taureæ mastiges,) compedes, manicæ, fidiculæ, cippi, numellæ, collaria, ergástula, cárceres, tormenta seu equuleï, & patibula; ut per lictores & carnifices facinorosi rapiantur, vinciantur, constringantur, cædantur, verberentur, torqueantur, & excrucientur, aut etiam desperati letho afficiantur.

Na ukaranie, powściągnienie, uskromnienie. y wykorzenienie nietnotliwych y nieposłusznych, są: Pręgierze (dyby) rozgi, bicze (nakayki korbacze,) pęta na nogi, kaydany na ręce, ski zypice, kłody na nogi, panny (pęta na szyie y nogi,) kuny, kieraty (1) turmy, tortury czyli ciągnienia, y szubienice; aby od siepaczow czyli ceklarzow y od katow złoczyńcy schwytani, wiązani, zpętani, bici, smagani, ciągnieni y męczeni, albo też o ktorych nadziei nie masz, śmiercią zgładzeni byli.

689. Fures enim, abactores seu abigei, saccularii seu manticularii, & depéculatores suspenduntur seu suspendio necantur: mæchi, homicidæ ob commissam cædem seu homicidium, bigami, polygami, raptores, & plagiarii decollantur sive capite plectuntur: latrones, piratæ, sicarii, & sacrilegi crurifragio plectuntur,

Złodziejow bowiem, bydłokradcow, rzezimieszkow, y złodziejow dobr publicznych wieszaią czyli wieszaniem traca; cudzołożnikow, mężoboycow za popełniony zaboy czyli za mężoboystwo, dwoyżeńcow albo wielożeńcow, unoscicielow, ludokradcow scinaią czyli głowę im ucinaią, łotrow, rozboynikow morskich, zabiiaczow naiętych, y świętokradcow łamaniem goleni

quon-

(1) *Kierat* jest więzienia, gdzie niewolnicy pracować muszą.

quondam seu cruci affigebantur. Parricidæ culeo insuti & aquis submersi suffocantur. Anus veneficæ, lamiæ, striges, & incendiarii rogo cremantur. Perduellionis, & læsæ Majestatis rei, ac in mortem Principis consciscentes, quadrigis in diversum actis discerpuntur, bonaque eorum publicantur seu confiscantur. Maligni calumniatores ad palinodiam seu recantationem adiguntur, quandoque elinguantur. Falsarii & falsijuri truncatione manus puniuntur. Prostibulis impudicis quæstuariis seu quæstuosis cauterio stigmata inuruntur. Qui surrepta clanculum receptant, lavernionibus ipsi æquiparantur.

karzą, przedtym czyli dawnych czasow na krzyż ich wbijano. Rodzicoboycow w miech zaszytych, y w wodzię zanurzonych zatapiaią. Baby sekutne, czarownice, ściaнodoie, y zapalaczow na stosie drew palą. Rebellizaptow, y o wystęрek przeciw Maiestatowi obwinionych, y na śmierć Pana przysięgłych cztérema końmi w przeciwne strony popędzonemi na sztuki ozrywaią (ćwiartuią,) a dobra ich do skarbu zabieraią. Złośliwych potwarcow do odszczekania czyli odwołania przymuszaią, czasem język im wywłoczą. Falszerzom y krzywoprzysięzcom rękę ucinaią. Nierządnice niewstydliwe nierządu patrzące, żegadłem bywaią nacechowane, czyli piątnem znaki im wypalaią. Ktorzy kradzież kryiomo przechowuią, złodzieiom się samym rownaią.

690. Colapha seu alapa cædi, ob quodvis usuvenit; puberes oppuvio excipere vel oppuvire contingit. Talitrum, condylus, sufflatis buccis elicere stlopes, nidorem fumidi cucculli naribus dormientium afflare jocosum est.

Policzek czyli pogębek wziąć za lada co jest we zwyczaiu; iunakom dać chłostę przytrafia się. Szczudłek czyli podnosek, kułak, nadętey gęby wzdawać klask, śpiącym dać fimfę, żartowna iest.

691. Supplicii mitigatio fit vel relegatione, vel deportatione, qua cum infamia quidam relegantur seu deportantur.

Kary ulżenie bywa przez wygnanie, albo przez wywołanie (banicyą wyświecenie,) gdzie niektorzy z odsądzeniem czci czyli niesławą bywaią wygnani czyli wywołani

692. Exul seu missus in exilium in loco determinato exulat: extorris & profugus vagatur: proscriptus nullibi tuto consistit.

Wywolany na mieyscu wyznaczonym przebywa: wygnaniec y zbieg tuła się: na gardło banit nigdzie bespiecznie mieysca zagrzać nie może.

LXV. De Statu Regio.

LXV. O Stanie Krolewskim.

693. Potestates esse omnium interest, ne potentior minus potentem opprimat. Sed dum unus rerum potitur, Monarchia dicitur, & ipse Monarcha; quanquam Cæsares olim collegas sibi legere soliti sint. Imperator nunc ab Electoribus eligitur.

Aby zwierzchności były wszytkim na tym zależy, żeby możnieyszy słabszego nie uciskał: Ale gdy jeden włada, jedynowładztwo nazywa się, a on Jedynowładcą; chociaż Cesarze przedtym spolników urzędu dobierać sobie mieli zwyczay. Cesarza teraz Kurfirstowie (Elektorowie) obieraią.

694. Qui si ex legum præscripto regnat, Rex est; si ex libidine, ut quod libet, liceat, etiam sub corona sceptroque tyrannus.

Ktory jeśli według praw przepisania rządzi, Krolem jest; jeśli według upodobania, że co zechce, wolno mu, nawet przy koronie y berle tyranem jest.

695. Sedes ejus in Metropoli est, ubi in augustali in solio sedet eburneo seu ex ebore fabrefacto, bysso seu sindone, & & purpura murice seu coccino, trabeaque serica acupicta magnifice vestitus, ac splendens fulgore seu splendore, aulicorum vero caterva (comitatu) stipatus.

Mieszkanie jego w stołecznym mieście jest, gdzie w pałacu na tronie siedzi słoniowym czyli z słoniowey kości kunsztownie zrobionym, w bisior czyli płotno cienkie, y purpurę czyli szarłat, jako y w szatę jedwabną Krolewską haftowaną świetno odziany, y od jasności się lśniący, dworzan zaś orszakiem czyli gromadą otoczony.

696. Qui vel sunt Consiliarii, cum cæteri, tum intimi, vel

Ktorzy albo są radni Panowie tak zwyczayni jako y

præfecti principales ſeu purpurati, ut: Aulæ Magiſter ſeu architriclinus. Enſifer, Dapifer, Pocillator, Magiſter ſtabuli, Cancellarius ſeu Archigrammateus ſuos amanuenſes habens, Secretarius, cubicularii, ſummarum actores, atrienſes, aſſèclæ, & celeres ſeu a pedibus.

poufali czyli tajemni, albo przedni urzędnicy, jako Marſzałek, Miecznik, Stolnik, Podczaſzy, Koniuſzy, Kanclerz ſwoich piſarkow (ſkrybentow) maiący, Sekretarz, pokoiowi, ſzafarze pieniężni, odźwierni, pacholſtwo, y lokaie.

697. Alibi habet, aut aliorſum legat vicarios, ſatrapas ſeu dynaſtas, quæſtores, publicanos, & legatos, qui diplomate regio inſtructi res expediunt.

Kędy indziey ma, albo dokąd inąd poſyła Namieſtnikow, Staroſtow czyli Rządcow, Poborcow, Celnikow, y Poſtow, ktorzy mandatem Krolewſkim opatrzeni rzeczy ſprawuią.

698. In defunctorum locum ſubſtituuntur (ſufficiuntur ſubrogantur) ex legitime præſentatis, alii, qui ſucceſſores dicuntur.

Na zmarłych mieyſce podawaią z ſłuſznie zalecomych z ſpołproſzących, innych, ktorych naſtępcami nazywaią.

699. Regia aulæis ſeu periſtromatis, tapetibus, picturiſque regaliter refulget, perſonatque concentu, & inſtrumentis muſicis.

Krolewſki pałac obiciami czyli ſzpalerami, kobiercami y malowaniem wſpaniale ſię świeci, y brzmi od śpiewania, albo od inſtrumentow muzycznych.

700. Fabulatores ſeu gerrones, moriones, paraſiti ſeu gnatones, nugigeruli, ſycophantæ, & quadruplatores, aularum appendices ſunt.

Bajacze czyli płotkowie, błaznowie, pasobrzuchowie (paſorzyci darmojedzi darmochlebowie,) świegotowie czyli bałamuci, ſzalbierze czyli zauſznicy, y potwarcy dworſcy; dworow przydatkami ſą.

701. Majeſtas invidioſa ſeu invidiæ obnoxia eſt: ſed clementia præſidii vice erit.

Doſtoyność Krolewſka zazdrosci (nienawiści) podległa jeſt: ale łaſkawość miaſto obrony będzie.

702. Non tam clementem Principem tutantur ſatellites:

Nie tak łaſkawego Pana ſtrzegą drabanci: ani tak

nec

nec tam locupletant fiſci reditus; aut repoſiti theſauri ſeu gaza, quam ſubditorum amor.

703. Angariis igitur, tributis & exactionibus ne exhauriantur: congiariis potius, & donativis demulciantur ac deliniantur.

704. Sic populo imperandum, ut illi parere lubeat: obſequia coacta periculoſa ſunt; precaria vero detrahunt exiſtimationi ſeu eminentiæ.

zbogacaią ſkarbowe dochody, albo złożone ſkarby, jak poddanych miłość.

Podwodami więc czyli ſzarwarkami, poborami y wyciąganiem niech ich nie wynizczaią: ſzczodrotą raczey z podarunkami niech błagaią y łagodzą.

Tak trzeba panować nad ludem, aby mu poſłuſznym być miło było: poſłuſzeńſtwo poniewolne niebeſpieczne jeſt; a uproſzone poniża.

LXVI. De Regno & regione.

705. Regno inſunt liberi ordines, ſtatutorum vinculo inter ſe colligati.

706. In arduis negotiis ſeu cauſis concientur Comitia in comitio; Romæ id quandoque per Interregem fiebat, ubi etiam Dictator ſeu Magiſter populi cum Magiſtro Equitum dicebatur; ſed e Primatibus (Proceribus Optimatibus) ut: e Ducibus, Comitibus, Baronibus, ac Nobilitate, Ruſtici iis non interſunt; ſed ruri occupantur, ſuisque comarchis ſeu vicanis obſequuntur.

707. In territorio ſuo quilibet Magiſtratus ſancire poteſt

LXVI. O Króleſtwie y krainie.

W Króleſtwie ſą wolne ſtany uſtaw związkiem między ſobą ziednoczone.

W trudnych potrzebach czyli ſprawach zwoływaią Seym do ſeymowey izby, w Rzymie to nie kiedy ſię przez Krolowładcę działo, gdzie też Wſzelko rządcę y jego Porucznika mianowano; ale z przednich Panow, jako to: z Kſiążąt, Hrabiow, Baronow, czyli wolnych Panow, y Szlachty. Chłopi czyli wieśniacy na nim nie bywaią, ale ſię na wsi bawią, a ſwoim Woytom czyli ſzołtyſom poſłuſzni ſą.

W okolicy ſwojey każda Zwierzchność ſtanowić może,

quod vult; quod allubeſcit ſeu collubeſcit: ſed velle non debet, niſi quod publice expediat. Licet quoque eidem ſancitis abrogare, arrogare, derogare, exrogare, obrogare, aut illa antiquare.

co chce, y co ſię podoba; ale chcieć nie powinna tylko tego, coby ſię na poſpolity pożytek ściągało. Wolno też jey uſtawę znieść, inſzą przydać, nieco z niey wyrzucić, cząſtkę z niey wyjąć (dyſpenſować;) odmienić; albo ją ſkaſować.

768. Ditio dominium ſeu imperium eſt, ubi quis dominatur: diſtrictus, ubi jurisdictionem habet: Provincia, quam devicit.

Państwo jeſt; gdzie kto panuie; Powiat, gdzie ma jurysdykcyą czyli ſądy ziemſkie: Prowincya, ktorą kto zwojował.

709. Gentes confines ſeu finitimæ de oris confiniis & limitibus plerumque ambigunt. Sed ſi limitent fines, & paciſcantur, fœdus eſt; quod perjuri temerant, violantque.

Narody pograniczne o krainy, granice czyli pogranicze, y miedze częſtokroć ſię rozpieraią. Ale kiedy rozmierzą granice, y umowią ſię; przymierze jeſt; ktore krzywoprzyſięzcy gwałcą y łamią czyli naruſzaią.

LXVII. De Pace & Bello.

LXVII. O Pokoiu y Woynie.

710. Status pacatus eſt optatiſſimus: ſed aliquando niſi vi armorum obtineri nequit.

Stan ſpokoyny jeſt naypożądańſzy; ale podczas chyba mocą oręża otrzymać go nie można.

711. Siquidem turbatores factioſi & clancularii, clandeſtinas factiones, & conſpirationes, coitiones ſeu colluſiones architectantur moliuntur & diſſeminant; ac ubi conjurarunt, tumultus atque ſeditiones concitant: quæ ni ſedantur, bella inteſtina erunt.

Ponieważ burzyciele (buntownicy) niepokoy czyniący y ſkryci; taiemne bunty y ſpiſki ſchadzki czyli zmawiania ſię knuią, zamyślaią, roſiewaią, a gdy ſię przyſięgli, zamieſzania (wrzawy y trwogi,) y rozruchy wzbudzaią: ktore jeśli nie będą poſkromione, woyny domowe wynikną.

712. Hoſtis externus extrinſecus ſeu externe irrumpit: adverſus quem bello defenſionis ergo ſuſcepto opus eſt:

Nieprzyjaciel zagraniczny z zagranicy wpada czyli wtarga; przeciw ktoremu woyny odporney potrzeba.

713 Id per Fecialem denunciatur, aut per Caduceatorem pax petitur: ſi quis imparatum ſe, vel hoſtili potentiæ imparem arbitratur.

Tę przez Herolda czyli Poſta o woynę oznaymuią, albo przez Poſta jednacza o pokoy proſzą: jeśli ſie kto niegotowym, albo potędze nieprzyjcielſkiey nierownym rozumie.

714. Imbellis & imbecillis minime viribus fretus nequicquam bellare ſeu belligerare occipiet.

Niewojenny, y ſłaby nie ſpuſzczaiąc ſię na ſiły, woiować czyli woynę toczyć wcale niech ſię nie porywa.

715 Apparatus enim bellicus multa depoſcit: militem imprimis tam peditem ſeu peditatum, quam equitem ſeu equitatum, qui ſbribendus, auctoramento (ſacramento) obligandus ſeu auctorandus, armandus, exercendus, in diribitorio luſtrandus, & in hyberna ſeu ſtativa deducendus eſt. Item auxilia, dapſileſque ſumptus.

Wyprawa bowiem wojenna wiele potrzebuie: żołnierza naprzod tak pieſzego czyli piechoty, jako y konnego czyli jazdy, ktory ma być zaciągniony, obowiązkiem czyli przyſięgą obowiązany, uzbroiony, muſtrowany; na mieyſcu okazki porachowany, y na zimową leżę albo ſtanowiſko zaprowadzony. Także poſiłkow y hoynego nakładu.

716. Mature ergo ſtips cogenda, commeatus ſubvehendus ſeu convehendus, & præſtituendi qui erogent.

Wcześnie tedy zapłatę zbierać, żywność (prowiant y chleby) zwozić, y tych poſtanowić trzeba, ktorzyby wydawali.

717. Tum congregandus eſt exercitus, ordinandi gregarii per legiones, cohortes, vexillationes, turmas, ac præficiendi decuriatis decuriones ſeu decani, centuriatis centuriones, præfectus vigilum, tribuni ſeu chiliarchi, quibus additur op-

Potym do kupy trzeba ściągnąc woyſko, y proſtych żołnierzy ſzykować na pułki, poczty, chorągwie, y roty, a przełożyć nad dzieſiątkami dzieſiątnikow czyli Kapralow, nad ſtem ſetnikow czyli kapitanow, ſtrażnikow, puł-

ptio, omnibus denique Imperator.

kownikow; ktorym też bywa dodany porucznik; a na ostatek nad wszytkiemi Hetmana albo Feldmarszałka.

718. Tyrones intermiscentur veteranis: volones & dimachæ cum peditatu se conglomerant: muliones, lixæ, calones, & caculæ seu mediastini ad servitia & sarcinas devehendas adsciscuntur.

Nowozaciążnikow mieszaią między starych żołnierzy: ochotnicy y dragani (lekko uzbroieni) do piechoty się przyłączaią: mułnicy, chałastra, łuźni, y ciurowie czyli kuchcikowie do posług y noszenia tłumokow bywaią przyjęci.

719. Armaturæ satis erit, si tectus sis lorica, galea seu casside cum cudone: scuto vero seu clypeo (ancili parma pelta vel cetra,) & hasta, quibus dimices, sis instructus: cataphracti tamen circumquaque loricati sunt, & toti quasi ferrei,

Rynsztunku dosyć będzie, jeśli się okryiesz pancerzem, przyłbicą czyli szyszakiem y czapką szyszakową: tarczą zaś (pawężą,) albo puklerzem, y kopią czyli włocznią, ktoremibyś się potykał, będziesz opatrzony: Kiryśnicy jednak czyli Huzarowie od głow aż do nog w zbroię ubrani są, y cali niby żelaźni.

720. Classis navalis etiam uncos aduncos seu reduncos, harpagones, hamas, buccellatumque seu biscoctum panem, & catascopia poscit,

Flota (woysko wodne) oprocz tego krzywych czyli zakrzywionych hakow, bosakow (osęk,) klamrow, bochnow chleba albo sucharow, y łodzi dla języka potrzebuie.

721. Gladius accommodatur ad latus, vel baltheo appenditur, seu accingitur, ut e vagina stringi promptius, ac evaginatus recondi possit capulo tenus.

Pałasz do boku się przypasuie, albo się na pasie rycerskim (na pendencie) zawiesza, aby go z pochew łatwiey dobyć, a dobyty schować można aż po rękojeść.

722. Sagitatrii e pharetra non exinanita sagittas promere, arcum nervo tendere, ingruentesque sagittando prote-

Strzelcy łuczni z saydaku czyli kołczana niewyproźnionego strzały brać, łuk cięciwą naciągać a napadających strzelaniem odganiać (odstrzeliwać)

lare, ac amoliri consvescant.

723. Sclopetarii sclopeta nitrato seu tormentario pulvere, plumbatisque onerent; postaptato dracone seu mardulo displodant: sed quasi ad scopum prorsus collimantes.

724. Expeditione suscepta castra metari, tentoria paxillis figere, munitionibus sese vallare, excubiis seu excubitoribus circummunire, & stratagematis prius, quam acie pugnare opus est. Cum autem castra converti convenit, omnes sua colligunt.

725. Emittendi subinde sive armati, sive inermes speculatores seu catascopi, & exploratores seu corycæi: quorum in militia insignis usus est; ut & tesseræ seu symbolæ, qua sui se recognoscant. Hemerodromi sub noctem remeant.

726. Excursiones vel pabulationis, cum scilicet frumentatum, lignatum, aquatum &c. itur, vel prædæ causa fiunt agminatim (catervatim) non sine populatione, idque sæpe ejusmodi, ut ne in rutis quidem, quod dicitur, & cæsis, quæ tamen sarta tecta servanda erant, quicquam residui permaneat.

y odrażać niech się przyuczaią.

Muszkietyrowie muszkiety (puthaki, rusznice, flinty,) rusznicznym prochem y kulami niech nabijaią; potym przyłożywszy kurek wystrzelaią: ale jakby do celu prosto zmierzaią.

Wyprawiwszy się na woynę, oboz stanowić, namioty kołeczkami rozbić, szańcami się okopać, strażą czyli wartami się opatrzyć, y pierwiey sztukami wojennemi, niż wstępnym boiem (szykiem) walczyć potrzeba. Gdy zaś z obozem ruszyć trafia się, wszyscy obłogi (ciężary rzeczy) swoie zbieraią.

Trzeba coraz wysyłać bądź zbroynych, bądź bezbroynych śpiegow czyli podjezdnikow, y wywiaduczow czyli podsłuchy, ktorych na woynie znamienita potrzeba jest; jako y hasła (godła znaku,) ktorymby się swoi rozeznawali. Na wziady czyli dla języka wysłani ku nocy się wracaią.

Wybiegania albo dla żywności, to jest gdy po zboże, drwa, wodę y inne rzeczy jadą, albo dla zdobyczy (łupu płonu korzyści) bywaią kupami nie bez pustoszenia, a to częstokroć tak, że jakumiott, według przysłowia, z tego, co przecie trzeba było w całości zachować nic nie pozostawa.

727. Induciæ ſi panguntur, dantur obſides.

Przymierze do czaſu jeśli ſię czyni, daią zakładnikow.

728. Ad prælium eductæ copiæ vel in cuneum coguntur, vel in phalangem ſeu quadratam aciem, alis munitam.

Do bitwy wyprowadzone woyſka albo ſię w klin ſzykuią, albo w pułki czyli ſzyk czworograniaſty ſkrzydłami opatrzony.

729. Vexilla in medio ferunt ſignifer: quos anteſignani cum ſpathis ſeu romphæis præcedunt.

Chorągwie w pośrzodku trzymaią chorążowie: ktorych przedpropornicy z multanami czyli długiemi pałaſzami poprzedzaią.

730. Tympaniſtæ (tympanotribæ,) tibicines, & tubicines claſſicum canentes, tubarum, & lituorum ſeu cornuum, quorum hi flexi, illæ directi æris ſunt, ingeminato clangore, atque tympanorum ſtrepitu, ad alacritatem inflammant (incendunt:) poſt dimicationem receptui canunt ſeu buccinant.

Pałkierowie bębniſtowie czyli doboſze, ſurmacze y trębacze do potrzeby trąbiący, trąb y krzywut z ktorych te z krzywey, tamte z proſtey miedzi ſą, co raz powtorzonym dźwiękiem, y w kotły lub bębny hucznym biciem do ochoty zagrzewaią, zapalaią pobudzaią; po potyczce na odwrot trąbią.

731. Velites uſitate initium pugnæ faciunt velitando: mox toto agmine concurritur & pugnatur.

Harcownicy zwyczaynie bitwę harcuiąc zaczynaią: wnet całą ſię gromadą potykaią y walczą.

732. Eminus quidem lapides fundis, & catapultis, tela baliſtis, glandes tormentis & bombardis, jacula ſive ſpicula miſſilia amentis ejaculando, & cuſpidibus configendo.

Z daleka wprawdzie kamienie z proce y (1) bełtow, pociſki z kuſz (2) wojennych wielkich murowych, kule z dział y flint, groty rzucalne z nawiązania proce czyli z rzemienney cięciwy wyſtrzelaiąc (rzucaiąc wypuſzczaiąc,) a włoczniami przebijaiąc.

I 733.

(1) *Belt* machina wojenna, z ktorey kamienie lub inne pociſki na odległych wypuſzczano.

(2) *Kuſza*, z ktorey kamienie wyrzucaiąc mury rozbijano.

733. Cominus autem sariſſis, lanceis, haſtilibus & haſtis mucronatis ſed cuſpidatis ac bipennibus magno miſu vibratis transadigendo ſeu transverberando; cæſtibus, clavis, aclidibus ſeu tragulis proturbando; frameis, pugionibus, & ſicis pungendo & confodiendo; enſibus, machæris, acinacibus ſeu harpis cædendo.

Z bliſko zaś dardami (dzirytami) włoczniami, dzidami y kopiami żeleźcem naſadzonemi y kończatemi y halabardami wielką ſiłą rzuconemi przebijając czyli przeſzywaiąc, cepami żelaznemi, buzdyganami [buławami,] y palicami czyli pałkami (maczugami ſiekierami) porażaiąc; ſzablami (rapirami ſzpadami,) puginałami czyli tulichami pchaiąc y przebijając; pałaſzami, kordami y koncerzami ſiekąc pocinaią.

734. Fit ſtrages cruenta, cadunt promiſcue hinc & hinc ejulatu & boatu horrendo ac tremendo.

Bywa porażka krwawa, padaią poſpołu tam y ſam z krzykiem żałośnym y wrzaſkiem ſrogim y ſtraſzliwym.

735. Conflictu aliquandiu aliquantiſper ſeu diutule durante ſuccenturiati ex inſidiis ſupervenientes a tergo adoriuntur, ſeu invadunt, aciem diſturbant, fugant, cruentatos ſeu ſanguinatos inſectantur, præcluſos trucidant.

Gdy potyczka już trochę trwała, z zaſadzek nadchodzący, z tyłu uderzaią czyli napadaią, ſzyki mieſzaią, rozpędzaią, ukrwawionych gonią, zaſkoczonych zabijaią.

736. Illi ambigue confligentes, terrore panico perculſi partim ſe dedunt, aut capiuntur, partim ad profugia fugiunt, & diſperſi palantur.

Owi w zamieſzaniu ſię potykaiąc, trwogą przerażeni częścią ſię poddaią, albo ich biorą czyli imaią; częścią do mieysc ucieczki uciekaią, y rozpłoſzeni błąkaią ſię.

737. Civitas rebellis, & arx caſtrumve, quo clade affecti ac profligati ſe recipiunt, circumſiſtitur, & obſidetur, undique circumvallatur, anguſtatur, machinis muralibus oppugnatur ſeu impugnatur.

Miaſto co ſię z poſłuſzeńſtwa wyłamało, y zamek albo twierdza, dokąd ſię porażeni u zbici ſchraniaią, bywa opaſane y obłężone, zewſząd wałami obtoczone, ściśnione, y działami burzącemi dobywane.

738. Obſeſſi, ſi non concutiuntur, propugnantes cum

Obleżeni, jeśli ſobą nie trwożą, broniąc ſię z oſadzo-

præſi-

præsidiariis erumpunt seu pedatum faciunt: sed repelluntur, & majore impetu debellantur.

739. Expugnata ante ultroneam deditionem urbs, ob rebellionem diripitur: aliquando & aboletur; ad internecionem seu excidio exciditur, desolatur, funditus evertitur, soloque æquatur.

740. Munimenta, si quæ antea fuere occupata, recuperantur.

741. Victores adepti palmam seu victoriam, spoliis & manubiis onusti, trophæis erectis; pæana concinentes, cum triumpho illustrique ovatu seu ovantes, redeunt a certamine.

742. Ubi strenui ob heroica seu inclyta facinora insignibus condecorati nobilitantur: proditores, turbarumq; autores, quandoque decimati, vel centesimati plectuntur: transfugæ, & desertores mulctantur: saucii sanantur: captivi seu in servitutem redacti persoluto lytro à redemptoribus rediumuntur, aut permutatione liberantur, & postliminio in libertatem redeunt.

743. Ad extremum stipendiis, quantum quisque meruit, exolutis, miles exauctoratur ac

nemi żołnierzami wypadaią czyli wycieczki czynią: ale bywaią odpędzeni, y z większą natarczywością zwojowani.

Dobyte przed dobrowolnym poddaniem się miasto, dla odpadnienia zplądrowane (złupione, bywa: podczas też wniwec obrocone do sczętu wycięte, spustoszone, z gruntu wywrocone, y z ziemią zrownane.

Obronne mieysca, ieśli iakie wprzod były wzięte, znowu odyskuią (odbieraią.)

Zwycięzcy pole czyli zwycięstwo otrzymawszy; łupem y płonem obciążeni, znaki zwycięstwa wystawiwszy; piosnkę tryumfalną śpiewaiąc; z tryumfem czyli okazałym okrzykiem do domu się wracaią z potyczki.

Gdzie ci, co się mężnie stawili, za rycerskie czyli zacne dzieła herbami przyozdobieni szlachectwa dostępuią: zdraycow y buntownikow czasem dziesiątkowanych albo setkowanych gardłem karzą: na zbiegi y odstępce skazuią winę: ranionych opatruią: więźniow (ieńcow brańcow) czyli w niewolę wziętych wypłaciwszy okup przez odkupicielow odkupuią, albo przez zamianę wyzwalaią; y tak ci prawem swoim do wolności się wracaią.

Na ostatek żołd; ile kto wysłużył, popłaciwszy, żołnierza rozpuszczaią (chorą-

exarmatur: emeriti rude donantur; qui pro patria militantes occubuere seu oppetiere; adorea & elogiis afficiuntur.]

gwie zwijają,) y broń mu odbieraią: wysłużonych odsłużby uwalniaią; tych co dla oyczyzny żołduiąc na placu polegli, sławą y pochwałami wysławiaią.

LXVIII. De Schola & institutione.

LXVIII. O Szkole y uczeniu.

744. Quoniam literati ad omnia habiles esse, idiotæ vice versa parum societati humanæ conferre deprehenduntur; consequens est, ut scholis, ubi rudes paterne erudiantur, opus sit.

Ponieważ, że uczeni do wszytkiego sposobni są, prostacy przeciwnie mało społeczności ludzkiey pożytku przynoszą, jawna jest; idzie zatym, ze szkoł, gdzieby nieuczonych po oycowsku ćwiczono, potrzeba jest.

745. At hæ non sunt, ut fatui opinantur & existimant, carnificinæ, sed ludus, dummodo docilis ac sedulus discipulus callidum cordatumque nanciscatur ac inveniat præceptorem.

Lecz te nie są, jako nieuważni mniemaią y sądzą, katowniami, ale igraszką: byleby pojętny (dowcipny) y pilny uczeń biegłego y mądrego dostał y znalazł náuczyciela.

746. Ille enim si discit sponte seu non coacte, percontatur & quærit avide, auscultatque attente; hic si docet lubenter, informat provide, & inculcat assidue, uterque sane eximio perfruitur delectamento.

On bowiem jeśli się uczy dobrowolnie czy bez przymusu, bada się y wypytywa się chciwie, a słucha pilnie, ten jeśli uczy chętnie, ćwiczy go bacznie, a przypomina ustawicznie, oba zaiste śliczney używaią rozrywki.

747. Quod & pædagogi seu hypodidascali, ludimagistrorum adjutores, aliique, quibus salaria didactra seu minervalia persolvuntur, attendant. Corycæi vero, observatores seu coryphæi petulantiam & absentiam

Czego y pedagogowie czyli dzieciowodzowie, mistrzow pomocnicy, y inni, ktorym się kwartały płacą, niech pilnie postrzegaią. Dozorcy zaś czyli postrzegacze niech na rozpustę (swawolę,) y nie-

annotent,

748. Adjungenda tamen eſt inſtitutioni diſciplina ſeu pædia, & cenſura; item ferula & columna: ne ex laxitate vel diſſolutio vel deſidia, & hinc inertia ſubrepat.

749. Qui monita ſeu monitiones non moratur, aut ea flocci pendit, vapulet.

750. Cathedra docentis eſt, quam etiam conſcendit, ſubſellia diſcentium ſunt.

751. Calamo ſeu penna, cujus crena ſcalpro ſeu ſcalpello temperatur ſeu hiulcatur, ſcribimus in paginis albentis ſeu albeſcentis chartæ, vel in membrana; ſtylo ſeu graphio in pugillaribus ſeu codicillis, ut ex expungi poſſit.

752. Si quæ ſchediaſmata formator ſtudiorum dictat, excipiuntur; idemque ſolæciſmos ſeu mendas, quas incuria fudit, curioſe emendat, commonſtrans, quod vitioſe poſitum, adeoque dedocens quod dediſcendum eſt.

753. Memoriæ quod mandare vis, ne obliteres, relege & repete tecum frequenter, non curſim, obiter, perfunctorie, ſed rebus intentus; ita inhærebit. Palmarium vero eſto, gnomas e Bibliis tyrunculis

bywanie w ſzkołach baczenie maią.

Przydać jednak trzeba do ćwiczenia karności y oſtrego dozoru; także y palmatki ſzkolney y leſzczynowey laſeczki; aby z przeſtworności albo roſpuſta, albo niedbalſtwo, a ztąd nieumiejętność ſię nie wkradła.

Ktory o upomnienia czyli gromienia nie dba, albo je lekce waży, niech chłoſtę czyli ciegę bierze.

Katedra do uczącego należy, w ktorey też zaſiada, ławki dla uczących ſię ſą.

Piorem czyli piorkiem, ktorego wrąb ſcyzorykiem czyli nożykiem wrębuią (obrabiaią) czyli ſzczepaią; piſzemy na ſtronach białey karty, lub na pargaminie: grafką (ołowkiem błeyczykiem) na pugilareſach czyli kamiennych kſiążkach, aby ſię wymazać mogło.

Jeśli co porywcze przygotowanego nauczyciel dyktuie, po nim ſię piſze, a on błędy, ktore niedbałość ſprawiła, oſtrożnie poprawia, pokazując co źle położono, y przeto oduczając co jeſt do oduczenia.

Na pamięć czego ſię nauczyć chceſz, abyś nie zapomniał, czytay y powtarzay ſam z ſobą często, nie prędko, przemijając y aby odbył (niedbale ladajako) ale na rzeczy pilny wzgląd maiąc; tak

instillare.

będzie tkwiało. Nayprzednieysza zaś niech będzie sentencye z Biblii uczącey się młodzi podawać.

754. Repetitio tacita est; recitatio clara; examen quotidianum, vel extraordinarium.

Uczenie się na pamięć ciche jest; mowienie albo czytanie głośne; ekzamen lub doświadczanie postępku każdodzienne, albo nadzwyczayne.

755. Si feliciter proficere vis, quidquid modo comprehendisti, statim & e vestigio alteri enarra, & communica

Jeśli szczęśliwie postąpić chcesz, cokolwiek tylko pojąłeś, wnet y natychmiast drugiemu rozpowiedź, y udziel.

756. Decet enim te praeclarum praemonstratorem, quacunque praeit, non vero nepas retrorsum gradientes, studiose imitari: condiscipulos itidem aemulos certatim aemulari, donec aemulatione eos adaequaris, aut, solertia nempe & sagacitate fretus, etiam viceris.

Słuszna bowiem jest, abyś zacnego przewodnika (nauczyciela) dokądkolwiek jedno wprzod idzie, nie zaś rakow wspak łażących pilnie naśladował; społuczniom także nad ciebie się sadzącym abyś na wyścigi był podobny, poki im nie wyrownasz, albo, zwłaszcza dowcipowi, y bystrości rozumu dufaiąc, ich nie przeydziesz.

757. E trivialibus scholis, quae diligenter frequentandae sunt, promoventur classici gradatim ad gymnasia, ubi exercitia fervent: inde ad academias lycaea seu athenaea, quae Baccalaureos, Magistros & Doctores creant, suosque Rectores, Professores, Antecessores seu Jurisconsultos habent.

Z pospolitych szkoł, do ktorych pilnie trzeba chodzić, bywaią pomknieni co przednieysi po stopniach do szkoł większych, gdzie ćwiczenia słyną; z tamtąd do Akademij, ktore Bakałarzow, Mistrzow, y Doktorow obieraią, swoich też Rządcow, Professorow, y Promotow czyli Licencyatow maią.

LXIX. De Museo.

758. Idoneus musis locus solitarius est, a turba remotus; ubi studiosus bibliothecam, pulpitum, atramentarium cum calamario seu graphiario, cultelloque scriptorio habebit.

759. Libellos seu codices munde tractet, quos non permultos, sed selectos obtineat.

760. Quorsum enim quæso (obsecro, amabo!) numerosa, & in tomos divisa volumina, sæpe aliunde compilata, quorum indices seu catalogum vix perlegit possessor?

761. Lituris, quæ conceptus distrahunt, ne maculet: asteriscis & scholiis ad marginem notabis; reminiscentiam sublevare nemo vetat; quinimo consultum est.

762. Si quid incidit seu occurrit, evanescere seu excidere ne patiare; annota protinus non in rejectaneas schedas, vel pictatitium, sed in palimpsestum seu membranam deletitiam; indeque in diarium, vel adversaria, quæ continuo penes te, in promptu seu obviam sunto. Opistographum utrinque exa-

LXIX. O Mieyscu osobnym do ćwiczenia się.

Sposobne do nauk mieysce samotne (osobne odludne) jest, od zgiełku dalekie: gdzie student ksiąznicę (bibliothekę) pulpit, kalamarz ze szkatułką czyli kalamarzykiem, y nożykiem pisarskim będzie miał.

Ksiązki ochędoźnie niech chowa (niech szanuie;) ktorych nie jak naywięcey niech ma, ale wyborne.

Na coż bowiem proszę (moy kochany!) liczne, y na tomy czyli części podzielone księgi, często zkąd inąd wypisane, ktorych spiski czyli rejestra ledwie przeczyta ten co je ma.

Kreśleniem, ktore myśli rozrywa, niech nie maże: gwiazdeczkami (znaczkami;) y krotkiemi wykładami na brzegu poznaczaiąc wspamiętywaniu wspierać nikt nie broni; owszem dobrze jest.

Jeśli ci się co nawinie albo nagodzi, nie dopuszczay aby zniknęło czyli się wymknęło; naznacz (nanotuy) zaraz nie na odrzutnych karteczkach albo tabliczce, ale na kamienney ksiąźce, lub pargaminie zgluzowaniu podległym; a ztąd w dziennik, czyli księgę pamiętną, ktora tuż przy tobie pogotowiu czyli na doręczu niech będzie. Co z obu

ratum est.

763. Lucubranti ad lychnum cereus præ sebacea candela conducit; cui accendendo ignitabulum seu igniarium cum fomite seo suscitabulo, itemque chalybs, silex, & sulphurata adsint.

764. Tædæ fumant & fumigant; qua de re lucubrationibus insigniter officiunt.

765. Candelabrum seu lychnuchus sit pensile, umbraculum viride, emunctorium præsto, quo identidem emunge, ne ellychnium obumbret, & fungum, ne fæteat, opprime.

766. Proditurus, lucernam absque laterna ne feras; facibus faculis seu funalibus non fidendum.

sion z zapisano, opistografum polacinie się zowie.

W nocy się ćwiczącemu przyświecy, woskowa świeca (stoczek) nad łoiową lepsza jest, do ktorey zaświecenia krzesiwo z żagwią (próchnem,) także stal, krzemien y siarniczki tuż niech będą.

Łuczywo kurzy się y dymi (kopci,) dla tego nocnemu ćwiczeniu mocno szkodzi.

Lichtarz czyli świecznik niech będzie zawiesisty, zasłona zielona, szczypce tuż, ktoremi coraz ucieray, aby knot nie ćmił, a ustrzyżyny (grzybek, nos świecy, żużel) aby nie śmierdziały, zagaś (zaciśni zadepc.)

Maiąc wynisć, świecy bez latarni nie nieś; pochodniom czyli łanym świecom nie trzeba wierzyć (dufać.)

LXX. De Grammatica.

LXX. O Grammatyce.

767. Scitus Grammaticus literas orthographice juxta calligraphiam & etymologiam pingit: vocabula emphatica & periodos inchoantia majusculis notat; syllabas copulat; dictiones seu voces flexiles declinat & conjugat, phrases syntactice construit, & significationes, quid & quomodo significent, enucleat, sermonemque commatibus seu virgulis & punctis interpunctum (di-

Umieiętny Grammatyk litery bezbłędnie według nauki pisania, y wykładow pisze; słowa jakiey wagi y od ktorych się peryody zaczynaią, większemi literami znaczy, syllaby składa, słowa odmienne przez spadki y czasy odmienia, mowy kształty porządnie składa, y wykłady, co y jako znaczy, wyłuszcza, a mowę kreskami czyli przedziałami y punktami prze-

ftinctum) legitime pronuntiat.

768. Ancillantur huic librarii & typographus, ejusque operæ, qui e loculamentis typos depromentes, coagmentant, prælo fubjiciunt, elucubratos libros excudunt; abfolutisque editionibus bibliopego (glutinatori compactori librorum) ut malleati compingantur, tradunt: quos bibliopola venumdat.

dzieloną prawie (słusznie) wymawia.

Posługują mu księżnicy y drukarz y jego towarzysze, ktorzy z przegrodek litery wybieraiąc składaią, pod prasę daią, z trudną pracą pisane księgi drukuią, a po dokończeniu ekzemplarzow introligatorowi (księgarzowi) do zbijania y wiązania daią: ktore książnik przedaie.

LXXI. De Dialectica.

LXXI. O Nauce rozważania.

769. Dialecticus feu Logicus ratiocinans, quid de quo dici poffit, & quare, perveftigat; ambigua diftinguit, obfcura declarat feu definit, effati cujusvis certitudinem examinat, diexodos intricatas liquido explanat, atque in pericopas difcindit.

Dyalektyk czyli Logik rozważaiąc (rozumem rozbieraiąc) coby się o czym rzeć mogło, y czemu, dochodzi; co iest obojętnego, rozeznawa, co ciemnego, objaśnia czyli stanowi, każdey powieści pewność roztrząsa (waży, doświadcza,) zawikłane okoliczności mowy jasno wykłada, y na mnieysze części je rozdziela.

770. De quocunque axiomate, themate feu pofitione, problemate feu zetemate, & dogmate differens, & de quæftionibus dubiis in utramque partem argumentans difputat, argumenta & conclufiones (confequentias, collectiones, complexiones) fyllogismis argute inneftit, paralogismos (documenta in fpeciem) & fophifmata negatione feu inficiatio-

O wszelakiey sentencyi, propozycyi, rzeczy do wierzenia podobney, y nauce rozmowę mając, y o kwestyach wątpliwych obostronnie dokazując dysputuie, dowody, y ich zamknienia w syllogizmy subtelnie wiąże, y na błędne zadawania, a na fałszywe czyli wykrętne zarzuty niepozwalaniem, lub ogranicze-

ne, vel diſtinctione diſſolvit, methodo ſeu congruentia apta, concinna, & appoſita, omnia digerendo.

niem, lubo też dyſtynkcyą (rozeznaniem) odpowiada porządkiem ſkładnym, gładkim, y przyſtoynym wſzytko rozporządza.

LXXII. De Rhetorica & Poeſi.

LXXII. O Kraſomowſtwie y wierſzow piſaniu:

771. Diſertus Rhetor ut perſvaſibilia perſvadeat, formulas dicendi conquirit, ad facundiam ſeu eloquentiam ſtylum exercet, variat, & limate colorat verba tropis a nativo ſignificatu ad alium aſſimilatione quadam effictum, transferens. Sententias expolit figuris ſeu ſchematis, & circumſcriptione ſeu periphraſibus, Actionem denique geſtibus animat, ut auditorium permoveat.

Mowny Kraſomowca aby do rzeczy namownych namowił, ſpoſoby mowienia wynayduie, do wymowy ſtyl ſpoſobi, odmienia, y zdobi gładko ſłowa kſztałtami odmiany od właściwego znaczenia na inne dla podobieńſtwa niejakiegoś zmyślonego przenoſząc. Powieści wytwornościami czyli kſztałtami, y okolicznościami, wymowę na oſtatek jeſtami ożywia, aby ſłuchaczow pobudził.

772. Facundus & flexanimus Orator in panegyri, & quoties dicturus eſt, nunc abrupte auſpicatur, nunc præfatus (exordio ſeu præfatione præmiſſo,) ſeſe inſinuat, & benevolentiam captat: tum cauſam ex ſtatibus, conjecturali, definitivo, & juridiciali inveſtigatam, beneque trutinatam, oratorie & dilucide proponit; poſt valide confirmat perſvaſoriis rationibus, illuſtrat exemplis ſeu paradigmatibus, tametſi non dilatet, vel amplificet, nec digrediatur abs re. Objectiones refutat ſeu refellit ex-

Wymowny y namawiający Rzecznik (Kraſomowca) w zgromadzeniu, y ilekroć jedno mowić albo mowę mieć chce, czaſem nagle zaczyna, a czaſem przyſtęp czyli przedmowę pierwiey uczyniwſzy wmyka ſię, y łaſkawe ſobie chęci jedna; toż ſprawę czyli rzecz z tych punktow: jeżeli jeſt, co jeſt, y czy ſłuſnie jeſt, wynaydzioną y dobrze uważoną, po kraſomowſku jaſno czyli wyrozumnie przekłada, potym mocno utwierdza namownemi dowodami, objaśnia przykładami, chociaż nie

acte

aſte & conſiderate, apologias ſeu apologeticos, & parænеſes ſeu paræneticos inſtituit, easdemque qua ex tempore, qua præmeditate declamat, ac in epilogo perorat.

rozſzerza albo nie rozwodzi, ani odſtępuie od rzeczy. Zarzuty zbija czyli wywraca ſilnie y uważnie; obrony ſławy y napominania wynayduie, y one już z nagła, już ſię na to przygotowawſzy deklamuie czyli każe, a zamknieniem rzecz kończy.

773. Proverbia ſeu adagia, & apophthegmata, & comparationes, ſimilitudines ſeu parabolæ, orationem luculenter exornant: quam nervoſam vocamus, quoties ſtrictim & ſententioſe; comptam vero; quoties in latinis latine, hoc eſt, pure emendateque rem enuntiat.

Przyſłowia czyli przypowieści, znamienite zdania, y przyrownania czyli podobieńſtwa mowę doſtatecznie zdobią; ktorą węzłowatą zowiemy, jlekroć ściśle czyli krotko, y ſentencyami; ozdobną zaś, ilekroć w łacińſkim połacinie, to jeſt, porządnie czyli rzetelnie y niebłędnie rzecz ſłowy wyraża czyli wymawia.

774. Sed Poeta ſeu vates e proſa ſeu ſoluta oratione ligatam faciens, & nimia breviaus ſeu abbrevians, verſus & rhytmos concinnat eleganter vaticina carmina (metra vaticinia) modulatur decenter; epithalamia ſeu nuptialia carmina, epicedia, propemptica, epigrammata, anagrammata, elegias, & apologos fingit ingenioſe; qui ſi excellit, laurea coronatur.

Ale Wierſzopis czyli rymopis z wolney mowy wiązaną czyniąc, a co jeſt nadto ſkracaiąc, wierſze y rymy ſkłada kſztałtnie; wrożące wierſze czyli wrożki wymierza przyſtoynie; wierſze godowe czyli pioſnki pokładzinne, pogrzebne, życzące dobrey drogi wierſze ucieſzne z każdey materyi, kunſztowne ſłow przeſtawiania, wierſze ſmutne, y bayki wymyśla dowcipnie; ktory jeśli innych przewyżſza, bobkowym liściem bywa koronowany.

LXXIII. De Matheſi, & quidem de Arithmetica.

LXXIII. O Matematyckiey, a zwłaſzcza o Rachmiſtrſkiey Nauce.

775. Mathematicæ diſciplinæ quantitatem enucleantes, pariter utiles ſunt, & ſubtiles.

Matematyckie nauki miarę wielkości lub małości rozważające, rownie pożyteczne ſą, y ſubtelne.

776. Enimvero Arithmetica numeros per decades, hecatontades, chiliades & myriades computat, quia ſeu quomodo compendioſe ope cephaliſcorum ſeu capitulorum invicem addantur, ſubtrahantur, multiplicentur, dividantur, ſive id fiat ciphris ſive calculis (abaculis) ſuper abacum aut abacem. Sed ruricolæ per decuſſes, duodenas, quindenas, & ſexagenas ſupputant.

Ponieważ Arytmetyka liczby po dzieſiątkach, po ſtu, po tyſiącu, y po dzieſiąciu tyſięcy, rachuie, jak czyli jakim ſpoſobem krotko za pomocą ſum czyli zebrania w jeden rząd jedne ſię z drugiemi ſumuią, uymuią ſię, rozmnażaią ſię, z dzielą ſię, czy ſię to dzieje cyframi, czy liczmanami na ſtole kamiennym czyli rachowniczey tablicy. Lecz wieśniacy dzieſiątkami (krzyżykami,) wiardunkami (tuzinami,) mędlami, y kopami rachuią.

LXXIV. De Geometria.

LXXIV. O Mierniczkiey nauce.

777. Geometra quaſi ludibundus figuras contemplatur, ac pertica, & gruma metitur diſtantias, prope, an procul abſit ſeu diſtet aliquid.

Mierniczy jakoby igraiąc kſztałtom ſię przypatruie, a prętem y kompaſem rozmierza odległości, bliſko, czy daleko odległa czyli oddalona jeſt rzecz jaka.

778. Ad regulam lineas, puta rectas, vel obliquas, non curvas, ſpirales, volutas ſeu circumvolutas; ad normam

Według prawidła linie, to jeſt, proſte albo ukośne, nie krzywe, wężykowate, toczone czyli winione, według wę-

an-

angulos, circino vero ducit circulum, cujus medium punctum, dicitur centrum, circuitus autem seu ambitus, peripheria seu circumferentia appellatur.

gielnicy czyli śrzodwagi kąty czyli rogi; cyrklem zaś wiedzie cyrkul, ktorego śrzedni punkt zowie się centrum, obwod otoczeniem czyli okrągiem się nazywa.

779. Quadrum seu quadrangulum est quadratum, conus turbinatus est, cylindrus teres: cubus hexadrus: prisma laterosum: globus rotundus, externa superficie convexus, interna concavus.

Szyba czworograniasta jest, brożek (szyszakowy wierzch, kończata okrągłość) okrągło pochodzisty jest, wał okrągłodługi: kostka (1) czyli sześciokwadrat ma sześć płaskości: wielościon jest graniasty: kula okrągła powierzchu obłączysta (wypukła,) wewnątrz żłobkowata czyli dęta.

780. Circularis figura absolutissima & divinissima est, omnia complectens, nihil habens asperitatis seu scabredinis, nihil offensionis, nullas incisuras, nullos anfractus, nihil eminens, nihil lacunosum.

Okrągła figura naydoskonalsza y nieporownana jest, wszytko zawierająca, nic nie mająca chropowatości, nic usterku (zawady obrazy,) żadnych karbow czyli narzynania, żadnych zakrętow, nic wydatnego czyli wypukłego, nic dołkowatego.

781. Omnis dimensio fit per triangulum seu triquetrum.

Wszelkie rozmierzenie dzieje się przez trzygrań trzykąt czyli tryanguł.

Pondere, mensura, numero Deus omnia fecit.

Według wagi, miary, y liczby Bog wszytko sporządził.

LXXV.

---

(1) *Kostka* jest figura pełna zawierajaca sześć pol z jednakowych kwadratow.

LXXV. De Menſuris, & ponderibus.

LXXV. O Miarach, y wagach.

782. Menſuræ continuorum ſunt: Granum, digitus, palmus, ſpithama, ulna, pes, paſſus, orgyia, decempeda, ſtadium, milliare, leuca: his metimur omnia.

Miary rzeczy nierozdzielnych (całych) ſą: Ziarno, palec, dłoń, piędź, ſtopa, łokieć, krok, ſążeń, mierniczy pręt, ſtaie, mila, Francuzka mila, temi rozmierzamy wſzytko.

783. Liquidorum menſuræ ſunt: Congius, culeus, metreta, amphora, ſeu quadrantal, urna, quartarius, ſextarius, hemina, ſeu cotyla, acetabulum. cyathus, ligula.

Mokrych rzeczy miary ſą: Garniec, kufa, ſtatek od 12. garncy, od ośmiu; od czterech garncy, ſzoſta, dwunaſta, cztyrdzieſta osma; ſiedmdzieſiąta druga, dwuch ſetna ośmdzieſiąta osma część garnca.

784. Aridorum menſuræ ſunt: Medimnus, modius, trimodius, ſemodius, chænix.

Suchych rzeczy miary ſą: Korzec, ſzoſta częś: korca, połkorca, dwunaſta część korca, trzecia część garnca,

785. Pondera ſunt: Centenarius vel minimum 100. librarum zygoſtaticarum, pondo libra ſeu aſſipondium, ſemilibra ſeu ſemiſſis, quadrans, triunx ſeu teruntium, uncia, ſemiuncia, duella, ſicilicus ſeu quartarius, ſextula, ſeu ſolidus, drachma, trimeſſis, ſcrupulum, obolus, ſemobulus, ſiliqua, lens, granum. Unde dupondium ſeu bilibre, tripondium & cætera. Hunc partiendi modum maxima ex parte tenet uſus medicinalis. At ſi cum vulgo divi-

Wagi ſą: Cetnar maiący przynaymniey 100. funtow ważniczych, funt, połfunta; ćwierć funta, uncyą, to jeſt dwunaſta część Rzymſkiego funta, połuncyi, trzecia: czwarta, ſzoſta, osma; ośmnaſta; dwudzieſta czwarta część uncyi czyli (1) ſkrupuł; połſkrupuła; czwarta, ſzoſta, osma; dwudzieſta część ſkrupuła. Zkąd dwa funty, trzy funty, y, daley. Takowy dzielenia ſpoſob po większey części zachowuie używanie

dis

(1) *Skrupuł* waży 20. ziarn.

dis libram in 16. vel 32 partes, non quidem ex more Romano, sed ex pervulgato usu dices: semissis, semiuncia, duella. Verum drachma pro octava parte semunciæ, imperite.

lekarskie. Lecz jeśli z ludem pospolitym podzielisz sunt na 16. lub 32. części, nie podług zwyczaiu wprawdzie Rzymskiego, ale z pospolitego używania rzeczesz: grzywna, łot, skociec. Ale dragma (kwintel ćwierć łota) za ósmą część łotu, nieumieiętnie czyli nie dobrze się tak bierze w łacińskim.

786. Si quid a libripende seu zygostate in bilance penditur appenditur seu libratur, examen, quod scapo exit, & per aginam sese agitat, pensita, an trutinam æquet seu exæquet, sin minus, adjice sacoma, ut æquilibrium sit.

Jeśli co ważnik na szali waży czyli odważa, na języczek, ktory z koła rotu wychodzi, y przez ukłube rusza się, miey oko, czy się z ukłubą rowna, jeśli nie, przyrzuć mnieyszego gwichtu, aby rowno było.

787. Obrussa & sembella seu lancula monetariorum; statera lanificum est portatilis libra, altera parte uncinum habens, altera pondus, quod centro admotum plus, amotum minus ponderat.

Proba mincarska (języczki złotnicze na brzegach złote,) y waga złotnicza mincarzow; przemian czyli bezmian sukiennikow jest nosna waga, z jedney strony hak maiąca, z drugiey ciężar czyli gwicht, ktory do srzedniego punktu pomkniony więcey, od niego odemkniony mniey waży.

LXXVI. De Optica & pictura.

LXXVI. O Nauce patrzenia czyli o perspektywie, y malarstwie.

788. Opticus radios visivos seu visibiles, & objecta visus scrutatur, ex quorum ductibus ichnographia, orthographia, scenographia, & sciagraphia

Optyk (biegły w nauce patrzenia) promienie wydoczne, y rzeczy widzialne upatruie, z ktorych powodu model gruntu czyli abrys na płaski, mo-

ma-

manat: pleucida (perſpicua diaphana,) & opaca, lucida & obſcura diſcernit: ac juxta id conſpicilia efformat.

del przodku czyli abrys na wzwy, model drewniany, y wyobrażenie cieniu pochodzi: przezroczyſte od cieniſtych, jasne od ciemnych rozeznawa, a według tego okulary kſztałtuie (wyrabia.)

789 Hinc pictor ad exemplar vivi effigiem delineat (figuras imaginat,) ac penicillo diſcretis pigmentis, quæ ſuper palmulam pictoriam tenet, linit, variegat, interundat.

Ztąd Malarz na wzor czyli wizerunek żywego obraz ryſuie, pęzlem rożnemi farbami, ktore na palitrze trzyma, maluie, pſtrzy; y cieniſto wzorzy.

790. Sculptor ſeu ſtatuarius ſtatuam cælo ſculpit & cælat, ſuperque baſi ſeu ſtylobate collocat. Si immanis eſt coloſſum dices: ſi perelegans, Polycleteum opus.

Snycerz ſtatuę czyli oſobę dłotem (rylcem) rzeże y wyrzyna czyli dłubie, a na podſławku ją ſtawia. Jeśli nad wzroſt ludzki jeſt, koloſem nazwieſz; jeśli wcale piękna, Polikleteſową robotą.

791. Solaria ſciatheræ ſeu ſciotherica gnomone horas demonſtrant; clepſydræ, & clepſamidia fluore ſeu fluxu.

Kompaſy ſłoneczniki czyli ſłoneczne zegary prętem palcatem czyli rączką godziny ſkazuią; zegarki wodne, y piaſzczyſte czyli ciekące zciekaniem.

LXXXII. De Muſica. | *LXXVII. O Muzyce.*

792. Muſicus cum ſymphoniacis, quos phonaſcus edocuit; juxta metricas leges ſeu modulos, melodias & odas ſeu melos, ſæpe aſſa, ſed non rauciente voce canit; ac prælúdia proœmia ſeu præcentiones inſtrumentis proœmiatur.

Muzyk z ſpolśpiewakami, ktorych muzyki nauczyciel wyuczył według taktu, melodye y pieśni częſto ſamym, ale nie chrapliwym głoſem śpiewa: a przegrawki na inſtrumentach gra.

793. Symphonia eſt plurium concentus; quorum conſonantia ſive harmonia grata eſt,

Symfonia czyli zgodniebrzmiąca pieśń jeſt wielu zgodne śpiewanie, ktorych zgo-

dissonantia vero est clamatus absurdus seu absonus.

duy dźwięk czyli harmonia wdzięczna jest, zadzieranie zaś iest wrzask niezgodny y niewdzięczny.

794. Choraules tibias, fistulas & cornua; organetes organum pneumaticum inflat: cithara, nablium (sambuca,) testudo seu chelys, lyra, pandura seu barbitum chordis constant, quæ collabiis seu epitoniis supra magadium intenduntur & remittuntur. Organum pneumaticum tibias, fistulas, pinnas, & folles pneumaticos habet, organum vero majus & minus fidiculis intenta sunt, quæ ut resonent, pinnulis pulsantur.

Surmacz surmy, piszczałki y kornety, organista organy dymalne nadyma, cytra, harfa, lutnia, lira, kobza z stron złożone są, ktore goździkami czyli kołkami na podstawek czyli kobyłkę naciągaią y odpuszczaią. Ale organ dudy, piszczałki, klawiaturę, y miechy ma; klawicymbał zaś, y klawikord także szpinet stronami naciągnione są, ktore aby brzmiały, klawiszami w nie brząkaią.

795. Fides a fidicine plectro seu pectine raduntur, ut consonent.

Na skrzypcach skrzypak smyczkiem rznie, aby zgodnie brzmiały.

796. Utriculus seu tibia utricularis ab utriculario inflatus, & crembalum, discrepantes seu dissonos edunt sonos.

Dudy czyli gaydy od gaydy nadęte, y dremla zadzieraiące y niezgodne wydaią dzwięki.

LXXVIII. De Astronomia.

LXXVIII. O Gwiazdarskiey nauce.

797. Astronomus astrolabro siderum motus, altitudines & distantias, Astrologus eorundem efficaciam & influxus considerat. Genethliacus ex geneseos horoscopo, cæteraque facie cæli, nato eventura prædicit.

Gwiazdarz astrolubem gwiazd biegi, wysokość y odległość, Astrolog ich skutki y influencyę uważa. Praktykarz z konstellacyi pod czas czyiego urodzenia wschodzącey, y z inney postaci nieba, nowonarodzonemu przyszłe rzeczy przepowiada.

798. Equidem ex fastis seu ephemeridibus constat, Pa-

Zaiste z kalendarza czyli minucyi wiadomo jest, że

fcha a Nativitate Chrifti recedere ut minimum trimeftri; Pentecoften a Pafchate prope bimeftri; inde Adventum circiter femeftrem effe.

799. Illic funt: Januarius a bifronte Jano fic dictus, Februarius, Martius. Ifthic Aprilis, & Majus. Hic Junius, Julius feu Quintilis, Auguftus feu Sextilis, September, Octobber, November. December poftremus eft.

800. Quilibet in Calendario Romano habet Calendas, Nonas, & fuas Idus.

801. Annus itaque menfes habet duodecim, hebdomadas duas & quinquaginta & diem unum, dies vero trecentos fexaginta quinque, ac horas fere fex.

802. Intra triennium feu trieterida acceffio fit menfis intercalaris feu embolifmi, id eft decimæ tertiæ lunationis: luftrum five quadriennium reducit biffextilem annum.

LXXIX. De Geographia.

803. Geographus & Cosmographus, regionum, etiam quas ipfe non peragravit, fitum de-

Wielkanoc od Narodzenia Pańſkigo oddala ſię naymniey ćwiercią roku, Swiątki od Wielkieynocy mało nie dwoma mieſiącami; ztąd do Adwentu czyli przyiścia Pańſkiego jeſt około ſześć mieſięcy czyli poł roka.

Tam ſą; Styczeń lub Januaryuſz od dwoyczołowatego Januſa tak rzeczony, Luty y Marzeć. Owdzie Kwiecień y May. Tu Czerwiec, Lipiec, Sierpień, Wrzeſień, Październik, Liſtopad. Grudzień oſtatni jeſt.

Każdy w Kalendarzu Rzymſkim ma pierwſzy dzień nazwany Calendæ, *piąty lub ſiodmy dzień zwany* Nonæ, *y trzynaſty albo piętnaſty dzień rzeczony* Idus.

Rok więc mieſięcy ma dwanaście, tygodni 52. y dzień jeden; dni zaś 365. y godzin prawie ſześć.

Co trzy lata bywa przybyſz czyli przybyſzowy mieſiąc, to jeſt trzynaſty kſiężyca obrot: czteroletni czas przywraca przeſtępny rok.

LXXIX. O Kraiopiſaniu.

Kraiopis y Swiatopis, ~~kraiow~~, nawet ktorych ſam nie zwiedził, ~~położenie~~ opiſuie

ſcri

ſcribit; quæ ſint in continente, inſulis, peninſulis, quæ maritimæ; quæ in meditullio, & quonam tractu; quæ ſint citeriores ſeu citimæ, & quæ ulteriores ſeu ultimæ: ſub qua zona vel climate, vel parallelo: quos habeant hi aut illi accolas, & quibus terminis ſeu finibus ab illis diſpeſcantur & diſterminentur? quos antipodes, periævos, antævos habeant.

ktore ſą na lądzie czyli ziemi, na wyspach, połwyspach czyli wyſpach wodą nieobeſłych, ktore morzu przyległe, ktore na ſrzodku ziemi, y w jakim rozciągu, ktore ſą z tey, a ktore z oney ſtrony, pod jaką ſtrefą czyli paſem niebieſkim, y pod jakim kraiem świata, czyli rownoodległością: jakich maią ci, albo owi ſąſiadow, y jakiemi ſię granicami od nich dzielą y odgraniczaią? ktorych podziemnych, około mieſzkaiących, nad ſobą mieſzkaiących maią.

LXXX. De Hiſtoria.

LXXX. O Opiſaniu dziejow.

804. Cum res geſta narratur, Hiſtoria; cum autem ficta fictiones ſeu figmenta fabulamur, fabula eſt.

Kiedy rzecz co ſię działa, opiſuią, Hiſtorya; ale kiedy rzecz zmyśloną czyli wymyſły baiemy, baśń czyli bayka jeſt.

805. Illas Hiſtoricus per ſæcula recenſeat; has annalium monumentis ſeu chronicis inſerere capitale ſibi ducat.

Owe dziejopis niech od ſta do ſta lat wylicza; te w kſięgi rocznych dziejow czyli w kroniki kłaść, za gardłowy wyſtępek niech ſobie poczytuie.

806. Et ut pateat genuinam, non ſuppoſititiam eſſe, rem ſimul cum circumſtantiis in commentaria referat;

Aby zaś świadomo było, że prawdziwa a nie zmyślona jeſt; rzecz razem z okolicznościami w kſięgi pamiętne niech wpiſuie.

LXXXI. De Medicina.

807. Sanis optima, & maxime ſalutaris medicina, diæta eſt, quia ſeçuriſſimum eſt, & ſine violentia adjuvat.

808. Ne bibas vel edas, niſi ſiti & fame ſtimulatus, quod ſaliva ad conſpectum cibi palatum titillans innuet; ita valebis, & vigebis; ſecus atrophia laborabis ſeu tabeſces.

809. Quocirca appetitum præſtolare jejunus.

810. Sed & invaletudo ubi te inceſſit, abſtinentia & quiete curatur: quod advertant, qui nonniſi ſaturi, jejunant, nec niſi operatione fracti quieſcunt.

811. Frictiones, fomentationes (fotus, fomenta,) embrochæ, venæ ſectiones ſeu phlebotomiæ, cucurbitæ, emplaſtra, malagmata, dropaces, cataplasmata, diapalmata, linimenta, ceromata, odoramina ſeu ſuffimenta, & omnia forinſecus ſuperimpoſita ſeu adhibita, partim demunt, partim mitigant & leniunt dolorem vel tormenta. Ut & apophlegmatismi, & collyria. Sed corroſiva depaſcuntur.

812. Remedia digerentia, purgantia ſive cathartica, e-

LXXXI. O Lekarſkiey nauce.

Zdrowym naylepße, y nayzdrowße lekarſtwo dyeta (miernośl jadła y napoiu) jeſt, bo naybeśpiecznieyße jeſt, y bez gwałtu pomaga.

Nie pij, ani jedz, chyba pragnieniem y głodem pobudzony, co ślina na weyrzenie pokarmu podniebienie łechtąca pokaże; tak zdrowy czerſtwy będzieß; inaczey będzieß ſchnął.

Przetoż apetytu (chęci do jadła) czekay na czczo.

Lecz y niezdrowie gdy cię napadło, wſtrzemięźliwością y wczaſem ſię leczy: co niech uważaią, ktorzy nie poßczą aż ſię najadłßy, y nie ſpoczywaią, aż pracą ſą zwątleni.

Nacierania czyli frykacye, naparzania czyli ogrzewania, pokrapiania, krwi pußczania, baniek ſtawiania, plaſtry, maści, włoſow wyrywania plaſtry, plaſtry odmiękczaiące, ſmarowania, ceroty z woſku y oliwy, wonne kadzenia, y wßytkie zewnątrz przyłożone plaſtry częścią odeymuią, częścią ukracaią, y ulżywaią bol albo trapienia. Jako y maſtykatorya y oczne lekarſtwa. Ale gryzące wygryzywaią.

Lekarſtwa trawiące, wyczyściające, wyprożniające, poty

vacuantiá, ſudorifera ſeu diaphoretica, corroborantia, adipſa, acetaria, & cætera efficacius medentur, ſive ſint potiones, decocta & apozemata, ſive pillulæ & catapotia, ſive errhina ſive illinctus.

ſprawujące, poſilaiące, pragnienie gaſzące, ſalſe czyli kwaſy, y inne ſkuteczniey leczą, czy ſą trunki, dekokty, y warzone lekarſtwa, czy pigułki y konfekty: czy kichanie pobudzające, czy ziołka przylagodzone.

813. Adverſus obſtructiones alvo ciendæ applicantur clyſteres ſeu clyſteria, vel balani ſeu ſuppoſitoria, vel globuli: Antidotis (mithridaticis, alexiteriis, alexipharmacis) venena: amuletis ſeu præbiis faſcina pelluntur; hoc etiam verbulo: *præfiſcini.*

Na zatwardzenie, do poruſzenia żołądka zażywaią enemy czyli kliſtery, albo czopkow lekarſkich, albo gałeczek. **Lekarſtwami** *przeciw truciźnie czyli mitrydatem jady czyli trucizny; noſzeniem świątości uroki czyli czáry odganiaią; tym także ſłowkiem: Boże przeżegnay (w dobry czas mowiąc.)*

84. De panacea ſive athanaſia, univerſali, & præſentaneo medicamento litigant, an detur? Topica vero cuique parti & effectui propria quin ſint, indubitatum eſt, ut: cephalica, ophthalmica, thoracica, tam anacathartica, quam bechica, cardiaca, ſtomachica, hepatica, ſplenetica, nephritica, hyſterica, ſcorbutica, ptarmica, narcotica, hypnotica, peptica, ſarcotica, veſicatoria, diuretica, & cætera.

O Lekarſtwie na wſzyſtkie dolegliwości powſzechnym y niechybnym ſprzeczka jeſt, czy ſię znayduie? ſzczegulne zaś każdey części y ſkutkowi właściwe że ſą, rzecz niewątpliwa jeſt; jako: głowie, oczom, pierſiom ſłużące, tak czyſzczące, jako y kaſzel uśmierzające, ſerdeczne, żołądkowe, wątrobne, śledzionowe, nerkowe, maciczne, ſkorbutyczne, kichawkę, y śpiączkę ſprawuiące, trawiące, zaraſtanie mieſem przynoſzące, ſpruſzczaiące, urynę wzruſzaiące, y inne.

815. Ex inſpectione lotii, & arteriæ pulſu pertentato, indicinam petunt ſeu conjecturam faciunt Archiatri, & alii Medici, præſertim diebus criticis, & anno critico. Salſum in hos

Z oglądania uryny, y pulſu macania znak biorą, y dorozumiewaią ſię Nadworni, y inni Lekarze, oſtaſzcza w dni do rozeznania choroby ſpoſobne, y w roku podey-

ſcomma eſt: ſolis licere impune occidere, utinam non verum!

rzánym. Zartowne na nich ßyderſtwo jeſt: że ſamym tylko im wolno bez kary zabijać, oby nie prawdziwe!

816. Gregales ipſorum ſunt Chymici, quorum ars olim Chemia, nunc Spagiria ſeu Alchymia dicitur, chirurgi, & pharmacopolæ ſeu ſeplaſiarii. Hi in ſeplaſiis pharmaca, unguenta ſeu chriſmata, ſerapia ſeu ſyrupos, elegmata ſeu electuaria, condita, extracta, paſtillos, trochiſcos, tabellas, orbiculos, & cætera præparantes, in myrothecis; loculis ſeu forulis, pyxidibus, alabaſtris, & thecis ſigillatim reſervant. Illi autem ut plurimum operam navant capillis barbisque reſcindendis & abradendis, vulneribus ac ulceribus curandis.

Towarzyße ich ſą, Chimiſtowie, ktorych naukę niegdyś Chemią, teraz Alchimią nazywaią, cyrulicy, y aptekarze. Ci w aptekach lekarſtwa, maści, ſyrupy, lambityny, konfekty, eſſencye, czyli wyciągnione ſoki, perfumy, trociczki, morſele, czyli lekarſtwa w tabliczkach, kołaczki, y inne gotuiąc, w ſłoikach, przegrodkách, pußkach, alabaſtrowych garnußkach, y pudełkach z oſobna chowaią. Tamci zaś (cyrulicy) poſpolicie bawią ſię włoſow y brody ſtrzyżeniem y goleniem, także ran y wrzodow opatrowaniem.

LXXXII. De ETHICA in genere ſeu generatim.

LXXXII. O nauce dobrych obyczaiow w ogulności czyli powſzechnie.

817. Virtus in mediocritate conſiſtit: vitium eſt cum in exceſſu, tum in defectu. Excedere enim, & deficere, transgredi utique eſt.

Cnota na mierności zależy: wyſtępek jeſt już w przebraniu miary, już w niedoyściu do miary. Wyſtępować bowiem z miary, y jey nie dochodzić, przeſtępować zaiſte jeſt.

818. Si quis peccat incogitantia, delictum ſeu lapſio eſt: ſi voluntarie, malitia: ſi ſtudio, nequitia: ſi malitioſe ſeu ma-

Jeśli kto wykracza przez nierozmyślność, wyſtępek czyli błąd jeſt; jeśli dobrowolnie, niecnota: jeśli umyli-

signe, scelus: si enormiter & spissius, flagitium: si ut ægre faciat alicui, perversitas,

819. Et talia qui patrat perpetrat seu designat, quemque nec pudet, nec piget errati, perditus plane ac destabilis est. Viri enim boni ac probi laudabilia & approbata semper exoptant; mali vero ac vitiis dediti vice versa semper reprobanda.

820. Qui perperam agere susque deque habet, pravus est. Contra, qui se a malo prohibet, probus. Omnimode impollutus abhorret, detestatur, & exsecratur omne impurum & detestabile.

821. Consvetudo vitiosa seu cacoethes sensim irrepit: cui sero obsistitur, postquam invaluit, quandoquidem radicata raro exstirpatur.

LXXXIII. De ETHICA speciatim, & quidem de Prudentia.

822. Ex dignitate unumquodque æstimare, prudentiæ statumen est; ne res maximi momenti postferantur seu post-

ślnie, złość: jeśli złośliwie, zbrodnia: jeśli zbytecznie y często, grzech wielki: jeśli aby komu sztukę czyli złość wyrządził, przewrotność.

A takie rzeczy kto czyni popełnia albo broi, y ktory ani się wstydzi, ani mu żal wysłepku, niecnotliwy wcale y obrzydliwy jest. Ludzie bowiem dobrzy y cnotliwi chwalebnych rzeczy y uzięchwalebnych tych zawsze pragną; źli zaś y wysłępni przeciwnie zawsze naganny(c)h.

Kto źle czynić za nic sobie ma, zły jest. Przeciwnie kto się od złego powściąga, cnotliwy. Wcale niepokalany czyli niezmażany nienawidzi (brzydzi się,) odrzeka się y wzdryga się wszelkiey nieczystości y sprosności.

Natog zły powoli się wkrada: ktoremu nie rychło się opor daie, kiedy gorę wziął, ponieważ wkorzeniony rzadko się wykorzenia.

LXXXIII. O Nauce dobrych obyczaiow osobno, a zwłaszcza o Rostropności.

Według godności każdą rzecz ważyć sobie, rostropności grunt jest; aby rzeczy wielkiey wagi nie były za-

habeantur, & nullius penſi, ac titivilitio vix dignæ magni pendantur.

niedbane, a nikczemne czyli nic nie warte, y ſuſſalki nie były wielce ważone.

823. Antequam ſeu prius quam incaptes quidpiam, operæ pretium eſt, ut accuratus penſicules, utrum debeas, & poſſis: & utrum e re ſit, necne? ne fruſtrą ſeu incaſſum labores.

Wprzod nim co zaczniesz, pożyteczno jeſt pilnie rozważyć, jeśliċ przyſtoi, y czy możeſz? czy pożyteczna jeſt, czyli nie? abyś darmo lub próżno nie pracował.

824. Sis cautus & providus; proſpice finem, provide viam atque modum, & attende occaſioni, præſertim ſi quid paraturus es, ubi præcauto opus eſt; ne quid obſtet aut officiat.

Bądź oſtrożnym y opatrznym; patrz na koniec, upatruy śrzodki y ſpoſoby, a miey oko na pogodną porę czyli okazyą, zwłaſzcza jeśli co maſz wziąć przed ſię, gdzie oſtrożności potrzeba; aby co nie przeſzkadzało, albo zawadzało.

825. Nam inſani, ſtolidi, & dementis eſt inconſulto & ſine certa intentione ferri: inſani ſeu veſani, ſtulti, & ſecordis illicita appetere: perdeliri, cerebroſi, phantaſtici, furioſi ſeu lymphatici ac furibundi impoſſibilia ſuſcipere: imperiti & inconſiderati opportunitatem negligere,

Albowiem niemądrego, nierozgarnionego, y bezrozumnego jeſt, nierozmyślnie y bez pewnego zamierzenia unoſić ſię: niezdrowego rozumu, głupiego, y pomieſzaney głowy rzeczy niegodziwych pragnąć: wcale nierozumnego, bezmozgiego, fantaſtyka, ſzalonego y zapamiętałego na niepodobne ſię kazać: niebiegłego y nierozſądnego wczesney pory zaniedbywać.

826. Ubi inter plura datur optio, diu deliberandum, quod ſtatuendum eſt ſemel: ſupervacaneis vero ſuperſedendum.

Gdzie ſię między wielą podaie wolne obieranie, długo ſię ci rozmyślac trzeba, co raz maſz poſtanowić: zbytnych zaś rzeczy zaniechać potrzeba.

827. Et quidquid inſtituis, vel tibi proponis, conſulta exquiſite, itane, an ſecus ſatius

A cokolwiek poſtanawiaſz, albo ſobie zakładaſz, naradź ſię pilnie, czy tak, czy o-

ſit?

sit? post exsequere seu perfice celeriter, & perdura: sed caute.

wah lepieyby było? potym wykonyway czyli wypełniay prędko, y dotrway; ale ostrożnie.

828. Circumspectus etsi de eventu confidit, eumque percipit, circumspectat tamen, ne se præcipitet.

Ostrożny (przezorny) chociaż o skutku dobrze sobie tuszy, y wcześnie go widzi, ogląda się jednak, aby się nie pokwapił.

829. Quia usuvenit, ut tardius velocem, celerem seu pernicem jam præcedaneum, sed præ defatigatum antevertat: pedetentim igitur, & pedepressim promoveat

Bo się pospolicie trafia, że nierychły prędkiego, rychłego y chyżego już wyprzedzającego, ale zmordowanego poprzedzi; pomału więc y powoli nieck postępuie.

830. Quod abscondi debet, non palam venditat: abstrudit, non obtrudit.

Co się taić powinno, przed wszystkiemi nie wyjawia: kryje, nie zaś wywoływaiąc ogłasza.

831. Quod ei non certe constat, affirmare seu asserere, aut negare cavet, nedum ut quovis in congressu asseveret, aut inficiatur.

Co mu za pewne nie jest wiadomo, twierdzić czyli utrzymywać, albo przeczyć wystrzega się, nierzkąc aby w każdym obcowaniu miał tego dowodzić, albo się zapierać.

832. Nam ut credulitas, ita diffidentia noxia damnosa seu detrimentosa est: verum longe magis pertinacia & pervicacia.

Albowiem jako lekkowierność, tak niedowierzanie szkodliwe jest: ale daleko bardziey upor y krnąbrność czyli zacietość.

833. Si quis ergo aliquid boni enarrat, svadet, & ad illud adhortatur; mali vero quidpiam dissuadet, vel ab eo dehortatur, non est contumax, nec præfracte repugnat, nec obstinate contendit, aut contradicit, sed obsequitur.

Jeśli więc kto co dobrego powiada, radzi, y do niego upomina, złego zaś co odradza, albo od niego odwodzi; nie jest upornym, ani się krnąbrnie przeciwi, ani się upornie sprzecza, albo się opiera, lecz posłusznym czyli powolnym jest.

834. Præsagiens quippiam adversi, prævenire censet me-

Przeczuwaiąc co przeciwnego uprzedzić (ubiedz) za-

lius, quam præveniri; atque hoc ſapientiæ proprium eſt. Præpoſtera enim cautio eſt, poſt acceptum ictum demum circumſpicere.

lepſzą rzecz ſądzi, niż być uprzedzonym, y to mądrości własność jeſt. Opaczna bowiem czyli nieporządna oſtrożność jeſt po doſtaniu razow dopiero ſię oglądać.

835. Et dum quisque ſuarum rerum ſatagit, ille quoque ſibi nequaquam deeſt.

A gdy każdy o ſwoje rzeczy pieczołowanie ma, on też o ſobie myśli (nie zaſypia ſwojey ſprawy.)

836. Vaſer atque ſubdolus verſute nimis verſat & volutat omnia; ſuſpicax ſeu qui ſuſpicatur, doloſus eſt.

Chytry y ſztuczny ſztucznie nazbyt obraca y wykręca wſzyſtko; podeyrzliwy czyli podeyrzeniem narabiaiący, zdradliwy jeſt.

837. Veterator aſtu imponit incautis, & præter cæteros bonis, qui ſane deceptu faciliores ſunt.

Oſzuſt (ſzalbierz) chytrze oſzukiwa nieoſtrożnych, a między inſzemi cnotliwych; ktorzy zaiſte do oſzukania łacnieyſi ſą.

LXXXIV. De Temperantia.

LXXXIV. O Mierności (powściągliwości), w życiu.

838. Innata ſeu ingenita nobis depravatio perquam multa concupiſcit: ſed temperans cupiditates moderatur.

Wrodzona nam ſkaża bardzo wiele pożąda: ale mierny (powściągliwy) pożądliwości miarkuie

839. Sobrietas eſt continentia a ſuperflua alimonia.

Skromność w jedzeniu jeſt wſtrzemięźliwość od zbytecznego pokarmu.

840. Guloſus, & catillo ligurit, atque pitiſſando ſorbet. Helluo ſeu epulo cum comeſſationibus ſuis vorando ſeſe ingurgitat, & perdius ac pernox crapulatur. Lurco (bara-

Obżarty y łakotnik przyſmaki zjada, y koſztuiąc czyli popieraiąc w ſię leie. Zarłok z ſwojemi ſpołżarłokami żrząc obiada ſię czyli ſię obżera, a dzień y noc pije.

trum, gurges, vorago) comeſſando (potando, lurcando, popinando, nepotando) ſua dilapidans, nequens ſeu dilapidans, nepos ac decoctor audit. Omnes autem mera abdominis mancipia ſunt.

841. Uvidi compotores, & rubentes compotrices moracius hauriunt, ſeque benignius invitant, cum eſtur de ſymbolis ſeu collationibus, quas alii dederunt ſeu perſolverunt.

842. Veteres temperabant merum & ſiceram aqua, ac victitabant ſimpliciſſime: nunc quot gulæ illecebræ, tot ad perniciem ſanitatis irritamenta.

843. Ebrius enim ac bene potus noxam ſeu pænam habet crapulam, qua dum heſterna ſeu pridiana languet, halo eſt: ebrioſus exhalata per ſomnum crapula, tremorem ſentit, ac ſcotoma. Sobrii atque abſtemii mente valent; temulenti ſeu vinolenti amentia, ſtultitia, inſania, veſania dementantur, ſeu dementes fiunt.

844. Ubi inebriati potores ſeu potatores, & furiati graſſatores ſeu tenebriones brute bacchantur, ibi titubatur, ſpuitur ſeu ſpuitur, ſcreatur ſeu exſcreatur, vomitur, meitur, & cuncta ſpurce inundantur.

Marnotrawca bieſiady ſprawuiąc (rozgardyas ſtroiąc) a dobra ſwoie utracaiąc czyli rozpraſzaiąc, marnotrawcą y utratnikiem bywa nazwany. Wſzyſcy zaś ſą prawdziwemi brzucha niewolnikawi.

Namokli ſpołpijanicy y rumiane ſpołpijaczki nieroztworzone wino piją, y hoynie ſię częſtuią, czyli rzeſko w koley piją, gdy ſię paſą z ſkładu czyli rzędu, ktory inſi ludzie zapłacili.

Dawni roztwarzali czyſte y ſłodkie wino wodą, y żyli bez żadnych wymyſłow: teraz ile obżarſtwa powabow, tyle do uſzczerbku zdrowia pobudek.

Pijany bowiem y opiły za winę czyli karanie ma bol głowy, od ktorego wczorayſzego gdy mu ſłabo, opoiem jeſt: Pijanica po rozpędzonym przez ſen pijańſtwie drżenie czuie y zamierzch oczu. Trzeźwi y wodopoiowie przy zdrowym ſą rozumie; na winoczuwaiący od bezrozumu, głupſtwa, nierozſądku y wściekłości ſzaleią czyli ſzalonemi ſię ſtaią.

Gdzie pijani pijanice czyli łapikuflowie, y zbeſtwieni ponocnicy po beſtyalſku ſzaleią czyli huczą, tam ſię potaczaią, pluią czyli ſpluwaią, krtuſzą ſię czyli charchaią, womituią, moczą, wſzyſtko ſprośnie zalewaią.

LXXXV. De Castitate.

845. Castus est, qui se nefanda seu prolatu indigna libidine non fædat & contaminat: lascivire enim belluinum est.

846. At castitatem Deus præmiat; luxuriem vero punit temporaliter, per pænas corporales: spiritualiter denegando gratiam; æternum, addicendo inferis luxuriosos.

847. Subeat tibi excidium Sodomæ & Gomorrhæ, quæ hocce ob crimen sulphureo igne periere, & lasciviam omnem horrebis.

848. Vah! apage propudia! fædi & execrabiles penitus omnes, qui iis se dedunt.

849. Tu caste & caute ubique te gerito.

LXXXV. O Czystości.

Czysty jest, ktory niegodziwą czyli mianowania niegodną lubieznością się nie maże y nie kala nierządu bowiem patrzyć bestyalska jest.

Ale czystość Bog nagradza; nieczystość zaś karze doczeńsnie, przez kary cielesne: duchownie, nie daiąc łaski: wiecznie, skazuiąc do piekła cieleśnych.

Przypomni sobie zniszczenie Sodomy y Gomorry, ktore dla tego grzechu siarczystym ogniem spłonęły, a nieczystości się wszelkiey wzdrygniesz.

Wey! precz z nierządami! sprośni y obrzydliwi co do jednego wszyscy, ktorzy się na te udaią.

Ty czysto y ostrożnie wszędzie się sprawuy.

LXXXVI. De Modestia.

850. Modestus verecunde agit; procacitatem defugit.

851. Non frivolus est, utut quadantenus blandus & comis; non loquax aut morologus, sed taciturnus.

852. Nec tamen morosus, aut torvus, sed gravis; se-

LXXXVI. O Skromności.

Skromny (baczny) wstydliwie się sprawnie; od zuchwalstwa się chroni.

Nie jest płochy, chociaż poniekąd laskawy czyli łagodny y ludzki; nie świegotliwy, albo blazgon głupiomowny, ale milczący.

Ani przecie dziwak niedogodny, albo srogi ponury czyli kwaśny na weyrzeniu,

vr-

verus, non sævus.

853. Nihil immoderate laudat seu clarat, vel vituperat, redarguit, culpat, reprehendit; neminem traducit, cavillatur, aut diffamat; ad opprobrium neutiquam silet; nec cum dehortatur, clamat seu vociferatur.

854. Immo nec pejerat, nec dejerat, nec temere jurat. Si vero juraverit, juramenti seu jurisjurandi servantissimus est.

855. Nemini adversatur importune, aut facessit molestiam, aut scandalo (offendiculo) ignominiæve est. Nec quemquam sciens volensque contristat.

856. Famam & rumores non vulgat seu non communicat, sed prius percontatur scrupulose, iisque nisi crebrescentibus, & explorato/cognitis, assensum non accommodat.

857. Curiosus ardelio ingerit seu intrudit se & immiscet, ubi ejus nihil interest, etiam quæ celantur, eliciens & expiscans.

858. Locutulejus verbosus est; nugator facta infecta nugatur & blaterat: garrulus aniles ineptias aut nugas bullatas blatit: futilis ar-

lecz poważny, surowy, nie okrutny.

Nic niepomiarkowanie nie chwali czyli sławi, albo nie gani, nie strofuie, nie winuie, nie uymuie, nikogo zle nie obnosi, nie potwarza (łży, szczypie,) albo osławia na urągania żadną miarą nie milczy; a gdy odradza, nie krzyczy czyli nie wrzeszczy.

Owszem ani krzywo przysięga, ani się zaklina, ani nie rozmyślnie przysięga. Jeśliby zaś przysiągł, przysięgi statecznie dotrzymuie czyli dochowuie.

Nikomu niewcześnie się nie przeciwi, ani wyrządza przykrości, ani zgorszeniem, lub na zelżywość nie iest. Ani kogo umyślnie czyli wiedząc y chcąc nie zasmuca.

Wieści y nowiny nie rozgłasza czyli nie rozsiewa, ale się pierwiey wypytuwa z pilnością, ani na nie, chyba że już gruchnęły, y niezawodnie wiadome są, nie przystaie

Ciekawy wszędobylec (natręt) wtrąca się czyli nos wścibia y wdaie się, gdzie do niego nic nie należy, nawet tajemnych rzeczy badaiąc się y wywiaduiąc się.

Wielomowca (świegot, klegot) obfity w słowa jest: płotka co było y nie było plecie y błazgoni: bałamut babskie baśnie czyli bałamuctwa na-

cana effutit ac detegit, pleniusque rimarum hac atque illac perfluit: ſophiſta ſeu cavillator captioſus eſt: Momus omnia carpit & ſugillat: vaniloquus vaniloquentia aures opplet.

dęte będzie lekkomowny ſkrytości wydaie y odkrywa, a pełen rozpadlin tędy y owędy przecieka: mędrek czyli wykrętarz wykrętny (podchwytliwy) jeſt: przyganiacz wſzyſtko ſzczypie y przymawia: próżnomowny próżnomownością uſzy nabija.

859. Conſideratus non equidem elinguis eſt, ſed tamen non inſulſus ſeu infrunitus blatero, nec ad quævis regerit; ut plures naſutuli; in (a) multiloquio enim ſeu multo garritu multa vanitas.

Rozważny nie jeſt ci bezjęzyczny, ale jednak nie jeſt nieprzyjemnym czyli bez wſtydnym świegotem, ani też na wſzytko odpowiada; jako niektorzy mędrkowie: w wielomowſtwie (1) bowiem czyli zbytecżney ſzczebietliwości wielka jeſt próżność.

860. Submiſſus demiſſo, non elato aut tumido animo eſt, non ſibi arrogat, quæ non habet, nec aliis ſua derogat; non ambit, nec anhele aſpirat ad faſces, purpuram, diadema, aliasque dignitates: nec ſua profuſe iactat, aut oſtentat, aut extollit; aut in iis gloriatur, aut ſe inſolenter effert; aliisque turgidus ſe præponit, ſed ſubmittit ſeſe potius & deprimit ſeu humiliat: ideoque exaltabitur, & clarebit ſeu clareſcet.

Pokorny jeſt uniżonego, nie zaś wyniosłego albo nadętego ducha (ſerca umyſłu,) nie przywłaſzcza ſobie, czego nie ma, ani innym co ich jeſt, nie uwłacza czyli nie ujmuie: nie zabiega, ani ſię chciwie nie pnie do urzędow, do purpury, do korony, y innych doſtojeńſtw: ani ſię z ſwoich rzeczy zbytecznie wychwala albo okazuie, albo wynaſza; albo ſię niemi chełpi; albo ſię pyſzno wynoſi, albo nadąwſzy ſię ſiebie nad innych przekłada; ale ſię uniża racżey y poniża czyli ſię upokarza: przetoż będzie wywyżſzon, y będzie ſłynął.

861.

(a) *Unde Scriptura ait:* Ori tuo facito oſtium & ſeras.

(1) Zkąd Pismo mowi; *Do uſt twoich przypraw drzwi y kłotki.*

861. Præconia vulgi non affectat, uti abjecti quidam plebicolæ poplicolæ seu populares: nec sibi alios anteferri moleste seu ægre fert, neque ad id commovetur seu acerbatur, neque ambitiosus seu per ambitum prensat.

Pochwał czyli sławy u pospolstwa nie szuka: jako podli niektorzy czciciele pospolstwa czyli wziętości u ludu pragnący: ani gdy innych nad niego przenoszą, za złe nie ma czyli nie przykro ma to, ani się tym obrusza czyli się rozjątrza, ani czci pragnący, godności nie zabiega.

862. Festivi joci, lepores, allusiones, facetiæ, & comitas urbanos decent. Rusticitas opicam barbariem redolet, rubicumque barbarorum est.

Krotofilne żarty, wdzięcznomowności, przymowki żartowne, y łagodnomowność obyczaynych zdobią. Nieobyczayność szpetnym grubiaństwem pachnie, y nieludzkich grdulów jest.

863. Scurrilitas summopere discavenda: nec minus assentationes parasiticæ.

Błaznowania (szyderstwa) wielce się trzeba wystrzegać: nie mniey też pochlebstwa pasorzyckiego,

864. Cavillatio virulenta; & sanna postica sonnionibus est relinquenda.

Uszczypliwość jadowitą, y śmieszki szyderskie ukryte szydercom (wyśmiewcom, przecherom) zostawić należy.

865. Renidere (subridere,) & blande ridere, morati est: cachinnari, incivile & inconditum.

Uśmiechać się y łagodnie się śmiać obyczaynego iest: chechotać (zbytecznie się śmiać) nieobyczayna jest y gruba.

LXXXVII. De Autarkeia.

LXXXVII O Przestawaniu na swoim.

866. Avarus per fas & nefas ditescere annititur; cum tamen superna benedictio Domini ditet; ac illi maximæ certissimæque opes sint, qui suis contentus vivit.

Łakomy godziwym y niegodziwym sposobem zbogacić się usiłuie chociaż jednak zwierzchne błogosławieństwo Pańskie ubogaca; a ten naywiększe y naypewnieysze dostatki ma, kto na swoim mieniu przestaie.

867. Et cui uſui in immenſum coacervatæ ſeu cumulatæ divitiæ, malorum invitamenta? cum male parta male dilabantur.

Y na coż ſię zdadzą bez miary zgromadzone czyli ſkupione bogactwa do złego pobudki y przyludy czyli podniety? gdyż złe nabycia złe ſię rozpraſzaią.

868. Adeo deſipiunt quidam divites locupletes ſeu nummati, ut bonis mobilibus & immobilibus ſeu ſtabilibus affluentes, & ciſtas pecunia, ſcrinia cimeliis, & cameras ſeu cellaria (camerata, penetralia) ſuppellectile confertas poſſidentes, egeſtatem timeant: videlicet in copia inopiam, in abundantia ſeu affluentia, imo redundantia penuriam.

Do tego głupſtwa przychodzą niektorzy bogacze, maiętni y pieniężni, że w dobra ruchome y nieruchome czyli ſtałe opływaiąc, y ſzkatuły pieniędzmi, ſkrzynie kleynotami, a komory czyli ſklepy ſprzętem napełnione (natkane) maiąc, uboſtwa ſię boią: to jeſt, w doſtatku niedoſtatku, w obfitości czyli w opływaniu we wſzytko, owſzem w zbytku nędzy (chudoby.)

869. Tu ſi pecunioſus es, opesque tibi affatim ſuppetunt, egenis inde ſuppedita: ſin minus, etiam de modico imperti, ſi non largiter, ſaltem liberaliter.

Ty jeſliś pieniężny, y bogactw obſicie ci doſtaie, potrzebnym ztąd udzielay: jeſli nie, nawet z nie wiela udziel, jeżeli nie hoynie, to przynaymniey ochotnie.

870. Satius enim eſt liberalem ſeu largum eſſe, quam nimis parcum: & elargiri beatius eſt, quam acceptare.

Lepiey bowiem jeſt ſzczodrym czyli dątnym być, niż nazbyt ſkąpym: a lepiey dać, niżeli brać.

871. Frugalis paucis contentus eſt, non tenax quidem, ſed parſimoniæ tamen navans operam.

Oſzczędny na małe przeſtawa; nie ſknerowaty zaiſte, ale przecie mierności poſtrzegaiący.

872. Frugalitas quantum ſit veſtigal, ſi luxurioſus & prodigus perspiceret, faſtu & luxu patrimonium non prodigeret.

Oſzczędność jak wielkim jeſt dochodem, gdyby marnotrawny y rozrzutnik poymował, przez dumę y zbytek dziedziczny by nie marnotrawił:

873. Pauperat enim diſpendium, compendium opulentat.

Zubaża bowiem wiela wydawanie: ſkrocenie koſztu czyli oſzczędność maiętnym czyni.

874. Tu ergo quidquid accipis & expendis, in codicem accepti & expenſi refer, ne poſt dubites.

Ty tedy cokolwiek bierzeß y wydaieß, w kſięgę wziątku czyli przychodu y wydatku czyli rozchodu wpiß, byś potym nie wątpił.

LXXXVIII. De Juſtitia commutativa.

LXXXVIII. O Sprawiedliwości zamianney.

875. Juſtitia ſuum cuique tribuit.

Sprawiedliwość każdemu, co jego jeſt, oddaie.

876. Ergo qui cum alio transegit, & quicquam promiſit ſeu pollicitus eſt, condixit ſeu in ſe recepit, ſive ultro (ſua ſponte,) ſive exoratus; quibuscunque conditionibus; ſtandum eſt pactis & promiſſis firmiter, & ſine exceptionibus.

Zaczym kto ſię z kim ugodził, a cokolwiek obiecał czyli przyrzekł, podiął ſię czyli na ſię wziął, bądź z dobrey woli, bądź uproßony, pod iakiemikolwiek warunkami, dotrzymać powinien ugody (umowy) y obietnic koniecznie, y bez wymówek czyli wyjęcia.

877. Qui in contractibus ſtipulanti aſtipulatus eſt, obligavit ſe, licet in leviculis & lutulentis.

Kto przy Kontraktach ręki proßącemu w te ſłowo rękę dał, ten ſię obowiązał, choćby w lekkich y nikczemnych rzeczach.

878. Depoſitum ſine contradictione reddendum eſt, non abnegandum, non ſupprimendum.

Pokład bez ſprzeczki oddać trzeba, nie zapierać ſię go, nie taić.

879. Nihil quod alterius eſt, eo inſciente, tibi vindica, aſſere, aut uſurpa.

Niczego co do drugiego należy, bez jego wiadomości, ſobie nie przywłaßczay, nie wpieray ſię, albo nie używay.

880. Quod utendum accepiſti ſeu rem uſualem, idem reſtitue (redhibe,) non aliud; &

Co do używania wziąłeś czyli rzecz używalną, toż odday (wróć,) nie inſze, a to ile

quidem quoad ejus fieri poteſt, absque detrimento.

881. Mutuatitium ſeu quod mutuo datum eſt, pro eo aliud licet, uſufructu percepto, remittas, paris tamen ſit æſtimii.

882. Si quis a te mutuatur, ei viciſſim mutua & commoda: Chirographum tamen, vel arhabonem, ſeu pignus, vel prædem, aliamve cautionem poſtula.

883. Quia ob debitorum mortalitatem, quin & fidem lubricam cautela opus eſt.

884. Qui ſupra ſummam primitivam, ſeu ultra ſortem, uſuras ſeu fænus exigit vel fæneratur, ſive centeſimam, ſive ſemiſſem, ſive quincuncem, non creditor eſt, ſed fænerator ſeu daniſta: peſſimus vero & nequiſſimus, qui anatociſmis debitorem devorat, quod nefarium.

885. Iniquus vero ſeu injuſtus ſibi ipſi eſt, qui alieno ære ita ſe obruit, ut verſuram ſolvere, vel auctionem facere, & tandem argentariam ſolvere (foro cedere) cogatur. At qui permittit alium ſua uſucapere ſeu uſucapione acquirere, ne-

był może, bez ſzkody.

Rzecz pożyczalna, czyli to czegoć pożyczono, miaſto niey chociaż inną, z pożytkiem zażywſzy, oddaſz, rowney jednak niech będzie ceny.

Jeśli kto u ciebie pożycza, wzaiem mu pożycz y wygodź; Zapiſu jednak, albo zakładu, lub zaſtawu, albo rękoymi czyli poręki, albo innego warunku dopominay ſię.

Bo dla dłużnikow śmiertelności; więc y dla wiary śliſkiey obwarowania potrzeba.

Kto nad ſummę głowną czyli nad kapitał lichwę wyciąga, lub ſetną część, lub poł części, lub też pięć z dwunaſtey części (od ſta co mieſiąc; to jeſt, 12. albo 6. albo 5. od ſta co rok;) nie jeſt kredytor, ale lichwiarz: naygorſzy zaś y nayniecnotliwſzy, ktory lichwami z lichwy pożera czyli wniwecz dłużnika obraca, co bardzo nieſłuſzna.

Krzywdę zaś ſobie ſamemu czyni, kto ſię tak zadłuża, że lichwę przenoſić (u jednego pożyczać dla wypłacenia drugiemu,) albo na publiczną przedaż rzeczy ſwoie wyſtawiać, albo na koniec wſzyſtkiego odſtąpić czyli bankretować muſi. Lecz kto dopuſzcza, aby drugi dobra jego dawnością używania prawem nabywał czyli panem ſię nad gli-

gligens eſt.

886. Proinde debita ſeu nomina quam ocyſſime exſolve, & apocham, aut ſaltem acceptilationem, qua acceptum referat (ferat, habeat,) flagita.

887. Furta, rapinæ, latrocinia, ſacrilegia, peculatus, plagium, abactus, æque in illo mandato non furaberis, interdicta ſunt.

888. Privari enim & orbari rebus ſuis nemo inſons ſeu innocens debet: qui contra aliquid committit, repetundarum tenetur.

niemi ſtawał, niedbałym jeſt. — *Przetoż długi jak nayprędzey wypłać, a o kwit, albo przynaymniey o znieſienie długu bez zapłaty, ktorymby cię kwitował, upominay ſię.*

Kradzieże (złodzieyſtwa,) drapieſtwa (wydzierania,) rozboie, świętokradztwa, łupienia poſpolitego ſkarbu, ludokradztwo, bydłokradztwo, rownie w onym przykazaniu nie będzieſz kradł; zakazane ſą.

Wyżutym bowiem y ogołoconym z rzeczy ſwoich żaden niewinny nie powinien być: kto w czym z tych przewinia do wrocenia jeſt obowiązany.

LXXXIX. De Juſtitia diſtributiva.

LXXXIX. O Sprawiedliwości dzielącey.

889. Præmiis & pœnis in officio continentur omnes.

890, Ergo quotquot laudabiliter agunt, collaudationem, applauſum, commendationem, promotionem, & honoraria merentur; qui ſecus; expoſtulationem, reprehenſionem, vituperium, probra, vilipendia, & caſtigationem: ſed pro perſonarum tamen diſcrimine.

891. Qui nolens & inſcius maleficium admiſit, commiſeratione dignus eſt: ſimplicitati igitur id imputa, rigide ne age, ne obtrecta, ne inſulta, nec vilipendas, nec parvipendas. Qui

Nagrodami y karami w powinności utrzymani bywaią wſzyſcy.

Przeto ktorzykolwiek chwalebnie czynią, na pochwałę, okrzyki, zalecenie, podwyżſzenie, y podarunki zaſługuią, ktorzy inaczey; uſkarżania ſię, ſtrofowania, nagany; łaiania, wzgardy y karania godni ſą: ale jednak według rożności oſob.

Kto nie chcąc y przez niewiadomość złego ſię dopuścił, politowania godzien jeſt: proſtocie przeto to przyczytay oſtro z nim nie poſtępuy, nie ſzczypay, nie urągay ſię

Qui data opera facinori ſe alligat, jure meritoque punitur: qui alieno inſtinctu & impulſu, non omnino excuſatur.

ani lekce ſobie waż, ani o nym gardź. Kto umyślnie co zbroił, ſłuſznie karany bywa: kto z cudzego poduſzczenia, y naprawy czyli namowy, nie wcale bywa wymowiony.

892. Afflictionem ſeu calamitatem afflictis ne auge: ſed ſuppetias ferendo minue, cum eas implorent.

Utrapienia czyli nędzy ſtrapionym nie przyczyniay: ale pomoc (ratunek) daiąc umnieyſz, gdy o nią proſzą.

893. Adjumento qui eget, & qui cum fortuna conflictatur, eum inſtanter, obnixeque & ſupplicem petere, obteſtari, obſecrare, ſupplicare numne (numquid) pigebit?

Ratunku kto potrzebuie, y ktory ze ſzczęściem ſię biedzi; ten nieprzeſtannie (z nalegániem) y uſilnie y pokornie proſić, zaklinać, upraſzać, y gorliwie dopraſzać ſię izaliż będzie ſię lenił (będzie ſobie mierził?)

894. Superbus mendicus nil emendicat: importunus vero & procax flagitator odioſus eſt, & repulſam feret.

Hardy żebrak nic nie wyżebrze, nalegaiący zaś (natrętny niezbyty) y nie wſtydliwy wyciągacz przykry (obmierzły) jeſt, y będzie mu odmowiono.

895. Cum impetraveris, quæ rogaſti, gratias age, gratoque animo grates referto. Ni exoraveris, tibique juſta de cauſa negatur ſeu abnuitur, ne obtunde, ne expoſtula, nec murmura.

Kiedyś otrzymał, o coś proſił, dzięki czyń, a wdzięcznym ſercem dziękuy czyli zawdzięczay. Jeśliś nie uproſił, y dla ſłuſznych przyczyn odmawiaią ci czyli na prozbę twoię nie przyzwalaią, nie uprzykrzay ſię, nie uſkarżay ſię, ani ſzemrz (nie bądź markotny.)

896. Quod quis non rogatus, præſertim ex prærogativa, largitur; modeſte primum recuſa, ſed pertinaciter ne reſpue; ne contemnere ſeu aſpernari videaris, tibique quondam exprobretur, refricetur,

Czegoć kto nie proſzony, zwłaſzcza po oświadczeniu dobrodzieyſtwa, udziela, ſkromnie ſię naprzod zbraniay, ale upornie nie odrzucay; abyś ſię gardzić czyli pogardzać nie zdał, y żebyć kiedy

ob-

objectetur.

niewdzięczności nie wyrzucano, nie przypominano, nie zadawano.

897. Gratitudinis gradus sunt: beneficium seu beneficentiam agnoscere, laudare, pensare.

898. Munes seu munifici esse. & munera remunerari seu retribuere opulenti ne omittant.

899. Acceptis hospitibus, tametsi alienigenis, xenia donantur; necessariis strenæ mittuntur, & vicissim redhostiuntur. Unde hospitii jura, hospitalitates, & redhostimenta.

900. Conspicuos & singularibus dotibus antecellentes honora, reverere, & suspice; neminem licet invalidum despice.

901. Prosis omnibus, obsis nemini; fausta precare universis.

Wdzięczności stopnie są: dobrodzieystwo uznać, wysławiać, szacować.

Uczynnemi czyli szczodrobliwemi być, y dary oddarować czyli oddawać majętni niech nie zaniedbywaią.

Miłym gościom choćby też cudzociemcom, podarki dawane; przyjaciołom kolendy posyłane, y wzaiem odwdzięczone bywaią. Zkąd gościnne ustawy, gościnne zachowania, y oddawania pielgrzymne.

Znamienitych y osobliwemi przymiotami innych przechodzących czcij, szanuy y wielce sobie waż; nikim chociaż nie dołężnym nie gardź.

Pomagay wszytkim; nie szkodź nikomu; pomyślności czyli szczęścia łycz wszytkim.

XC. De Fortitudine.

XC. O Męstwie.

902. Magnanimus est, qui secunda, necnon adversa indifferenter ferre potest.

903. Nihil vulgare admiratur; ad repentina non consternatur; labores ad se attinentes non detrectat, & quibus se addixit, alacriter subit, strenueque urget: pericula præsentanea, & inevitabilia si

Mężny jest, ktory pomyślności y przeciwności bezrożnie czyli bez brdku znosić może.

Zadney pospolitey czyli podley rzeczy się nie dziwuie; na niespodziewane rzeczy nie trwoży się (nie truchleie;) prac do siebie należących nie zbrania się, a ktore na się przyjął, te ochoczo podeymuie, y rzesko popiera: niebespieczeństwa, pe-

 rim-

imminent, impendent vel instant, intrepidus adit, & occallatus seu occalescens animose suffert, audaciam modo, & temeritatem refugiens.

wne y nieuchronne jeśli następuią, wiszą, albo nastaią, nieustraszony w nie się wdaie, y jakoby nic nie czuiąc śmiele znosi, zuchwalstwą tylko, y niebaczności się wystrzegaiąc.

904. Propterea quod cæpit continuat: fessus tamen & lassus, non quippe adamantini sumus, paulum interquiescit, ne operam jugis perpetuans, defetiscatur ac succumbat.

Dla tego co zaczął, daley kończy: zmordowany jednak y upracowany, nie kamienni bowiem jesteśmy, trochę odpoczywa, aby przez ustawiczną pracę nie ustał y na siłach nie upadł.

905 Pusillanimus ex adverso prosperis intumescit, calamitosis subsidit, & animum despondet, inopinis maxime calumniis percellitur, ad quemvis vel festucæ strepitum effeminate trepidus & querulus est (quiritatur:) mutire & hiscere vix audet.

Małego serca człowiek przeciwnie w szczęściu się nadyma, w nieszczęściu ustaie y serce traci, niespodziewanemi mianowicie potwarzami bywa przerażony, na każdy nawet zdźbła szum (trzask gruchot) po niewieściu przelękły y skwierczący jest; jęknąc (bąknąć trunąć) albo pisnąc ledwie śmie.

906. Inter fortem ergo & ignavum, segnem (pigrum) vel socordem quantum interest? Ille munia seu partes sibi commissas solicite agit, hic negligenter seu oscitanter; ille sedulo, hic socorditer seu per socordiam: ille enixe, hic remisse: ille accurate, hic defunctorie: ille quiete, hic proterve & præcipitanter; ille nihil cunctando, hic omnia procrastinando: ille sine intermissione, seu pausa in proposito decoro pergit, hic desultorie tergiversatur, & restitat: uno verbo: ille viget ubique, hic

Między mężnym więc a nikczemnym (gnuśnym,) leniwym albo niedbałym co za rożnica? Ow powinność sobie zleconą troskliwie wykonywa, ten niedbale czyli ospale: ow ochotnie, ten gnuśno czyli z gnusnością: ow usilnie, ten słabo: ow pilnie, ten ladajako: ow spokoynie, ten zuchwale y skwapliwie: ow nic nie odwłaczaiąc, ten wszytko odkładaiąc: ow bez przestania w przedsięwzięciu przystoynym postępuie, ten niestatecznie ociąga się y opiera się: jednym słowem: ow czerstwieie tor-

torpet ubique, & languet.

czyli rzeſki jeſt wſzędzie, ten gnuśnieje wſzędzie y ſłabieje.

907. Deſidibus, & otioſis ſemper ſtatæ feriæ ſunt: etiam profeſtis diebus, juxta ac feriatis, dediti pigritiei ſeu ſegnitiei, otiantur, pigrantur, vagantur.

Leniwym y prożnuiącym zawſze uroczyſte święto jeſt. tak w powſzedne dni, jako y święte leniſtwem czyli gnuśnością ſię bawiąc prożnuią, buiaią, przebiegaią ſię.

908. Navus ſeu gnavus etiam in otio negotioſus eſt, & pigritiæ fugitans.

Ochotny czyli pilny (pracowity) nawet wolnego czaſu zabawny a leniſtwa ſię chroniący jeſt

XCI. De Patientia.

909. Ærumnoſam ac miſeram conditionem deplorare quid prodeſt, ſi non datur in melius commutare, aut ex ea eluctari?

XCI. O Cierpliwości.

Kłopotliwy y nędzny ſtan co potym opłakiwać, kiedy go nie można w lepſzy odmienić, albo z niego wybrnąc czyli ſię wywikłać?

910. Patiens gemit, lachrymatur, flet, non autem plorat, ejulat, lamentatur, quiritat, aut ægrimonia faſtidioſa ſe emaciat ſeu emacerat.

Cierpliwy wzdycha, łzy wylewa, płacze, nie zaś krzyczy, nie kwili ſię, nie narzeka, nie uſkarża ſię, albo od żalu teſkliwego nie nędznieje czyli nie ſchnie.

911. Injurias ulciſcendo non rependit, aut retaliat, ſeu talione non remetitur; ſed æquanimiter tolerat, aut amolitur extenuans ſeu diminuens potius, quam exaggerans.

Krzywd nie mści ſię, albo wet za wet nie oddaie czyli nie wetuie, lecz ſtale znoſi, umnieyſzaiąc czyli ochylaiąc raczey niż rozwodząc (rozſzerzaiąc.)

912. Indignatur quidem indigne factis, & malevolo obloquitur, ſed non effervescit in vindictam ſeu ultionem; nec vehementer invehitur, aut ſtomachatur; infenſus eſt alicui non infeſtus, nec maledicus.

Gniewa ſię wprawdzie na niegodziwe ſprawy, y złośliwemu ubliża, ale nie wybucha pomſtą, ani gwałtownie nie powſtaie (oſtro nie łaie. nie gromi,) albo ſię nie dąſa; urażony jeſt na kogo, ale nań nie godzi (nie naciera, nie

gli na zgubę,) ani złorzeczliwym jest.

913. Iram seu iracundiam cohibere, mitescere, ignoscere, & condonare seu remittere culpam, parcere etiam inimicis, sedati animi est: exardescere, fremere, furere, minari seu minitari, maledicere, diras imprecari, impotentis, & sui non compotis nec longanimis.

Gniew czyli gniewliwość powściągnąć, uspokoić się (dać się ubłagać,) wybaczyć, y darować czyli odpuścić winę, przepuścić nawet nieprzyjaciołom spokoynego umysłu jest: zapalać się, dąsać się, sapać, grozić czyli się odgrażać, złorzeczyć, przeklinać nieuhamowanego, a sobą nie władaiącego, ani też nieporywczego.

914. Impos enim sui est, qui eo usque excandescit, ut se comprimere nequeat.

Nie ma bowiem siebie w mocy kto się tak dalece rozżarza, że się pohamować nie może.

915. Generosus animus mavult lenis seu mitis esse, quam atrox: mansuetus, quam ferus: benignus, quam truculentus trux seu atrox: placabilis, quam dirus.

Wspaniałe serce woli spokoynym czyli cichym być niż okrutnym: łagodnym niż dzikim: łaskawym, niż burzliwym (straszliwym) czyli zawziętym: Łacnym do przejednania, niżeli srogim.

916. Sævitia enim, immanitas, & crudelitas, quam mulcere non possis, belluina est; necessitas autem durum telum.

Srogość bowiem, zajadłość, y okrucieństwo, ktoregobyś ukoić nie mogł, zwierzęca jest; gwałtowna zaś potrzeba ciężkim jest mieczem.

XCII. De Constantia.

XCII. O Stałości.

917. In honesto instituto immote atque firmiter persistere, constantiæ est; non perseverare, levitatis.

W uczciwym przedsięwzięciu czyli zamyśle nieporuszenie y mocno czyli stale trwać stateczności iest; nie trwać, lekkomyślności.

918. Sed heus tu! aliud est, constantem, aliud pervicacem esse.

Ale słysz ty! insza jest, stałym, insza upornym być.

919.

919. Si quis te in bono labefactare, indeque avellere attentet, obfirma animum, & obſtitet, usque dum obſtacula perrumpas & perfringas.

Jeśliby cię kto w dobrym oſłabić, y od niego odwieść zamyślał, utwierdź umyſł, y uſadź ſię (uprzyi ſię,) aż poki przeßkod nie przebędzieß y nie przełamieß:

920. Cæteroqui rata irrita reddere dedecet.

Z inßey miary rzeczy poſtanowione bezſkutecznemi czynić nie przyſtoi.

XCIII. De Amicitia & Humanitate.

XCII. O Przyjacielſtwie y Ludzkości.

921. Si converſationem tuam ei, quicum verſaris, vis eſſe intemeratam, amabilem, ac invicem perennare (diurnare, æternare,) eſto inferioribus humanus, & affabilis ſeu philologus; erga æquales officioſus; venerabilibus ſuperioribus venerabundus & obediens; ita inibis gratiam apud omnes.

Jeśli chceß, aby towarzyſtwo twoie temu, z ktorym przeſtaieß czyli obcuieß, nienaruſzone, mile, y wiecznotrwałe było, bądź niżſzym ludzki y łagodny; rownym uczynny; wyżſzym czci godnym uczciwy y poſłuſzny; tak pozyſzczeſz łaſkę u wſzytkich.

922. Si quem convenis, aut præteris, amanter ſalutare, ſalutantem vero reſalutare, discedentem abs te, aut abeuntem, tibique valedicentem aliquousque comitari ne dedignator.

Jeśli kogo nawiedzaſz, albo mijaſz, mile go pozdrowić, ciebie zaś pozdrawiającego znowu pozdrowić, odjeżdzaiącego od ciebie, lub odchodzącego, y z tobą ſię żegnaiącego choć trochę odprowadzić nie zbraniay ſię.

923. Interroganti reſponde placide, ſaltem annuendo vel renuendo.

Pytaiącemu odpowiedź łagodnie, przynaymniey ſkinieniem głowy zezwalaiąc albo odmawiaiąc.

924. Loquentem ne interpella intempeſtive; neſcienti

Mowiącemu nie przerywaj niewcześnie, nie wiedzącemu

aliquid, si tibi succurrit, suggere; eum, qui te opperitur, ne morator.

czego jeśli pamiętasz, napomkni, owego, co na cię czeka, nie baw.

925. Cuicunque gratificari potes ulla re, refractarius ne refragator, aut ne gravator, vel gratis seu gratuito, si expetat, opitulans.

Komukolwiek przysłużyć się możesz jaką reeczą, upornie się nie zbraniay, albo niech ci nie będzie ciężko, choćby też darmo czyli z łaski, jeśli po tobie tego żąda, ratować.

926. Si quis indiget consilio, consule: si consolatione, consolare; si subsidio, subveni & auxiliare; nec moras necte: si suffragio, suffragare; sic omnium demereberis benevolentiam & favorem. Ægrotos vero visitare, & solari, præcipue Theologorum seu Ecclesiasticorum est.

Jeśli kto potrzebuie rady, poradź: jeśli pocieszenia, pocieszaj: jeśli pomocy, pomoż y ratuy, ani odwlaczay: jeśli głosu (kreski,) day na niego; tak u wszytkich zasłużyß sobie na przychylność y życzliwość. Chorych zaś nawiedzać y cieszyć osobliwie Duchowieństwu czyli Duchownym należy.

927. Læsit te quis; ne extrudas, sed connive, & suffundes eum rubore; si pænitet fecisse; da veniam, & oppido eum tibi devincies ac obstringes.

Obraził cię kto; nie wypychay, ale przez ßpary patrz, a zawstydziß go; jeśli żałuie że uczynił odpuść mu, a znacznie go sobie obowiążesz y zniewoliß czyli pozyszczesz.

928. Si quem ipsemet offendisti, eum alloqui seu affari, pacare seu perpacare, placare, iram ejus deprecari, eique reconciliari ne pudeat; non dicis ergo, sed serio.

Jeśliś sam kogo uraził, przemowić czyli mowić do niego, uspokoić czyli przejednać, przebłagać, aby się nie gniewał, przeprosić, y z nim się pojednać (pogodzić,) niech ci nie będzie wstyd: nie dla obyczaiu (nie na pozor,) ale szczerze.

929. Simultatem inveterascere non sines, ne in odium transeat.

Niechęci czyli niesnaske zastarzać się nie dopuszczay, żeby się w nienawiść nie obrociła.

930. Contubernales & convictores concors unanimitas condecet. Qui enim aliter in contubernio vel in convictu

Społmieszkańcom y społżyiącym zgodna jednomyślność przystoi. Jakim bowiem sposobem inaczey w społmieszka-

ser-

servabuntur?

niu y w spolnym życiu czyli obcowaniu zgodnie się z sobą będą obchodzili?

931. Dissensiones, ac dissidia, quin intercedant quandoque & oboriantur, haud est possibile. Sed concordia redintegranda est mutua tolerantia, & dissidentes per ultro citroqne commeantes & intercedentes proxenetas conciliandi; ut sopitis discordiarum flabris unanimes & perseveranter concordent.

Niezgody y rosterki czyli rozrożnienia aby się nie wmieszały podczas y nie wszczęły się, nie podobna jest. Ale zgodę odnowić trzeba w zajemnym znoszeniem, a porożnieni przez z obu stron przybywających y przyczyniających się jednaczow mają być pojednani; aby po zniesieniu do niesnasek poddymania jednomyślnie y statecznie się zgadzali.

932. Felices successus habet aliquis; ne limis eum specta, sed illi fave potius. Infortunio premitur, commiserare. Misericordis enim est, miserorum misereri, & opem subministrare.

Szczęśliwe powodzenia kto ma; nie zayrzyi mu, ale raczey dobrze życz. Nieszczęściem przyciśniony, ulituy się nad nim. Miłosiernego bowiem jest, nad nędznemi zmiłować się, y dać pomoc.

933. Veracitati stude imprimis; mendacio nil tetrius; qui comminiscitur quod mentiatur, exosus est.

W prawdomowności nay bardziey się ćwicz; nad kłamstwo nic sprośnieyszego; kto wymyśla coby kłamał, nienawisny (omierzły) jest.

934. Si quid tibi innotuit, quod pervagatum non est, ne enuncia, antequam percrebescat: multo minus, si quid secreti commissum est, divulga: ne rescifcat illud a te alius, etsi percuriose contetur; tace inquam, ne mussa, ne mussita. Taciturnitas tua nemini incommodabit, te vero apprime commendabit.

Jeśli ci się co dało słyszeć, co się jeszcze nie rozgłosiło, nie rozpowiaday, aż się pierwiey rozsławi czyli gruchnie: a jeszcze mniey, jeślić co tajemnego zwierzono, nie rozgłaszay; a niech się tego od ciebie nie dowie kto drugi, choćby się też nayciekawiey wypytywał; milcz, mowię, ani szepni ani bąkni. Milczenie twoie nikomu nie zaszkodzi, ciebie zaś całe zaleci.

935. Inter hilares tetricus ne sis, sed frontem serena (exporrige,) nec tamen effuse lætus.

Między wesołemi nie bądź kwaśny (ponury posępny,) ale wesołego czoła, przecież nie bądź zbytnie wesoły.

936. Nec in alios dicax esto. Si quid sermocinando lepidi ac festivi admisces, sales sint, non cavilla; allude, non vellica; ne quem præsentium lacessas, & absentium calumnieris.

Ani innym uszczypliwym nie bądź. Jeśli rozmawiając krotofilnego co y żartobliwego przymieszasz, żarty niech będą, nie szyderstwa; przymawiay, á nie szczypay; abyś kogo z przytomnych nie rozdrażnił, a z nieprzytomnych nie oszkalował.

937. Nam jurgari, &, quod ajunt de lana caprina rixari seu vitilitigare, agrestium est, & vitilitigatorum; criminari & deferre, susurronum, delatorum, & scurrarum; vexare & exagitare balatronum; convitiari & contumelia afficere seu convitiis urgere, ac lingua verberare nebulonum seu nequam est.

Albowiem swarzyć się, y jako więc mowią, o kozią sierć (o fraszki o ladaco o nikczemne rzeczy) wadzić się czyli przyganiać, grubianow y warchołow jest; obwiniać y odnosić zausznikow czyli podszczuwaczow, oskarżycielow, y błaznow; uprzykrzać się y nie dawać pokoiu szyderzow; potwarzać y zniewagą okrywać, czyli obelgą dogryzewać, y językiem siec, niecnotliwych jest y złośliwych.

XCIV. De Candore.

XCIV. O Szczerości.

938. Quicum necessitudo seu familiaritas tibi est, erga illum apertus sis, sine fraude seu techna, & absque dolo seu fallacia. Amicum enim fautoremque fraudare & fallere, quæ gloria?

Z kim masz zażyłość (zachowanie,) czyli poufałość, temu bądź otworzysty czyli szczery bez zdrady, y bez sztuki czyli oszukania. Przyjaciela bowiem y fautora zdradzić y oszukać jaka sława?

939. Fideli socio, qui tecum concordat, fidus esto, nec in

Wiernemu towarzyszowi, ktory się z tobą zgadza, wier-

ejus fraudem clam illo quasi furtim quicquam occipe. Nam versipellis, qui perfide agit, sibi perditionem machinatur.

nym bądź, a na jego oszukanie bez jego wiadomości jakoby ukradkiem nic nie poczynay. Bo szalbierz, ktory wiarołomnie postępuie, sobie zgubę gotuie czyli knuie.

940. Si quid taxandum est in quopiam, non clam illo fiat, sed coram in os, idque parrhesia; prout sentis, modo tempestive absque acrimonia & amarulentia.

Jeśli co w kim zganić trzeba, niech się to potajemnie (w jego niebytności) nie dzieje, ale przy nim w oczy, a to z wolnomownością, jak rozumiesz, byleby w czas, a bez jadowitosci (ostrości) y gorzkości.

941. Ab amicitia nihil magis alienat abalienat, seu nihil alienius est assentatione.

Od przyjaźni nic bardziey nie oddala nie odraża, czyli nic nie masz dalszego nad pochlebstwo.

942. Conspicaris crimen? ne dissimula, sed mone, succense, increpa, & objurga illius reum: etenim cur id te non cernere simules?

Widzisz występek (postrzeżesz winę?) nie pokryway, ale napominay, bądź nietaskaw, strofuy (tay,) y wyfukay owego co tego jest winien: czemużbyś bowiem miał udawać, że tego nie widzisz?

943. Si proximus deliquit, aperte corripe seu improba, & corrige: adulari versutorum, & impostorum est.

Jeśli bliźni wykroczył, jawnie grom czyli strofuy y poprawiw: pochlebować chytrych y szalbierzów jest.

944. Si quis utilia loquitur, assentire, si inutilia, ne assentare.

Jeśli kto pożyteczne rzeczy mowi, przyzwalay; jeśli niepożyteczne, nie pochlebiaw.

945. Palpum & offucias insidiosis ac perfidis relinque: deblaterationes ac nugas loquaculis & nugisendis. Tu candide, sincere, & prudenter omnia agito atque loquitor.

Głaszczenie się (naskakiwanie) y szalbierskie przymilenie się zdradliwym y wiarołomnym zostaw: świegotliwość y bałamuctwa wielomownym y bałamutom? Ty uprzeymie, szczerze, y rostropnie wszystko czyń y mow.

947

946. Veritatem ingenue fateri ne verecundator, prout ejus tibi confcius es, cur enim adjurari velis?

Prawdę swobodnie czyli szczerze wyznać nie wstydź się, jakoś jey świadom jest, bo czemu byś chciał, aby cię poprzysięgano?

947. Quorum tibi nondum exploratus est candor, iis familiarem te non exhibebis: cæteroquin contemptum incurres seu despicatui habeberis.

Ktorych jeszcze ci nie jest doświadczona szczerość czyli otworzystość, tym się poufałym nie staw: inaczey o wzgardę przyjdziesz czyli w pogardzeniu będziesz miany.

948. Ignotis blandiri noli, ne te existiment sibi lenocinari, aut insidiari, ac imposterum extimescant.

Nieznajomym pochlebiać czyli się przymilać nie chciey, aby nie rozumieli, że ich przyłudzasz, albo w sidła wprowadzasz, y zdrady się od ciebie nie obawiali.

XCV. Ce Converſatione erudita.

X C V. O Obcowaniu uczonym.

949. Cui ab occupationibus vacat, vadat ad congerronem: eum tamen cui invisus es, ne invisas, sed missum facias.

Kto od zabaw wolny ma czas, niech idzie do towarzysza: tego jednak, ktory cię nie rad widzi; nie odwiedzay, ale omijay (day mu pokoy.)

950. Cujas sit dilectus sodalis seu tribulis, conterraneus, an extraneus, nobilis, an ignobilis, & cujus stemmatis, ignominiæ tibi ne ducas, dummodo sit frugi, & ad ingenium tuum congruat: infamibus ne te conjungas.

Zkądby był rodem miły towarzysz, czyli społecznik ziemek (rodak) czy cudzoziemiec, szlachetnie urodzony czy nie szlachetnie, y jakiego domu, za hańbę sobie nie poczytay, byleby był uczciwy (dobry) y do myśli czyli przyrodzenia twego przypadł: z bezecnemi czyli niepodczciwemi nie łącz się (bratay się.)

951. Sodalitia & fraternitates dissolutas & nauci devita; vitiant enim mores.

Towarzystwa, y bractwa czyli społkowania rospustnego y nikczemnego unikay: psują bowiem obyczaie.

952.

952. Docti deambulationibus delectantur, sive meditandum est, sive confabulandum.

Uczeni przechadzkami radzi się bawią, czy rozmyślać (rozważać,) czy rozmawiać o czym maią.

953. Cum apricari seu deambulare (spatiari) in aprico pertæsum est, considetur in umbra sive in opaco.

Gdy na słońcu być czyli się przechadzać sprzykrzyło się czyli mierzi, siadaią w cieniu czyli cienistym mieyscu,

954. Næ pulchrum & scitum est cum dissitis colloqui, & quidvis significare posse, non per nuncios, sed per internuncias literas.

Zaiste piękna y mądra rzecz jest z odległemi rozmawiać, a co chcesz modz oznaymować, nie przez posłańców, ale przez donoszące listy.

955. Antiqui in tabellis ceratis, ut deteri aut deleri scriptura posset, exarabant, & cum iis tabellarios seu nuncios mittebant: nobis papyrus, quæ foliis, voluminibus & scapis, vel per ramas divenditur, cum atramento commodius inserviunt.

Starzy na tabliczkach woskowanych, aby się zetrzeć y zgluzować mogło, rysowali (kreślili pisali) a z niemi posztarzow czyli posłańcow posyłali: nam papier, ktory arkuszami, librami, y ryzami, albo belami przedaią, y inkaust wygodniey służą.

956. Epistola complicata seu aptata, ne legi queat, nisi ab eo, cui destinatur, obsignatur sigillo, resignanda, nisi intercipiatur, illi, ad quem inscriptio spectat.

List złożony, aby czytany być nie mogł, tylko od tego, do kogo jest zapisany, bywa pieczętowany pieczęcią: a ma być odpieczętowany, jeśliby nie był przejęty, od tego, komu napis należy.

957. Cognomen intus subscribitur, una cum prænomine et agnomine, si hoc tanti sit

Przezwisko wewnątrz listu się podpisuie wespoł z imieniem własnym y nadzwiskiem czyli przyzwiskiem, jeśliby te znaczne było.

958. Pittacium, scheda, et schedula ut plurimum non sigillatur.

Kartki, cedułki y bileciki pospolicie nie pieczętnią.

XCVI. De Ludicris.

XCVI. O Igrzyſkach.

959. Ne labaſcant, elangueſcant, laſſeſcant, aut enerventur fragiles vires, horis ſucciſivis a ſeriis ceſſa et abſiſte, atque cum coætaneis ſeu coævis; diſpares enim non bene ſociantur, defatigatum te ludicris ſeu jocolariis recrea et relaxa.

Aby nie zwątlały, oſłabiały od zmordowania uſtały, albo aby ſię nie wyſiliły mdłe czyli ſłabe ſiły, godzin dorywczych, poważnych rzeczy przeſtań y zaniechay, a z rowiennikámi czyli rownemi ſobie w leciech; nierowni bowiem nie dobrze towarzyſzą, utrudzonego ſiebie igrzyſkami czyli krotofilanii (rozrywkami) pokrzep y poſil.

960. Spectacula enim delectant; commotio vegetat; torporemque excutit.

Dziwowiſka zaiſte rozweſelaią; ruchanie ſię orzeźwia y zdrętwiałość rozpędza.

961. Facetiis, dicteriis, ac ænigmatibus certare ſeu jocari, ingenioſum eſt: pila impulſorio impacta, aut datatim; harpaſto, quod minus eſt folle, at majus paganica, in ſphæriſterio ludere, ut et ſphæra atque conis, operoſum: trocho, turbine, tubulo ſambuceo, globulis, aſtragulis, myinda (apodidraſcinda) par impar, oſcillo ſeu oſcillatione, baſilinda, cindalismo, epoſtraci-

Zartami, ſznypkami (żartownemi uſzczypkami,) cz, gadkami koſztować ſię czyli walczyć y żartować z kim dowcipna rzecz jeſt: piłą pilnikiem uderzoną, albo do ręky; ſiercią natkaną piłą, ktora mnieyſza jeſt niż nadęta piła, a większa niż doręczna chłopſka, w pilarni czyli w balhauzie grać, jako też kulą y kręglami pracowita: w krąg, w krąglicę (w cygę wartałkę,) pukawkę czyli rurę bzową, w gałki, w kuty, w babkę (zmrużki zmurki mżyk,) w cetno licho, kołyſką, w krola, kotkami,

ſmi-

ſmo (*a*) & cæteris, puerile: chartis ſeu tabulis luſoriis, ſcrupis luſoriis ſuper alveum luſorium, talis ſeu teſſeris, aleis ſimul & ſcrupis, fritillo (pyrgo turricula,) aleatorium: micare digitis Italorum; aſcoliasmus empuſæ eſt: latrunculis, quibus quidam privilegiarii in Saxonia præcellunt, ludere perarduum.

ſkorupkami (t) y w inne, dziecinna; w karty, w warcaby czyli bierki na warcabnicy, w koſtki, w kości razem y warcaby czyli w tryktrak, wyrzucaniem kości z trąbki, (puſzki rogowey) koſterſka: palcami grać Włoſka; ſkakanie na jedney nodze nocnicy przynależy: w ſzachy, ktoremi niektorzy uprzywilejowani w Saſkiey ziemi innych przechodzą, bardzo trudna.

962. Ubi ſi quis ad incitas redigitur, actum eſt de eo.

Gdzie jeśli komu dadzą mat (jeśli go przyprą do ciaſnego kąta,) źle z nim (już po grze.)

963. Choreis & tripudiis ſaltando laſcivi ſe exercent; ibique ridiculas gyrationes rotant laſcivici petulci.

Tańcami y pląſami (wyſkakowaniem,) wyſkakuiąc roſpuſtni czyli buyni bawią ſię, y tam śmiechu godne koła wykręcaią od roſpuſty bujający.

964. Grallator grallis greſſus ſpatioſos in locis illimibus divaricat.

Drążnik drążkami (kulami ſoſzkami) kroki ſzerokie na mieyscach niebłociſtych rozkracza.

965. Luctatores & athletæ ſane perquam audaculi ſunt: audaciores adhuc illis funam-

Zapaśnicy y ſzermierze ſą w prawdzie nader śmieli: ale śmielſi jeſzcze od nich powro- bu-

---

(*a*) Epoſtracismus *eſt ludus, quo pueri tenuem lapillum vel teſtulam ſuper fluminis æquor diſtringunt, et ſaltus, quos edit prius quam imum petat, numerant. Is victor evadit, cujus lapillus plures ſaltus fecerit.*

(t) *Skorupki* jeſt gra, w ktorey chłopcy płytki kamyczek albo ſkorupkę po płaſzczyźnie rzeki ciſkaią, y ſkoki, ktore czyni wprzod nim na dno poydzie, rachuią.
Ow wygrywa, ktorego kamyk więcey ſkokow uczyni.

buli ſeu ſchænobatæ, & petauriſtæ ſeu neurobatæ ſuper petauris,

zobieguni y mietelnicy czyli kołyſacze na ſiodłach czyli kołyſkach mietelniczych .

966. Curſores a carceribus ad metam ſeu calcem curriculo feſtinant, & primus brabeum aufert.

Zawodnicy od ſtranek do kreſu zawodniczego biegiem ſpieſzą, a pierwſzy zakład czyli podarek zwycięſki odbiera.

967. Alii deſignant ſeu prætendunt lineam, quam ſimul ac attigérunt, conſiſtunt protinus: qui ultra procurrerit, aut cis ſeu citra eam ſubſtiterit, ludum perdit.

Inni wyznaczaią linią czyli kres, ktorey ſkoro dopadli, zaſtanawiaią ſię natychmiaſt; ktory za kres wybieży, albo przed nim czyli koło niego ſię zaſtanowi, przegrywa.

968. In circo ſub equiriis pridem equis lunata fronte & petalis ſeu petulis equitando; in agone luctando & reluctando uter alterum ſupplantaret, concertabant.

W kole pod czas gonitw niegdyś na łyſych y białonogich koniach jeżdżąc; w ſtrankach czyli mieyſcu ogrodzonym za paſy chodząc y odpor daiąc, ktoby drugiego pokonał czyli zaplątaniem nog o ziemię rzucił, ſpierali ſię.

969. Gladiatores & pugiles in palæſtra ſeu arena congrediuntur laniſta directore,

Wyſiekacze (miecznicy) y ſzermierze w ſzermierſkiey ſzkole potykaią ſię pod rządem ſzermierſkiego miſtrza,

970. Cum duo digladiantur, monomachia eſt; & quidem internecinum duellum, ſi ad alterutrius interniciem. Ibi alter intentat ictum & infert, alter inhibet & propulſat; vincit autem qui infligit.

Gdy dway ſię biją, pojedynek jeſt; a to śmiertelny, jeśli na zgubę jednego z nich. Tam jeden zamierza y zadaie raz, drugi ſię ſkłada y odbija czyli odcina: wygrywa zaś kto tnie.

971. Geſticulator (agyrta præſtigiator) actionis mirifica volubilitate ſeu agilitate oculorum aciem offundit ſeu præſtringit, & fruſtratur ſpectatores; ſed præſtigiæ ſunt, non miracula.

Kuglarz uwijania ſię czyli ſprawowania dziwną ſzybkością czyli obrotnością wzrok mami czyli oczy zamydla y oſzukuie przypatruiących ſię; ale to omamienie jeſt, nie cuda nie dziwy.

972. Pantomimus seu mimus & histrio personam alterius exprimit & effingit, persona seu larva ut plurimum obvelatus, haud raro & capillamento capillatus.

Przedrzeźniacz czyli figlarz (sowizrzał,) y komedynnik cudzą osobę wyraża y udaie; maßkarą czyli maską pospolicie zasłoniony; a często cudzemi włosami czyli peruką na głowie zakryty.

973. Comaedia post Prologum, perplexum actum repraesentat, sed cum jucunda Catastrophe. Tragaedia tristem habet exitum.

Komedya po Przedmowie zawiłą sprawę czyli dzieło wyraża, ale z wesołą odmianą. Trajedya załośny czyli smutny ma koniec.

974. Theatra & amphitheatra tam temporaria, quam ad perpetuitatem exaedificata, in propatulo sunt, in illis Scena sipariis velatur. Orchestra spectationi primariorum, Cavea promiscuae plebeculae dicatur, Pulpitum in proscenio actoribus scenicis accommodatum est. Lucar ab inspectantibus datur.

Teatra y obßerne mieysca dziwowisk tak na krotki jako y na długi czas zbudowane; na widoku są; w tych Jata obiciem czyli zasłonami zakrywa się. Ławy wschodowate dla naprzednieyßych aby się mogli przypatrywać; Tło czyli ogrodzenie dla rożnego pospolstwa zostawuią; Wystawa na dziwowisku dla aktorow komedyinych przysposobiona jest. Zapłata krotofilnikow od przypatruiących się bywa dana.

975. Bachanalia larvati & lymphati peragunt.

Mięsopusty przybrani w maski y ßaleni odprawuią.

XCVII. De Morte & sepultura.

XCVII. O Śmierci y pogrzebie.

976. Moribundorum speciale indicium est stertor seu rhonchus, & singultus lethalis, lethargus, ocelli concidentes & caligantes.

Umieraiących własny jest znak chrapanie czyli skrzypek w piersiach, y ßczkanie śmiertelne; śpiączka; y oczy zapadaiące y zachmurzaiące się.

977. O! mortales quotusquisq; vestrum reputat ab hoc semper instanti puncto æternitatem pendere.

978. Nam ut, seu. quamprimum exspiraveris, finita usura vitæ, confestim & extemplo anima migrabit & sublimabitur ad cælos, vel purgatorium, inde justitiæ divinæ persolutis pænis liberanda, vel ad tartara insiliet.

979. Funus pallens & exsangue funestis ritibus adornatum, id est, a pollinctore pollinctum, lugubribus indutum capulo, loculo seu arca conditum, sandapilæ seu pheretro impositum a vespillonibus effertur.

980. Fiunt postmodum a pullatis seu squallentibus exsequiæ cæmeterium seu sepulchretum versus, pompa funebri seu funerali, & sepelitur; hoc est infertur sepulchro (conditivo, conditorio,) atque inhumatur (funeratur, humo aggestæ mandatur,) superimposito silice, celte literato. Exta alicubi in extari conduntur.

981. Prisca antiquitas exanima, demortua, seu lethata corpora exstructo rogo seu pyra in ustrino concremabat seu ustulabat, conditis urna cineribus, & odoramentis large conjectis: inde sepulturæ *busta* sunt dicta.

O śmiertelni jak mało war uważa, że na tey zawsze następuiącey chwilce czyli mgnieniu oka wieczność zawisła.

Albowiem skoro ducha wypuściß, zakończywßy czas życia, wnet y bez odwłoki dußa do nieba przeniesie się y wzbije się, albo do czyśca, zkąd sprawiedliwości Boskiey gdy się wypłaci, będzie uwolniona, albo do piekła wskoczy.

Ciało martwe y blade żałobnemi obrzędami ubrane, to jest od namaźnika namazane (umyte,) żałobą odziane, w trumnę włożone, na mary czyli nosidła wstawione, od grubarzow czyli kopaczow bywa wyniesione.

Potym ci, co są w żałobie, prowadzą ciało ku ćmentarzowi z okazałością pogrzebową czyli prowadzeniem poczesnym, y bywa pogrzebione; to jest do grobu lub wądołu wpuszczone, y ziemią zasypane, położywßy na wierzchu kamień z ylcem opisany. Trzewa po niektorych mieyscach zagrzebuią w trzewniku.

Starożytność bezduszne, martwe czyli umarłe ciała nałożywßy kupę czyli stos drew na gorzelisku paliła, schowawßy w garniec popioły, y pachniącemi wodkami hoynie pokropiwßy: zkąd groby zgliszczem *są nazwane.*

982. Eriguntur cippi ſeu pyramides, & epitaphia, ſuſpenduntur, labara, et epicedia cantantur. Parentatur etiam ſolemniter, ſed non niſi optime meritis, encomioque evehendis.

Stawiaią śpiczaſte ſłupy, y nagrobki, zawieſzaią kościelne chorągwie, y pogrzebne piosnki śpiewaią. Znaczne też pogrzeby ſprawuią, ale tylko dobrze zaſłużonym, y chwały godnym.

983. In gentiliſmo conductæ præficæ plangebant, & capillos laniabant, lugubribus leſſibus & næniis elogia denati enumerantes.

W pogaństwie naięte płaczki załamuiąc ręce narzekały, y włoſy ſobie rwały, w żałobnych narzekaniach, y piosnkach pochwały umarłego wyliczaiąc.

984. Et, ne manes oberrarent, juſta ſeu parentalia inferiis & feralibus epulis faciebant.

Y aby ſię duſze zmarłych nie błąkały, pogrzeb zaduſznym obiadem czyli ſtypą, y zaduſzną ofiarą ſprawowali.

XCVIII. De Providentia.

XCVIII. O Opatrzności Boſkiey.

985. Atque ita mors ſuo interventu ſoporat, & ſequente putore finit omnia.

A tak śmierć ſwoim nadeściem uſypia, y naſtępuiącą zgniłoscią kończy wſzytko.

986. Cuncta enim temporalia, fluxa, decidua, momentanea, ac tranſitoria ſunt: exoriuntur, & occidunt; naſcuntur, nutricantur, & denaſcuntur; ſuccreſcunt, decreſcunt, & intereunt plane.

Wſzytkie bowiem rzeczy doczesne, upływaiące, nietrwałe (znikome,) przemijaiące, y ſkazitelne ſą: wſzczynaią ſię y nikną; rodzą ſię y ubywa ich; naſtępuią, y uſtępuią, y całe giną,

987 Etiamſi aliquid ſtabile & pervetuſtum videatur, vetuſtate ipſa atteritur & decedit.

Chociaż ſię co ſtałego y bardzo dawnego być zdaie, dawnością ſamą wietrzeie y ubywa.

988. Viciſſitudinibus ſubitaneis ſubjacent omnia.

Odmianom nagłym podlegą wſzytko.

989. Atheus tamen eſt, qui temere, fortuito ſeu fortuitu volutari autumat res noſtras: cum reapſe fatali lege divinitus ſancita ſeu præfinita ſuccedant omnia.

Ateuſz czyli bezbożny jednak jeſt, ktory rozumie, że nieopatrznie, przypadkiem, czyli niebacznie toczą ſię rzeczy naſze: chociaż w ſamey rzeczy według niepochybney uſtawy od Boga uſtanowioney czyli okreſzoney, dzieje ſię wſzytko.

990. Fors, & fortuna nihil aliud ſunt, quam confictæ a gentilibus voculæ.

Przygoda y ſzczęście (ſzczęście y nieſzczęście) nic innego nie jeſt, tylko wymyślone od pogan ſłowka.

991. Fortuitos quidem, improviſos & raros ſeu infrequentes caſus eſſe concedo, ſed noſtri reſpectu, non Providentiæ, quæ minutiſſima etiam nutu ſuo dirigit.

Przypadkowe, nieſpodziane y rzadkie trefunki że ſą, pozwalam, ale względem nas, nie względem Opatrzności czyli zrządzenia Boſkiego, ktore naydrobnieyſze nawet rzeczy ſkinieniem ſwoim rządzi (kieruie.)

992. Nam & capillos noſtros numeratos ſeu in numerato eſſe teſtatur Salvator, ut ne quidem unicus perire queat.

Albowiem że y włoſy naſze policzone czyli pod liczbą ſą, świadczy Zbawiciel, tak, że ani jeden zginąć niemoże.

993. Eapropter (ideoque) inſolitas mutationes, oſtenta, prodigia, & portenta antecedunt, uti boni vel mali cujuspiam ſigna

Dla tego niezwyczayne odmiany, widoki, cuda, y dziwy poprzedzaią, jako dobrego lub złego jakiego znaki.

994. Inſunt ergo omina rebus.

Są tedy znamiona czyli znaki ſzczęścia lub nieſzczęścia w rzeczach,

995. Sed usquequaque ominoſa præſagia ſeu præſagitio-

Ale wſzędy znaczącego co przeczuwania czyli znakow

nes captare, superstitio est. Si tibi Dominus aliquid manifestare seu revelare dignabitur, non te latebit.

996. Operæ pretium facturus, pius esto, & sine intermissione ora. Non te derelinquet ille, qui ex præscientia præscivit, prævidit, & prædestinavit æque quod cras, perendie seu perendino die, & deinceps posthinc seu in posterum de te futurum sit, atq; quod heri, pridie, & abhinc usque & usque factum est: id tamen absque vel minimo liberæ tuæ voluntatis detrimento.

997. Fatum tuum, quia illi nihil adjicies, ne anticipa, sed exspecta.

XCIX. De Angelis.

998. Produxit & invisibiles Angelos, eosque innumeros seu innumerabiles æternus Deus ad regenda inferiora sibi administros.

999. Non quod opis esset indigus, sed quia sic placitum (complacitum, perplacitum) est.

szukać, zabobon czyli gusło jest. Jeśli co Pan pokazać albo objawic raczy, nie będzie ci tayno.

Jeśli co godnego chcesz czynić, tedy pobożnym bądź, a bez przestania się modl. Nie opuści cię ten, ktory z przeyrzenia przewiedział, przewidział, y przed wieki ułożył to co jutro, pojutrze czyli po dniu jutrzeyszym, y na potym z tobą dziać się ma, jako y to co wczoray, onegday, y odtąd nieprzestannie się z tobą działo: to jednak bez naymnieyszego nawet wolney twojey woli uszczerbku.

Zrządzenia Boskiego nad tobą, ponieważ do niego nic nie przydasz, nie popredzay, ale czekay.

XCIX. O Aniołach.

Stworzył y niewidomych Aniołow, a tych niezliczonych czyli niezrachowanych przedwieczny Bog do rządzenia niskościami sobie za pomocnikow.

Nie iżby pomocy potrzebował, ale iż mu się tak podobało.

1000. Conſtituerat hos in cælo; ſed quidam deſciverunt ſeu defecerunt ab eo per ſuperbiam, deturbatique ſunt ad infernum, quem & orcum & erebum & avernum & ſtygem antiquitus jam olim ethniciſmus appellitabat; in Bibliis vero gehenna & locus tormentorum dicitur.	*Oſadził był tych w niebie; ale niektorzy odpadli czyli odſtąpili od niego przez pychę, y ztrąceni ſą do piekła, ktore y katuſzą, y odchłanią: y jeziorem ogniſtym, y rzeką niepamięci zdawna już przedtym pogańſtwo nazywało; w Biblii zaś ogniem piekelnym, y mieyſcem mąk mianuie ſię.*
1001. Qui in ſua integritate permanſerunt, ita confirmati ac perroborati ſunt, ut abſcedere à vero & prolabi non unquam amplius poſſint.	*Ktorzy w ſwoiey niewinności zoſtali, tak ſą umocnieni, y utwierdzeni, że odſtąpić od dobrego, y upaść nigdy więcey nie mogą.*
1002. Circa thronum Creatoris ſui millia millium adſtantes eum venerantur, adorant, celebrant.	*Około ſtolicy Stworcy ſwego tyſiącami tyſięcy ſtoiąc, onego czczą, jemu ſię kłaniaią, onego wyſławiają.*
1003. Amandati obeunt mandata ſeu munia, ac legatione functi revertuntur ſeu reditant quam celerrime.	*Wyſłani ſprawuią roſkazy czyli poſelſtwo, a te odprawiwſzy powracaią jak nayprędzey.*
1004. Aſſociant ſe juſſu Numinis ſupremi hominibus jam inde a nativitate eorum tanquam cuſtodes, ut mala averruncent, & ab inſultibus ſatanæ eos protegant.	*Stowarzyſzaią ſię z rozkazu Boga naywyżſzego z ludźmi zaraz od ich narodzenia jako ſtroże aby złe przypadki oddalili, a od najazdow ſzatańſkich bronili ich.*
1005. Verum enim vero quod de binis geniis, bono & malo ſeu reprobo quidam aſſerunt, incertum eſt. Manduci, maniæ ſeu lamiæ, gellones, terriculamenta infantibus ſunt.	*Ale co niektorzy o dwoiakich duchach dobrym y złym mowią, niepewna jeſt. Sędze, buby, marcholci ſtraſzydła ſą dziatkom.*
1006. Apparent nonnunquam ſub ſeram veſperam	*Ukazuią ſię czaſem poznym wieczorem, ale znikaią znowu,*

ſed diſparent rurſum, non faſcinando, ſed revera.

nie omamieniem, lecz rzeczą ſamą.

1007. Cacodæmones obverſantes ſeu furiæ, ſpectra & phantasmata vocantur: tumultuantes per noctem intempeſtam, lemures: famulantes, lares, & penates.

Zli duchowie ukazuiący ſię pokuſami czyli ſtraſzydłami y poczwarami ſię zowią: zgiełk czyniący w nocy czyli w pierwoſypy ſtrachami nocnemi: poſługuiący ſpirytuſkami (inkluzami) y domowemi bożkami czyli goſpodarzyczkami.

1008. Magi & necromantici cum dæmonibus colludentes, incantamentis ſuis ſeipſos & alios ludificantur.

Czarnokſiężnicy y trupowieſzczkowie z czartami ſię porozumiewaiąc zaklinaniem ſwoim ſamych ſiebie y innych zwodzą (oſzukiwaią.)

1009. Sed væ diabolo, & conſortibus ejus! niſi enim cummunioni ſeu communicationi ejus remittant nuntium, reſipiſcant, ſe convertant, eemendent et ſerio pænitentiam agant, ad gehennam detrudentur, ibidem cum eodem æternum arſuri.

Ale biada diabłu, y ſpołecznikom jego! bo jeśli ſię ſpołeczności jego nie wyrzeką, nie upamiętaią ſię, nie nawrocą ſię, nie poprawią ſię, y ſzczerze nie będąpokutowali, do ognia piekielniego będą ztrąceni, tamże z nim na wieki mąiąc gorzeć.

1010, Vindex namque erit gloriæ ſuæ Omnipotens.

Mścicielem bowiem będzie chwały ſwojey Wſzechmocny.

C. CLAUSURA.

C. Zamknienie.

1011. Cedo ſodes, dic age ſis, quid adhuc reſtat? Hactenus enim tradita, abſit arrogantia ſeu jactantia dicto, utcunque, qualitercumque, quomodocunque ſum conſequutus.

Powiedz moy miły, powiedź proſzę, co jeſzcze zoſtaie? Poty bowiem przełożone mi rzeczy, bez chluby mowię, jakokolwiek, nie źle, jakimkolwiek ſpoſobem pojąłem.

1012. Siccine? ain? Hem (ehem) macte esto sedulitate ista. Restabit igitur, ut per hanc Januam ingressus: scientiarum & latinitatis palatia vivide lustrare properes (properus, festinus, propere, festine agas,) & cum eo pertigeris, quæ hic raptim & carptim aspexisti, uberius in bonis & probatis Autoribus speculeris; quod Deus tibi secundet atque fortunet.

A także; a prawdaż to? mowiß to? Więc Boże cię przeżegnay w tey pilności. Pozostanie tedy, abyś przez te Drzwi wßedłßy, umiejętności y łaciny pałace żywo oglądać śpießył się czyli śpießno się kwapił; a gdy tam doydzieß, coś tu po części y urywkiem obaczył, obficiey w dobrych y doświadczonych Autorach czyli Pisarżach upatrował; co ci niech Bog poßczęści y pomyślnie zdarzy.

1013. Habes hic synopsin summatim & succincte complectentem rudimenta seu initiamenta cum Theologiæ, tum Philosophiæ, quæ quasi per breves periochas compendiario tibi definient ea, quæ commentatores fuse ac copiose per paraphrases, in suis exegeticis enucleant; nil tamen tantopere necessarium omissum reor.

Masz tu rejestr sumowny y krotko w sobie zamykaiący początki jak Teologii, tak Filozofii; ktore niby przez krotkie sumy krociuchno ci opisuią to; co wykładacże obszernie y dostatnie przez wykłady czyli obfite opisania w swoich przekładach wykładaią; nic jednak tak dalece potrzebnego nie opuszczono zdami się.

1014. Auctarii loco admoneo, ut ad pietatem convertas omnia, ut creatura rationalis, atque mage ut Christicola orthodoxus cluas, & a fucatis fictisque Pseudo-Christianis, qui nominetenus tantum Christiani sunt, quam longissime absis; sitque Jesus Christus actuum, & cogitationum tua-

Miasto przydatku upominam cię, abyś wszytko ku pobożności obracał, abyś stworzeniem rozumnym, a bardziey Chrześcianinem prawowiernym był nazwany, y od powierzchownych czyli fałszywych nieszczerych y zmyślonych Chrześcian; ktorzy imieniem tylko Chrześcianami są; jak naydaley się odłączył; a niech Jezus Chry-

rum Cynosura & Helice, & salus tua.

sluſ uczynkow y myśli twoich będzie wodzem, y Gwiazdą niebieską czyli prawidłem, y zbawieniem twoim.

1015. Scito enim fore propediem, ut reddamus ei rationem omnium, cum de cælo venerit, ut excitet nos, & judicet: ubi manifesta & occulta patefient.

Wiedz bowiem, że przyidzie nam wkrotce oddać mu rachunek ze wszytkiego, kiedy przyidzie, aby wzbudził nas, y sądził: gdzie jawne y tajemne rzeczy się odkryią.

1016. O beatos qui tunc eum propitium habebunt! exultim una gaudebunt; non ambrosia & nectare, ut impie confingebant Poetæ, sed salutifera & ineffabili illius svavitate in sempiternum beandi.

O błogosławieni, ktorzy go wtenczas miłościwego mieć będą wyskakuiąc wespoł będą się radować; nie pokarmem y napoiem niebieskim, jako niezbożnie Poetowie bajali; ale zbawienną y nie wymowną jego słodyczą na wieki wieczne będą uciészeni.

1017. Faxit cælestis Miserator noster, ut hic misericordia ejus justificati, in charitate sincero illo credentium coagulo coalescamus, coagulemur, & salvemur.

Niech sprawi niebieski litościwy Bog nasz, abyśmy tu miłosierdziem jego usprawiedliwieni, w miłości, ktora jest prawym onym wierzących związkiem spojeni, zjednoczeni y zbawieni byli.

1018. Tu resipiscens ei confitere, ac vota vove, religioseque & fervide seu cum fervore precando penetralia æternæ mansionis penetra, ut Paracleto nunc stipatus, quondam redivivus cælitibus annumereris.

Ty kaiąc się wyznaway przed nim winy, y śluby czyń, a nabożnie y gorliwie modląc się do świątnic wiecznego przebywania dobijay się, abyś teraz od Przyczyńcy Swiętych zasłąpiony, napotym do niebieskich mieszkańcow był przyliczony.

1019. Ave & vale — *Bog z tobą, y bądz zdrow.*

1020. JEHOVÆ Zabaoth, individuæ ac ſacroſanctæ Trinitati honos ſit, et laus in ſæcula ſæculorum, Amen. — *PANU Zaſtępow, nierozdzielney y przenayświętſzey Troycy niech będzie cześć y chwała na wieki wiekow, Amen.*

~~Mankowski~~ Wincentoiy Rocatiy

Właściciel tey xięgi:

Rayntund Kazimierz Mikoleiy

Zieniecki

No 568

[illegible] 88

~~W[illegible] Tey [illegible]~~

~~[illegible]~~

Biblioteka Jagiellońska
stdr0023969

de Czekarzewice

KARLO Abbas Paradisensis

LXXII. SArmatico vix ...
tus videbatur ...
quæq; dum indolem ma...
non fefellit. Et licèt à clar...
tis cum sangvine sociâsset hon...
non aliter habere voluit honorem, nisi quem vir-
tute ipse augeret, idq; Divinum. Ad muricem nec
dotes deerant nec mores, ut hisce gradibus ...
res scandens, maximos sibi evinceret ...
quilina p... ...rum probitas.

meritis in

...mus.

...riæ. Gen-

...reliqvum fuit,

...pavit quod impietas

...tiam in Petri stabilivit

...s concutienda. Pa-

...rian co... constanti ac ... tenu

...xii. S... ...rum, & Bonorum Pe-

S...trus, opti... spem publicam erexi... dum

...ectus, moribus ut deciduus, ... judicii ... ...illa...